T. D. K.
D. 27

T. C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
ERKEK TEKNİK ÖĞRETMEN OKULU
MÜDÜRLÜĞÜ
ANKARA
Sayı: 4149

TÜRKÇE'DE KELİME YAPMA YOLLARI

BESİM ATALAY

İBRAHİM HOROZ BASIMEVİ
İSTANBUL
1946

02149

T. C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
ERKEK TEKNİK ÖĞRETMEN OKULU
MÜDÜRLÜĞÜ
ANKARA
Sayı: 2149

Türk Dil Kurumunun Genel Merkez Kurulu Üyesi, Üstat Besim Atalay bu kitabiyle, bize çok zaman önce vadetmiş olduğu değerli eseri vermiş bulunuyor. Ötedenberi Kurumumuza ana eserler veren arkadaşımız bu eseriyle, bundan önce çıkarmış olduğu (Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme) ve (Türkçemizde Men-Man) adlı eserlerini tamamlamış oldu. Kelime Yapma Yolları, Gramerimizin temel taşı olacaktır.

Atalay, bu eseriyle dilimizde Kelime Yapma Yollarını ilmî bir sisteme ve bir düzene bağlamış ve böylece bilgi alanına, şimdiye kadar işlenmemiş bir konu tanıtmıştır.

Arkadaşımızın bu değerli eserinde başlıca şu noktalar önemlidir:

1 — Örnekler tamamiyle yaşıyan dilden alınmıştır.

2 — Kitap yalnız Kelime Yapma Yollarını göstermekle kalmamış, dil bilgisine değgin ve Türk Diline faydalı bahisleri de kapsamıştır.

Üstadın ilmî şahsiyetini, dil hakkındaki özel ve üstün görüşlerini aydınlatmakta olan bu bahislerin bir başka değeri de dil dâvasını şüphe ile karşılayanlara gerçeği görebilmek imkânlarını hazırlamış olmasıdır.

TÜRK DİL KURUMU
Genel Yazmanı
Hasan Reşit Tankut

Ankara Teknik Eğitim Fakültesi
Kütüphanesi

T. C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
ERKEK TEKNİK ÖĞRETMEN OKULU
MÜDÜRLÜĞÜ
ANKARA
Sayı: 2149

TÜRKÇE'DE KELİME YAPMA YOLLARI

T. C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
ERKEK TEKNİK ÖĞRETMEN OKULU
MÜDÜRLÜĞÜ
ANKARA
2149

Türk Dili, içerisinden çıkılması güç bataklıklar yapmadan, ahenkli ve düzgün şırıltılarla akan ulu bir ırmağa benzer.

Yapılacak iş, bu ırmağın yatağını temizlemek, onu her yandan sızan kötü katıntılardan korumak ve kurtarmaktır.

T. C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
ERKEK TEKNİK ÖĞRETMEN OKULU
MÜDÜRLÜĞÜ

ÖNSÖZ

Ben bu kitabımla, 1941 yılında çıkmış olan *Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerinde bir Deneme* adındaki eserimi tamamlamış oluyorum. O eserde, tek heceli olmıyan Türkçe kelimelerden birçoklarını çözümliyerek eklere ve köklere ayırmış; eklerin ödevlerini ve köklerin anlamlarında yaptıkları değişiklikleri göstermiş idim [1].

Bu eser, eklerin köklerle hangi kanunlara, hangi kurallara göre ve ne gibi hallerde birleşebileceğini, daha açıkçası, yeni kelime yapma yollarını gösterecektir.

Âlemde herşey ihtiyaçtan doğar; ihtiyaç yaşadıkça onun doğurduğu karşılık da yaşar. Bir dilde yeni bir kelime doğuyorsa, ya da bir dile yabancı bir kelime giriyorsa, o kelimeye ihtiyaç var demektir.

Eski Doğu medeniyetinden yüz döndürerek Batı medeniyetine yönelen Türk ulusu, yeni yeni birtakım ihtiyaçlarla karşılaşmaktadır. Bu ihtiyaçlar, ayrı ayrı birtakım alanlarda görüldüğü gibi, dil alanında dahi görülmektedir. Millet olarak bu ihtiyacı kendi varlığımızla karşılamamız gerektir.

Milletleri birbirinden ayırt eden şey dildir. Bugün milletler ancak dilleriyle sınıflanabiliyorlar. Şu halde bir milletin en büyük damgası dilidir.

Türk diline yapılacak olan herhangi bir hizmet, doğrudan doğruya Türk ulusunadır. Benim de bu yolda ufak bir hizmetim dokunursa ne mutlu!

***

Ben bu eserimle iki işi birden görmüş oluyorum: Birincisi, dilimizde kelime yapma yollarını kurallara bağlamak ve bu işi sisteme sokmak [2]. İkincisi, Türk gıramerine temel atmak.

Bu yolda kazancım yüzde on olsa bile yine benim için sonsuz bir öğünç ve kıvanç kaynağı olacaktır.

---

[1] *Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerine bir Deneme* kitabı, çözümliyici idi. Bu kitap bileştirici bir varlıktadır.

[2] Birçok bilgiler gibi Türk dili bilgisi de, şaşmaz bir görüşten, bıkmaz ve usanmaz bir araştırmadan doğacaktır. Dil olaylarını doğru ve iyi görerek onları sınıflamak, dil bilgisinin temelidir. Bir dili iyi bilmeden, dildeki özgerlikleri tanıklariyle göz önüne almadan o dilin ilmi kurulamaz.

T. C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
ERKEK TEKNİK ÖĞRETMEN OKULU
MÜDÜRLÜĞÜ
ANKARA

I.

DİL NEDİR?

Çok geniş tarifiyle, dili «bir işaret sistemidir» diye anlatabiliriz; böyle demekle insanlar arasında anlaşmaya yarıyan -el, göz, yüz, yazı gibi- başka araçları da bir arada toplamış oluyoruz; işaretler türlü türlü olabilir; bunların en kullanılışlısı ve en olgunu, söyleme yoliyle yapılanır.

Söyleme işinin aygıdı «dil» dediğimiz örgen (=uzuv) dur. Bizde dilin iki anlamı vardır: Birincisi, şu söylemiş olduğum anlamdır [1]. İkincisi, anlaşma yoliyle aralarında birlik bulunan belli insan kümeleri tarafından -çıkarılan sesler araciyle- söylenen işaretler topluluğudur.

Bunun içindir ki dillerin birçok çeşitleri vardır; çevresi, göreneği, tarihi, duygusu, düşüncesi, ses örgütleri ayrı olan toplulukların dilleri de ayrıdır; çevre, bölge, ses bileştirmesi, söz dizimi, yaşayış gibi şeyler, dillerin çeşitlenmesinde en büyük etki göstermişlerdir.

Her ayrı topluluğun kendisine göre, bir anlaşma yolu ve bir içini açma usulü vardır; insanlar arasında en olgun anlaşma yolu dildir. Konuşma yoliyle yapılan anlaşmaya göz dili, el dili, hareket dili gibi yardımcılar da karışırsa, anlaşma işi çok derin ve çok koygun olur.

Birtakım dil bilginleri, dili şu yolda tarif etmişlerdir: «Dil, belli şekillerin etkisi altında, ağızdan çıkan belli konuşma sesleridir». Bu tarif, öbür işaret sistemlerini göz önüne almaksızın yapılmıştır.

«Dil, insan düşüncesini anlatan bir araçtır.» diyenler de vardır. Sözün kısası... «Dil, bizim duygularımızın, coşuşlarımızın, düşüncelerimizin, dileklerimizin belirmesine ve bunların başkala-

[1] Biz burada (**langue**) ile (**langage**) kelimelerini birbirinden ayırmadık. Çünkü bunlar şimdiye değin bizde ayrılmamış; her iki kavramın karşılığında da (**dil**) denilmiştir. Ruslar da bizim gibi ayırmamışlardır; Araplarla İranlılar da bu yolu tutmuşlardır.

Ankara Teknik Eğitim Fakültesi Kütüphanesi

rına anlatılmasına yarıyan bir aygıttır». Bu tarifi «Dil, herhangi bir dileği veya düşünceyi sözlerle, hükümleri cümlelerle bildiren bir araçtır.» diye kısaltabiliriz.

Dil, bir ulusun konuşma göreneklerinin hepsidir; sırası geldikçe karşılıklı anlaşma ve bildirme arzusiyle dil arkadaşlarının kafalarında hatırlatılmış olan -bütün anlamlı- araçların topluluğunu gösterir.

Dilde iki yöne (= cihet) vardır: Birisi şekle değgindir; bu yöne sesin (= fonetik'in) çevresindedir. Öbür yöne de anlamdır; bu da ruhun çevresinde bulunur.

İşte bunun içindir ki, dil yalnız bir işaretler sistemi ve sadece coşuşu, düşünüşü, dileği ve duyguyu bildiren araç yığını olmayıp, aynı zamanda -kültür, ahlâk, hukuk gibi- topluluğun kuruluşuna varan bir oluştur. Bir insan topluluğunun medeniyetçe ve kültürce olan ileriliği, dilce olan olgunluğu ile bir düzeydedir.

Dil, bizim yalnız maddeye dayanan ihtiyaçlarımızı değil -pek tam olmamakla beraber- iç varlığa değgin ihtiyaçlarımızı da sağaltır. Ben, burada «pek tam olmamakla beraber» sözünü koydum; çünkü, bir dil ne denli yüksek duyguları anlatabilecek bir aşamaya varmış olursa olsun, bir dilin kelime haznesi ne denli dolgun bulunursa bulunsun, iç duygularımızı ve iç varlıklarımızı -oldukları gibi- dışarıya vurmıya yetişemez; bunları tam tamına dışarıya vurdurabilecek -dilden başka- bir araç da yoktur.

Kimi zaman, insanların öyle anları ve öyle halleri olur ki, hiçbir kelime, hiçbir hareket o anın coşuşlarını ve duygularını bütün açıklığiyle dışarıya vurduramaz. Böyle zamanlarda kelime güdük, dil kısır kalır; o vakit insan ancak gönül diliyle konuşur; hal diliyle söyler; atalarımız boş yere «öz dili, söz dilinden daha koygundur» dememişler.

Sözün kısası... Dil bir kuruluştur: Bu da öbür kültür ilke (= unsur) leri gibi insanların kurmuş oldukları bir varlıktır. Dil, insanlığın yaratılışının ve olgunlaşmasının bütün basamaklarını kelimede, kelime yapma'da (= morfoloji'de), anlamlık'ta (= semantik'te) belirtir. Bir milletin dili, onun iç ve dış varlığının tam bir aynasıdır. Daha açıkçası... Dil, bir milletin tarih boyundaki hayatının akıp gelen bir sonucudur.

Her kuruluş bir ihtiyaçtan doğmuş olduğuna göre, dil kuruluşu da topluluğun gerektirdiği bir ihtiyaçtan doğmuştur; bu-

mun içindir ki dile, topluluğun hizmetine özger (= mahsus)e bir kuruluş göziyle bakmak çok doğrudur. Dil, kişiden daha çok topluluğun malıdır; şu kadar var ki bu malın, birey (= fert) lerin çabasiyle ve çalışmasiyle meydana gelmiş olduğu da unutulmamalıdır [1].

Sapir, burada ne güzel söylemiştir: «Dil yaratılış yönetkisi olmaksızın istiyerek yaptığımız işaretlerle düşüncelerimizi, duygularımızı ve dileklerimizi başkalarına anlatmak yoludur».

Dil denilen varlık, tek tek kelimelerden meydana gelmiştir: Bu kelimelerin birbirleriyle ilgilenmesi, hükümleri ve cümleleri doğurmuştur; kelime olmadıkça, ne hüküm, ne cümle, ne de düşünüş olabilir; düşünme demek, kendi kendine içten konuşma demektir.

Biz burada, kelime mi düşünceyi, düşünce mi kelimeyi doğurmuş diye içerisinden çıkılması güç bir davaya saplanacak değiliz. Az yukarıda söylemiş olduğum üzere kelimeler, bizim bütün iç duyuşlarımızı dışarıya vurduramazlar; bununla beraber bu duyuşlara tercüman olabilen tek şey de kelimedir. Kelimeler ise, bireylerin yardımlariyle yaratılmış olan nesnelerdir. Kelimeler ne yağmur gibi gökten yağarlar, ne de mantar gibi yerden biterler; görülen gereklik üzerine insanlar tarafından yapılırlar.

Şu halde dil, tamamiyle yapma yoliyle elde edilmiş bir aygıttan ve bir araçtan başka bir şey değildir; işte bu aygıt ve bu araç bireylerin araya girmeleriyle topluluğa mal olmuştur.

1. — BİR DİLİN KAÇ DEVRİ VARDIR?

Bir dilin başlıca iki devri vardır: Birinci devir; ilkel devri, doğuş devridir. Ana köklerle dilin temelini meydana getiren kelimeler bu devirde doğmuştur.

İkinci devir; ana köklerden yeni yeni kelimeler yapma, kökleri işletme devridir.

Dilimizde kök yapma devri olan ilkel çağ çoktan geçmiştir. Bugün artık kök olarak yeni bir kelime yaratamayız; çok eski ve çok ilkel devirlerde bu iş olup bitmiştir.

İlk atalarımız kendi dileklerini, kendi duygularını anlatabilmek için pek basit olarak bir takım kökler yaratmışlar. Bu yaratma devri sona erer ermez, yeni kavramalara, yeni anlamlara

[1] *Sechehaye*

ve yeni şeylere karşılık olmak üzere - yeni bir kelime gerektikçe - ana kökleri işletme yoliyle ihtiyaçlarını kapatmıya çalışmışlar. İşte böylelikle ikinci devir başlamıştır.

Bununla beraber «birinci devir geçtikten sonra, hiçbir kök ve kelime yaratılmaz» demek de doğru değildir. Bu devirde dahi tek tük kelime yaratıldığı olur. Nitekim Batı Türkçesinde bulunan **(süs, zengin, hısım)** kelimeleri bu soydandır. Eski Türkçemizde **(süs)** **(bezek)**, **(zengin)** karşılığında **(bay)**, **(hısım)** karşılığında **(kadaş = kayaş)** kelimeleri kullanılırdı. Biz **(süs, zengin, hısım)** gibi kelimeleri Anadoluda yapmışız. Eski Türkçede ve Doğu Türkçesinde bu saydığım kelimeler yoktur. Bunlar başka bir dilden de girmiş değillerdir.

Ses taklidi olarak, her gün bir takım fiiller ve kelimeler yapmakta isek de bu tip kelimeler çok yaşamamaktadır; hemen o hale, o duruma özger gibidirler. Bunlar dilin kelime haznesini zenginleştirmezler.

Batı dillerinde dahi, bizde olduğu gibi, tek tük yeni kelimeler yaratılmış ise de bu gibi şeyler genel kuralı bozmaz; **(gaz)** ve **(kodak)** gibi kelimeler hayli azdır.

Dilin birinci devresinde yaşama pek basit olduğu için çok kelimeye ihtiyaç yoktu. İlk atalarımızı ilgilendiren olaylar, sık sık değişen durumlar azdı. Bu yüzdendir ki dilde ana kökler ve ana kelimeler şaşılacak denli azdır.

Bugün bizim yapabileceğimiz iş, kök yapmak ve ana kelime yaratmak değildir. Böyle bir işe kalkışmak boş bir yeltenmeden başka bir şey olamaz.

Bilginin bize verdiği kuralları ve olayların bize gösterdiği yolları göz önünde tutarak kökleri ve ana kelimeleri işletmek ve böylelikle yeni ihtiyaçları karşılamak amacımızdır; işte bu kadar.

2. — BİR DİLDE BULUNAN KELİMELER KAÇ SINIFA AYRILIRLAR?

Bir dilde bulunan kelimeler başlıca dört sınıfa ayrılırlar:

1) *Atalardan kalan kelimeler.* — Bu kelimeler dilin temelini kurarlar; bir dilde yabancı kelimeler, atadan kalma kelimelerden sayıca çoğalırsa ve bu çeşit kelimeler, öz dilin kurallarına ve ses kanunlarına uymazsa artık o dil gitgide çehresini değiştirerek bozulur, yerini başka bir dile bırakır.

Kaybolan ve unutulan diller hep böylelikle yavaş yavaş kaybolmuş, yavaş yavaş unutulup gitmiştir. Üç beş günde, üç beş yılda bir dil ölmez; nitekim Komanca konuşan son Türk, Macaristan'da onsekizinci yüzyılın sonlarında ölmüştür.

2) *Türetme yoliyle elde edilmiş olan kelimeler.* — Ana dilin ilk kelimelerini, dilin kurallarına ve kanunlarına göre işleterek elde edilen yeni şekiller, yeni türetme kelimeler, dili zenginleştiren birinci ve önemli ilkelerdir. Dilimizde kelime türetmesi, «çekme, bileştirme, ekleme» diye üç yolda yapılır; bu yollar, aşağı doğru, kendi ayrımlarında uzun uzadıya anlatılacaktır.

3) *Yabancı kelimeler.* — Yeryüzünde tarih yapmış olan hiçbir millet yoktur ki onun dilinde yabancı dillerden gelmiş bir hayli kelime bulunmasın. Yukarıda dahi söylemiş olduğum üzere, yabancı kelimeler içerisine atıldıkları dilin ahengine, kurallarına ve kanunlarına uymuş iseler o kadar zararları yoktur; uymamış bulunurlarsa - Türkçemizde olduğu gibi - ana dilin başına belâ, ayağına bağ olurlar.

4) *Gezgin kelimeler.* — Bu çeşit kelimelerin asılları kesin olarak bilinmez. Her dil bunları kendi öz malı sanarak kullanır gider; **(kedi)** ve **(zurna)** kelimeleri gibi.

Şurasını da belirtmek isterim ki bir kelime her ne kadar birçok milletler arasında ortak olarak kullanılmış olsa bile, yine o kelime üzerine her dil, kendi damgasını vurmakta gecikmez.

***

Bizde çok yanlış olarak kötü ve güdük bir anlayış vardır: Milletler arasında ortaklama kullanılan kelimeleri (?) hemen hiç bozmadan almak. «Bu kelime beynelmileldir, bozamayız.» sözünü her zaman işitir dururuz. Bu söz gelişigüzel söylenivermiş bir lâkırdıdan başka bir şey değildir; çünkü *milletlerarası bir kelime olamaz;* ortaklama olarak bir takım uluslar arasında kullanılan herhangi bir kelime, ayrı ayrı milletler arasında, söylenişte ve yazılışta bir olmayıp, az çok değişiklikler göstermektedir.

Yunancadan veya Lâtinceden alınmış olan bir kelimeyi İngilizler başka, Fıransızlar başka, Ruslar başka, Almanlar başka türlü yazmakta ve söylemektedirler; Aryalı uluslarda birçok söz kökleri birdir; söz dizimi birdir. Eski Âri bir dil, bu dillere analık etmiştir; bu diller temelde birleşirler; birbirine, yapılışta ve yaratılışta yakın olan bir kelimenin Âri milletler arasında ortak-

lama olarak kullanılmasına bakarak «işte milletler arası bir kelime» demek doğru değildir. Bu tip bir kelimeyi, ya da bir terimi Türkçemizin kanunlarına ve kurallarına uydurmadan, oldukları gibi, almak hem doğa (= tabiat) kanunlarına, hem de bilgiye aykırı düşen bir yoldur.

Bu adamlara soruyorum, yeryüzündeki milletler, yalnız Âri soyundan gelmiş olanlar mıdır? Araplar, Türkler, Çinliler, Japonlar, Finler, Macarlar millet değil midirler? Bu uluslar da kendi dillerince bilgi terimleri yapmaktadırlar; birçokları da yapıp bitirmişlerdir; bunlar «milletlerarası» denilen bir kelimeyi almak zorunda kalırlarsa onu kendi dillerine göre değiştirmiyorlar mı?

Lâtincede «*öğretmek*» anlamına olan **(doct)** kelimesi bir takım dillerde çeşitli kılıklara girmiştir. Fincede **(doktori)**, Türkçede **(doktor)**, Arapçada **(döktür)**, İngilizce yazılış Lâtin imlâsında olmakla beraber söyleyişte **(daktır)** olmuştur.

Buna (*şeker*) kelimesi pek güzel bir örnektir; eski Hintçede **(şarkara)** diye bir kelime vardır ki «*kırıntı, çakıl, toz*» gibi birtakım anlamlara gelmektedir. Farsçaya **(şekker)**, Arapçaya **(sukkar)**, Fransızcaya **(sucre)**, İngilizceye **(sugar)**, Rusçaya **(sahar)**, Yunancaya **(sakaron)** şeklinde girmiştir. Hemen her kelime böyledir. İçerisine girdiği dilin düzenine uyar; başka türlü olamaz.

II.

BİR DİL NASIL YÜKSELİR VE NASIL ZENGİNLEŞİR?

Bu soruyu cevaplandırmadan önce yeniden dilin tarifini bir kez daha gözden geçirelim; dilin ne demek olduğu iyice bilinirse onun nasıl yükseleceği, nasıl olgunlaşacağı, ne gibi şartlar altında zenginleşeceği kolaylıkla anlaşılacaktır.

Yukarıda en geniş tarifiyle «dil bir işaret sistemidir.» demiştik. İş böyle olunca, ayrı ayrı topluluklar tarafından konulan ve kullanılan işaretlerin dahi ayrı ayrı olacağına küşüm (= şüphe) yoktur. Bu işaretlerin konulmasında ve yaratılmasında birçok etkiler, kuvvetli baskılar yapmıştır. Birlikte yaşıyan bir topluluğun - kendi benliğinden gelen - iç ihtiyaçlarının karşılanması için kullanacağı sistemle; çevreleri, durumları, gelenekleri ve görenekleri ayrı olan başka bir topluluğun sistemi arasında ayrılıklar bulunacağı söz götürmez bir gerçektir.

Birbirinden ayrı olan iki ulusun sistemleri arasındaki ayrılıkları bir yana bırakıyorum; gelenekleri bir, tarihleri ve çevreleri bir olan bir tek ulusun kolları arasında - ana sistemler dışında - birtakım sebepler yüzünden küçük büyük sistem ayrılıkları bulunabilir.

Hele büyük bir ulusun kolları ana gövdeden büsbütün ayrılarak başka etkilerin baskısı altında kalırsa, az çok ana sistemlerde bile değişiklikler meydana gelir; işte diyelekler, ağızlar, söyleyişler hep böylelikle doğmuş ve böylelikle gelişmiştir.

Dilleri değiştiren ve geliştiren etkiler arasında zamanın ve çevrenin etkisini her zaman göz önünde bulundurmak gerektir; hele bir ulusun yüzlerce yıldan beri içerisinde yaşadığı durum değişerek, o ulus yepyeni bir duruma ve yepyeni bir çevreye girecek olursa bu halden dilin de büyük ve önemli bir şekilde etkileneceği belli bir şeydir.

Ankara Teknik Eğitim Fakültesi Kütüphanesi

Bu yeni durumun, dil üzerinde yapacağı değişiklik, dilin bulunduğu durumla, o dili kullananların tutacakları yola bağlıdır. Ya yeni şartlar o ulusun dilini büsbütün baskısı altına alarak ezip öldürür, ya da o dili kullananların uyanıklığı yeni duruma göre öz dillerini işleterek onun yaşamasını sağlamış olur.

Dili bir ağaca benzetenler yanılmamışlardır; her hangi bir ağacın büyümesi ve yükselmesi için, köklerinden bol bol beslenmesi gerektir; kökleri kuruyan, dallarını sarmaşıklar boğan bir ağaç nasıl yaşıyabilir?

Osmanlı idaresi zamanında Türkçemizin köklerine hiç bakılmamış, dallarına yabancı bahçelerden toplanmış olan çiçeklerle yapraklar takılmış, böylelikle dil ağacı - sözde - bezetilmiş. Bu da eski nahilcilerin ve yeni noelcilerin bir ağaç dalına çiçekler, meyvalar, şekerlemeler, - zamana göre - inciler ve elmaslar takarak, çocuklar gibi «peh peh ne güzel oldu» diye eğlenmelerine benzemektedir. Böyle bir şey ancak çocukları eğlendirebilir.

Bir dili genişletmek ve zenginletmek için tutulacak yol ikidir:

Birincisi.. dilin ana köklerini ve yerli kelimelerini o dilin kendi varlığından gelmiş olan kurallara göre işletmek ve geliştirmek yoludur; bu yol aşağıda özel ayrımında gelecektir.

İkincisi.. yabancı bir dilden veya birkaç dilden bir takım kelimeler almak yoludur; bu yol çok korkulu ve çok zararlıdır. Alınmış olan yabancı kelimeler, içerisine alındığı dilin ses kurallarına ve kanunlarına uymazlarsa, böyle kelimeler o dilin baş belâsı olur.

Düşününüz ki bir kursak, ya içerisine aldığı nesneyi sindirmiyor, ya da sindirmesine meydan verilmiyor. O kursak ne duruma düşer. Vücut ancak, sindirdiği ve kendi varlığına yarıyacak hale getirdiği şeylerden faydalanır. Kursakta taş gibi domalıp duran her hangi bir nesneden fayda yerine zarar gelir.

Çeşit çeşit yabancı kelimeleri, kendi öz söylenişleriyle, öz yazılışlariyle, öz kurallariyle bir dile almıya çalışmak o dili öldürmiye kalkışmaktan başka nedir? Söylemiş olduğum ikinci yol, iyi düzenlenirse daha doğrusu alınacak olan her hangi yabancı bir kelime ana dilin kurallarına ve kanunlarına uyacak olursa dil için büyük bir kazançtır.

Eski Araplar, Farslılar, yeni uluslardan İngilizler, Fıransızlar, Ruslar, Macarlar, Almanlar, Finler hepsi de aldıkları yabancı kelimeleri ve terimleri kendi öz dillerinin kurallarına uydurmuşlar ve uydurmaktadırlar.

Ana dil zevki bozulmamış olan Türk halkı da bu tabiî yolda yürümekte, aldığı her hangi yabancı bir kelimeyi kendi dilinin kanunlarına göre söylemektedir. Türk halkı (*aybe*) ye **(heybe)**, (*meşrebe*) ye **(maşraba)**, (*rûze*) ye **(oruç)**, (*honneur*) e **(onur)**, (*nature*) e **(natura)** demiştir ki doğrusu da budur.

1. — BİR DİLİN KELİME HAZNESİNİ ZENGİNLEŞTİRMEK KAÇ YOLDA ELDE EDİLİR?

Bir dili yükseltmek ve olgunlaştırmak için birinci şart, o dilin kelime haznesini zenginleştirmek ve onu, her anlamı karşılıyabilecek hale getirmektir. Bu da üç yolda olur:

Birincisi: Dilin yeni kelime edinmesidir. Yukarıdaki ayrımda söylemiş olduğum üzere, bir dilin yeni kelime edinmesi, ya o dilin işletilmesiyle, ya da dışardan kelime alınmasiyle elde edilir.

İkincisi: Elde bulunan kelimelerden bir takımlarının sınıflarını değiştirmekledir. Sıfatlıktan isimliğe, isimlikten sıfatlığa, fiillikten isimliğe, isimlikten fiilliğe kelime göçürmekle elde edilir.

Üçüncüsü: Anlam (= semantik) yoliyledir. Bu da şekil ve sınıf değiştirmeksizin bir kelimeyi eski anlamından ayırıp yeni bir anlamda kullanmakla olur: **(dam, ordu, engin)** gibi.

2. — ÖLEN KELİMELER, CAN ÇEKİŞEN KELİMELER, HASTA KELİMELER

Bir dilin kelimeleri - yaşamış bulunan ve yaşamakta olan kelimeler bakımından - üçe ayrılabilir:

(1) *Dilin öz malı olan ve büsbütün kullanılmaktan kalmış bulunan, daha doğrusu ölen, kelimelerdir*; bunun birkaç sebebi vardır:

(A) O dili kullananların zevklerinin, görüşlerinin, değer anlayışlarının, yaşayışlarının değişmiş olması, birtakım ana dil kelimelerini öldürebilir; yerlerine yeni zevkin, yeni durumun getirdiği başka kelimeler gelir. Bu yeni giren kelimeler, ana dilden, türetme yoliyle yapılan kelimeler olabilir; fakat bu hal çok defa böyle değildir. Yeni durumun dile zorladığı yeni kelimeler çok gez yabancı kelimelerdir.

(B) Bir ulus, eski yaşayışını ve eski değer anlayışını büsbütün değiştirir ve geçmişin nesi varsa kaldırır atarsa, bu halden dil de çok büyük ve derin değişikliklere uğrar.

Biz Türkler tarihte iki gez yönet değiştirdik: Birincisi, İslâmlığa girmekle eski ulusal kültürümüzü bırakarak, yeni ve bam başka bir kültüre yamandık; eski kültürün yaratmış olduğu bir hayli kelimeleri atarak yerlerine Arapçadan bir sürü kelimeler aldık. Böylelikle sayısız ana dil kelimelerini ölüme gönderdik. Şurasını iyi bilmemiz gerektir ki ölen kelimelerimiz yaşıyan kilimelerimizden daha çoktur.

İkinci yönet değiştirme de, Tanzimat'la başlamıştır; son yıllarda hız alan Avrupalılaşma işi birinci yönet değiştirmeden daha derin ve daha koygundur. Avrupalılaşma hızı ne denli derin, ne denli kesin ve ne denli çabuk olursa dil üzerindeki etkisi de böylece kesin, derin ve çabuk olacaktı; öyle de oldu. Dile her çeşitten bir sürü Avrupa kelimeleri doldu; halk diliyle, okur yazarların, hele gazetecilerin, dilleri arasında büyük bir uçurum açılmak üzere bulunuyor; şurasını da unutmamak gerektir ki bu son yöneltide öz kelimelerimizi bırakmak, ana dil kelimelerini atmak ve öldürmek gibi şeyler yoksa da, yabancı kelimelerin dilde çoğalarak ana dili boğması korkosu dilini sevenleri ürkütmektedir; her ne ise biz işimize geçelim.

Unutmak ve bırakmak yoliyle büsbütün ölmüş olan Türkçe kelimelerin sayıları pek çoktur. Bunların hepsini bugün diriltmiye uğraşmak hem faydasız, hem de olmaz bir iştir; yalnız terimler için bu eski kelimelerimiz birer kaynak olabilirler. Yoksa yaşıyan ve ortak dile, büsbütün ölmüş olan kelimeleri alamayız. Ancak terimlere alabiliriz.

(2) *Yarı ölü kelimeler* — Yarı ölü kelimeleri bu hale getiren sebep aşağı yukarı birinci kısımda söylemiş olduğum sebeplerin aynıdır.

Bundan başka, aydınların millî kelimelere önem vermiyerek yabancı kelimeleri daha güzel bulmaları, ana dilin öz kelimelerini ölüme doğru sürükliyebilir. «*Heybe*» anlamına olan (**arçı**), «*omuz*» anlamına olan (**çiğin**), «*hasta*» anlamına olan (**sayrı**), «*hekim*» anlamına olan (**otacı**), «*eczacı*» demek olan (**kökçü**) gibi. Bu kelimelerden birkaçı yurdumuzun şu veya bu bölgelerinde kullanılmakta ise de artık can çekişmekte olan bu kelimeleri yeniden yaşama alanına atmak çok güç olacak; gözümüzün önünde bunlar ölüp gidecektir.

Yarı ölü kelimeler, kimi zaman kendi yerlerini almış olan yabancı kelimelerin koltuğuna sığınarak, bir müddet daha yaşı-

yabiliyorlar; «*Hastalık sayrılık bilmez*» cümlesindeki **(hasta sayrı)**, «*aranmadık köşe bucak kalmadı*» sözündeki **(köşe bucak)**, «*el âlem bize güler*» deki **(el âlem)** gibi. **(Ut haya)**, **(köy kent)** dahi böyledir.

(3) *Hasta kelimeler* — Hastalığın sebebi de ölümün sebeplerinden başka bir şey değildir. Halk arasında kullanılmakta olan, fakat büyük şehirlerde ve aydınlar arasında kullanılmıyan kelimeler hasta kelimelerdir.

Bu gibi kelimeleri kurtarmak kolaydır; halkın çok iyi bildiği bu kelimeleri kitaplara, gazetelere, şiirlere sokmak bu türlü kelimeleri kurtarmak için tutulacak olan birinci yoldur.

Böyle yapılmazsa yavaş yavaş bu çeşit kelimeler de ölüme doğru yuvarlanıp gidecek; hastalık öbür sağlam kelimelere de bulaşacak; artık Türk dili kestiremediğimiz bir kılık olacaktır.

«Hasta kelimeler; halk arasında kullanılan fakat aydınlar arasında kullanılmıyan kelimelerdir» demiştim. Bu gibi kelimelerden birkaç örnek vermeyi faydalı buluyorum :

Yeğni = Hafif (ağır karşılığında)
Engi = Nezle
Kavluç = Fıtık hastalığı ve fıtık hastası
Dumağı = Az nezle, bir parça öksürük
Kınamak = Ayıplamak
Daldız = Arı kovanı
Üründülemek = İntihap etmek
Yeğ = Evlâ, efdal
Öndül = Avans
Onat = Salih
Oflaz = Fevkalâde
Onarmak = Tamir etmek
Sıçan = Fare
Öksüz = Yetim
Kösnümek = Şehvetli olmak
Göynümek = Müteessir olmak, derin teessür duymak
Günü = Haset
Günülemek = Haset etmek
Kursak = Mide.

3. — ÖLEN BİR KELİME DİRİLİR Mİ?

Bu sorguyu cevaplandırmadan önce, ölmüş olan bir kelimenin niçin öldüğünü aramamız gerektir. Böyle yapmayıp da gelişi güzel «dirilir» veya «dirilmez» demek doğru değildir. Kelimesine göre dirilebilecek kelime olur; hiç dirilmiyecek kelime de bulunur. İşte bu yüzden herhangi bir kelime hakkında ulu orta hüküm vermek, bizi yanlış yollara iletebilir.

Bu işte başlıca üç şeyi göz önüne almamız gerektir:

A — Ölmüş olan kelimenin eski anlamının dirilip dirilmediği. Eğer böyle bir kelimenin anlamı yeniden yaşama alanına girmiş ise, her halde o kelime de dirilir.

B — Kelimenin eski anlamına yakın yeni bir anlam belirmiş, ona da yeni bir kelime gerekli görülmüş ise, yine ölü kelime dirilebilir.

C — Gerek terim, gerek başka yeni bir anlam için kelime bulmak gerekli olup da dilde ölmüş olan kelimenin sesçe ve yapıca benzeri yaşıyorsa, böyle bir kelime de diriltilebilir.

Başka türlü, ölmüş olan bir kelimeyi dile almak ve yeniden yaşatmıya uğraşmak boş ve faydasız bir iştir.

İmdi kelime büsbütün ölerek hayatta ödevi kalmamış ise, ödevi kalmadığından dolayı düşen ve sinen bir örgen gibi o da düşer gider; artık onu yaşama alanına atmak kimsenin elinde değildir.

Yukarıdan beri vermiş olduğum açıklamalardan sonra «ölmüş olan bir kelime dirilmez» demenin yersizliği ve bu sözün oluşlara uyan bir söz olmadığı meydana çıkmış olduğunda küşüm kalmamıştır sanırım.

4. — ÖLEN BİR DİL DİRİLİR Mİ?

Bu sorguya da «evet» veya «hayır» demeden önce, yukarıdaki bahiste söylemiş olduğum gibi, ölen dilin niçin ölmüş olduğunu araştırmak gerektir. Bir dili öldüren sebepler iyice aranmadıkça verilecek olan hüküm eksik ve yanlıştır. Bu yolda göz önüne alınması gereken şeyler şunlardır:

1) Ölmüş olan bir dili konuşan ulus da ölmüş veya tarihe karışmış ise, öyle bir dil dirilemez; Eski Bulgarca, Komanca, Keltçe, Sümerce ve Akadca gibi.

2) Ölmüş olan dili konuşan ulus, eski dilini bırakarak bam başka ve yeni bir dil almışsa, böylesi olan bir dil de diriltilemez.

3) Bir dili konuşan ulus, başka bir kültür çerçevesi içerisine girer de ulusun büyük bir kısmı yeni kültürün zorladığı başka bir dili alarak ana dili unutmuş, yalnız pek az bir kısım halk o dili kullanmakta ayak diremiş bulunursa, böylesi olan bir dil dirilebilir; bu gibi bir dile, kelime hakkında söylediğimiz üzere, (hasta dil) demek yerinde olur. Herhangi bir hasta gibi bu hasta dil de sağalabilir, kurtulabilir.

Fin dili buna güzel bir örnektir. Finlerin büyük bir kısmı -zenginler, şehirliler, okur yazarlar- İsveç dilini konuştukları halde, köylüler ana dili bırakmamışlardı. Atık Fincenin büsbütün ölüp gideceği sanılıyordu. Fakat günün birinde dipdiri olarak meydana çıkıverdi.

İrlanda dili de çok ilgimizi çekmeğe değer devirler geçirmiştir. Onbirinci asırda İngilizlerin İrlanda'yı almaları üzerine sıkı bir baskı etkisiyle bu dil sönmeye başlamıştı. 1876 da «İrlanda dilini koruma» dileğiyle kurulan bir kurumun çalışmaları bile İrlandaca'yı büsbütün kurtaramamıştı, 1891 de beş milyon İrlanda'lıdan ancak altıyüz bin kişi ulusal dili konuşuyordu; 1911 de bu sayı 460,000 e düştü; 1925 te 310,000 e indi; bu tarihten daha önce başlamış olan direnme işi gün geçtikçe artıyordu; Amerikadaki İrlanda'lılar ulusal dilde gazeteler ve dergiler çıkarmaya başladılar, asıl ana yurtta da kuvvetli kımıldanmalar görüldü. Halk destanları, ata sözleri, eski dinden kalan kültür kalıntıları toplanmıya başlandı. Böylelikle İrlanda dili ölüm uçurumunun tâ dibinden çekilip çıkarılmış oldu.

4) Hayat alanında bir tek konuşanı bulunmıyan bir dil dahi, vicdan ve kültür işlerinde yaşadıkça dirilebilir.

Buna İbranlı dili çok ilgi çekici bir örnektir. Romalıların Filistini ele geçirmeleri üzerine yavaş yavaş geriliyen İbranlı dili, Yahudilerin Filistinden çıkarılarak dağıtılmaları üzerine ortadan kalkmış gibiydi. Dünyanın her köşesine dağılan Yahudiler vardıkları yerlerde ancak, ufak bir azınlık (=akalliyet) kurabildiklerinden ana dillerini unutmuşlar; yerli halkın her şeyini kabul etmişlerdi. İbranlı dili ancak havraların karanlık dolaplarındaki din kitaplarında kalmış idi; hayat alanından çekilen bu dil, yalnız dua ve tapınak dili olarak yaşıyordu. Çok kere bu duaların anlamını bilen de yoktu. Onsekizinci yüzyılda Moiz Hayım, İbranlı

dilini diriltmeye çalışmış; din kitabı çeşnisinde yazı yazan bu adamın ardınca hayli yürüyenler bulunmuş idi.

Ondokuzuncu yüzyılda Siyonist kımıldanması başladıktan sonra İbranlı dili yeni baştan ele alındı, tozları silkildi, temizlendi, işlendi, hayat alanına atıldı. Açıkçası öldükten sonra dirildi ve diriltildi. Birinci dünya savaşından sonra bu dil okullara girdi, üniversite kürsüsüne çıktı, radyoda konuşulur oldu. Yepyeni bir dil, yepyeni bir millet meydana geldi. İşte böylelikle daha dördüncü yüzyılda konuşma dili olmaktan çıkan İbranlı dili, binbeşyüz yıl sonra konuşma dili oluyor, hem de resmî diller sırasına geçiyor.

«Kelime dirilmez» diyenler, dirilen İbranlı dilinin karşısında ne diyecekler bilemem?.. İki lâkırdıda bir «kültür, kültür» diye bağıran bir Millî Eğitim Bakanına hak vermemek elde değildir. Kültür, ölüyü dirilten bir ruh; ülkü de kör gözleri açan bir ışıktır.

III

EK VE KÖK

Bu konuda, eski ve yeni dilciler birleşmiş değillerse de, yerleşmiş olan ve genel olarak onaylanmış bulunan görüşe göre, birtakım dillerde söz takımları - gördükleri ödev yönünden - *ek* ve *kök* olarak ikiye ayrılır [1]. Her dilin örgüsünde, hele Türk dilinde, söz aylalarını kurmaya yarıyan birtakım kısa ses birlikleri vardır ki bunlar değişmezler; işte bu kısa ses birliklerine «*kök*» denir.

Dilin doğuşu sıralarında meydana gelmiş olan bu kök - kelimeler, ana kelimelerdir ki bunlar daha çok duyularımızı ilgilendiren, görülen ve tutulan şeyleri gösteren etensel (= maddî) nesnelere verilmiş olan birer addır, dilin temelini meydana getiren ilkeler bunlardır [2].

Düşüncelerimizi ve iç duyularımızı anlatan kelimeler daha sonraları meydana gelmiştir. Dilin ilk temeli olan ana kelimeler pek azdır; çünkü dilin doğuşu zamanında, insanların ilgilerini çeken nesneler az olduğu için bu nesnelere verilen adlar da az olmuştur.

Kelimeler, anlamlarını taşıdıkları nesnelerin birer adından başka birşey değillerdir. Bu adlar verilirken, çok gez o nesnelerin çıkardıkları ses, gösterdikleri renk, yaydıkları koku, verdikleri tat gibi özgerlikler göz önüne alınmıştır.

Bir yerdeki bir insan topluluğu, bir şeyin rengini, öbür yerdeki başka bir topluluk o şeyin sesini, ayrı ayrı yerlerdeki ayrı ayrı topluluklar da o şeyin başka bir halini göz önüne almışlardır.

---

[1] Burada, eki geniş anlamiyle aldık. Edat da bu anlama girebilir.

[2] Avrupa dilcilerinin, Âri diller hakkındaki görüşlerinin etkileri altında kalmış olan birtakım dil bilginlerimiz, Türkçemizde de *(Racin, Radikal, Base, Theme)* diye dört ilkel unsur görmek istiyorlar. Bu görüş dünkülerin dilimizi Arapçaya göre kurallamak istediklerine benzemektedir; bu görüşün işe yarar bir değeri yoktur. Âri dillerin yapılışına uygun olan bir durum bize uymaz.

«Yumurta» kavramını ele alalım: İlk Türkler, yumurtanın yumruluğunu gözönüne alarak **(yumğurtka)** demişler; Araplar aklığını göz önüne alarak **(beyza)** demişler; Farslılar başka bir kuşun kendisinden çıktığını göz önüne alarak **(tohmü mürg)** demişler; Lâtinler «*kuş*» anlamına gelen **(Avis)** kelimesinden **(Ovum)** kelimesini alarak yumurtaya ad vermişler.

Bu yolda bir iki de fiilden örnek vererek geçeceğim: **(Yazmak)** fiili bizde «*yaymak, sermek*» anlamınadır; biz harflerin kâğıt üzerine yayılmasını göz önüne almışız; Araplar, «*iki deri parçasını birbirine çatmak*» anlamına gelen **(ketebe)** yi alarak, harfleri yanyana getirmek işine bu adı vermişler; İranlılar bu işe **(nüvisten)** demişler, kelimenin başındaki **(nü)** önektir; **(viş = biş)** eski İrancada «*süslemek*» anlamınadır, yazıyı bir süs gibi görmüşler; eski yazıların ağaç kabuklarına yazıldığını göz önüne alan Lâtinler de «*kazımak*» işini «yazmak» anlamına almışlar.

(İçmek) fiili de çok ilgi çekicidir: Türkler içeriye alınan şeyi göz önüne almışlar; Araplar **(şirp)** diye ses taklidinden bir kelime yapmışlar; Lâtincede, suyun içilme zamanında dudağın kımıldanmasını ve çıkardığı sesi, dudak harfleriyle söyliyerek **(bibere)** demişlerdir.

***

Ses aygıdı (= cihazı) ve ses çıkakları olgunlaştıkça, kelimeler de olgunlaşmış, insanları ilgilendiren şeyler arttıkça kelimeler de artmıştır. Öyle bir devir gelmiş ki artık dil yeni kök - kelime yapmaz olmuş; yeni bir anlama, ya da yeni bir varlığa ad vermek gerekince, «*çekme, göçürme, bileştirme, ekleme*» yollarına baş vurulmuş; bu hal yeni kelime yaratmaktan daha kolay gelmiş ve daha verimli olmuş; tek heceli kelime yapma devrinden sonra çok heceli kelimeler böylelikle doğmaya başlamıştır [1]. Bu çeşit doğuşun sonu gelmiyecektir. Bir dil yaşadıkça, o dil kendi haznesinden kendi öz kurallarına uygun kelimeler yapıp duracaktır. Hayat yürüdükçe dilin de yürümesi gerektir. Bunun birisi yürüyüp de öbürüsü durmak olamaz. Herhangi bir dil kendi öz benliğinden, kelime yapmak işini bırakmış ise, o dil hastadır; kısırdır. Günden güne yaşama erkini kaybederek ölecektir.

[1] Türkçemizin tek heceli kelimelerden meydana gelmiş olduğunu *(Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerinde bir Deneme)* adlı kitabımda uzun boylu açıklamıştım.

Biz yine işimize dönelim: «Ana kök yaratma devri bittikten sonra çok heceli kelimeler yapma devri başlamıştır» demiştim. Evet, böyle olmuştur. İkinci devirde, (**gün, su, ay, taş, toz, göz**) gibi kelimelerin yanlarına önce birer kelime, daha sonra birer kelime kırıntısı getirilerek (**güneş, gündüz, suğla, susak, ayaz, aydın, taşlık, tozan, göze, gözlük**) gibi yeni yeni kelimeler yapılır olmuştur.

Türk dilinde kökler hemen hiç değişmez; onun için kökleri bozmaksızın yanlarına getirilen bir kelime ile, ya da bir kelime kırıntısı ile bambaşka yeni bir kelime elde edilmiş olur.

Ural - Altay dillerinden başka dil aylalarında iş böyle değildir, yeni bir kelime türetilirken çok kere kök bozulup değişebiliyor.

Türkçemizde köklerin değişmemesi büyük bir iyilik ve geniş bir kolaylıktır.

Türk dilinde ek ve kök adlariyle ikiye ayrılan söz takımlarından kök, ilktir ve temeldir; ilkel dilde işte bu kökler çekimsiz ve bağlantısız olarak yanyana getirilerek kullanılırken gitgide çekme ve bağ meydana gelmiştir. Böylelikle tam bir hüküm bildiren söz parçasının içerisinde bu kelimeler bir takım bağlarla birbirlerine bağlanmış, her kelimenin yeri cümlede gördüğü ödeve göre sıralanmıştır.

İlkel dilde yanyana sıralanmış olan kelimeler arasında ilgi birliği meydana gelmiş; ya iki isim, ya da bir isim ve bir fiil anlamca - bir araçla - birbirlerine bağlanarak cümle vücut bulmuştur: Yine bunun gibi bir fiil bir zamir ile bağlanarak çekme (= tasrif) belirmiştir.

Anlamı tamamlıyan, hüküm yapısının ara harcı demek olan ve bağlama ödevini yapan kelime, gitgide, kılığını değiştirerek ek ve kırıntı haline gelmiştir.

[*Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerine bir Deneme*] adındaki eserimde uzun boylu anlattığım ve tanıkladığım üzere bugün (*Ek*) adı verdiğimiz kırıntılar, aslında başlı başına birer kelime iken sonradan bu durumu almışlardır [1].

[1] **Jespersen'in** [*Dil*] adlı eserinde söylediği gibi, dillerin ilk kelimeleri basit olmayıp karışık birtakım seslerden doğmuş olsa bile, bu karışık ve ayrılmaları güç kelimelerin, daha açık ve daha kullanışlı bir hal aldığı devir olmuştur. İşte bizim (*kök*) demiş olduğumuz kelimeler de bu devirde, kesin şekillerini almışlardır.

(**Sütlaç**) kelimesinde görmüş olduğumuz (**- laç**) ekinin aslında (**- li aş**) olduğunda şüphe yoktur; kelime önceden (**sütlü aş**) iken giderek (**sütlaç**) olmuştur [1].

(**Kulaç**) kelimesindeki (**- aç**) eki de başlı başına bir kelimedir; *Divanü Lûgat-it-Türk* sahibinin dediği gibi, bu kelime aslında (**kol aç**) tır. (**Bağdaş**) ve (**kardaş**) kelimelerini çözümlediğimiz zaman bu kelimelerin üç ilkeden bileşmiş olduğunu görürüz; (**bağdaş = bağ-da-eş**), (**kardaş = karın-da-eş**) gibi. (**Arkadaş**) ve (**yoldaş**) kelimeleri de böyledir.

(**Boyunduruk, sakalduruk**) kelimelerindeki (**- duruk**) ekinin (**durmak**) fiiliyle ilgili bulunduğu açıkça görülüp durmaktadır.

(**Ora, bura**) gibi kelimelerdeki (**- ra**) ekinin (**ara**) kelimesinden gelmiş olduğunu Bergamalı Kadri Efendi, [*Müyessiret-ül-Ulûm*] adlı eserinde yazar.

Divanü Lûgai-it-Türk sahibi, (**susamak, içsemek**) gibi kelimelerdeki «*arzu*» bildiren (**- sa -, se -**) ekinin, «*saymak*» anlamına olan (**samak**) tan ve (**üzüm acığsıdı**) sözünde geçen (**acığsıdı**) fiilindeki (**- sı -**) ekinin de «*kırmak*» anlamına olan (**sımak**) fiilinden geldiğini bildirir.

(**Kösemen, değirmen, akman**) gibi bir yığın kelimelerdeki (**- men, - man**) ların, önceden ayrı bir kelime iken gitgide ek haline gelmiş olduğu söz götürmez bir olaydır. [Bak: *Türkçemizde Men-Man*].

Haber edatı olan (**- dur, - dır**) ın aslında (**durur**) fiilinden başka bir şey olmadığı [*Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerinde bir Deneme*] adlı kitabımda gösterilmiştir.

Şimdiki zaman kipi edatı olan (**- yor**) un (**yorımak**) fiilinden gelmiş olduğu yine yukarıda adı geçen eserimde tanıklariyle birlikte yazılmıştır. Geçişlilik edatı olan (**- t -**) nin (**etmek**), (**- r -**) nin (**ermek**) fiillerinden geldiği de orada açıklanmıştır.

Boydak (= müstakil) bir kelimenin ek haline gelmiş olduğuna en güzel örnek, (**kılıbık**) ve (**öbür**) kelimelerinde görülür. Bunlardan İstanbulda ve birkaç büyük şehrimizde (**kılıbık**) şeklinde kullanılan kelime, Anadolunun birçok yerlerinde, hele Batı Anadolunun küçük kasabalarında (**kılibik**) diye ahenksiz olarak kullanılmaktadır. Bu kullanışa göre kelimenin çözümlenmesi çok kolaylaşmış oluyor; çünkü bu kullanış bize kelimenin yoğurulmuş

[1] Bu babsi daha geniş öğrenmek istiyenler adı geçen kitabımıza bakarlar.

bulunduğu parçaları açıkça göstermektedir; «*İbiği kıl gibi olan mıymıntı, beceriksiz horoza benzeyen uysal, yumuşak başlı bir erkek*» e de bu ad verilmiş. İstanbul ağzında - ek yerinde kullanılan - (**ibik**) kelimesi köke uyarak kalınlaşmış ve (**kılıbık**) şeklini almıştır. (**Kılkuyruk**) da böyle bileşik bir kelimedir.

(**Öbür**) kelimesi de böyledir; tıpkı (**kılıbık**) kelimesi gibi bu da İstanbulda ve birkaç büyük şehirde bu şekilde kullanılmakta olduğu halde Anadolunun birçok yerlerinde (**o biri**) diye kullanılmaktadır. Buradaki ikinci kelime, bir ek gibi kendisinden önce gelen kelimenin sesine uymuştur. Kültür özeğimiz İstanbul olduğu için gitgide Anadoludaki kullanış unutulacak, iki boydak kelimeden bileşme yoliyle yapılmış olan bu kelimeler birer kökle, birer ekten yoğurulmuş gibi görünecek, (**- ıbık**) ve (**- bür**) diye birer ek meydana çıkacaktır.

Şu açıklamadan sonra, gerek yeni kelime yapmaya yarıyan birçok eklerin, gerek fiillere ve cümlelere gelerek birtakım anlamlar gösteren edatların asıllarında birer boydak kelime oldukları büsbütün anlaşılmış olacaktır.

Biz bugün birtakım eklerin ve edatların asıllarını bulamıyoruz, fakat bulduklarımız, bize dâvamızın doğru olduğunu göstermeye yetecek durumdadır.

Yeni kelime yapan eklerden ve fiillerde kullanılan edatlardan başka, başlı başına edat olarak kullanılan söz bölüklerinden birçokları o eserimizde tanıklariyle gösterilmiş olduğundan burada bu kadarla yetindik.

1 — EKLERİN ÇEŞİTLERİ

Biz, ekleri işitmelik (= semaî), osmalık (= kiyasî) diye ikiye ayırabiliriz. İşitmelik ekler, sayılı birtakım köklere gelerek kökün anlamında az çok değişiklik yapmış olan eklerdir. Çok kere bu çeşit ekler, kökle kaynaşarak, bir tek kelime meydana getirirler ve kökten ayrılması güçleşmiş bulunurlar.

Osmalık ekler, aynı çeşitten her kelimenin ve her kökün sonuna getirilir, dilde çok kullanılan, fiilden her zaman isim, sıfat gibi şeyler yapan ekler bu sınıfa girebilir. Bunların ödevleri çok bellidir ve gıramerin çerçevesi içerisine girmiştir. Bu bakımdan bunlara «*edat*» demek daha yerinde ve daha uygun olur. Bu çeşit ekler kelimenin söz dizimindeki yeri ve görevi dolayı-

Ankara Teknik Eğitim Fakültesi Kütüphanesi

siyle getirilirler; boydak bir kelime yapmak için getirilmezler. İşte bu yönden bunlara «*edat*» denir.

Birtakım kimselerin, dilimizde ancak bu tip edatlarla kelime yapma yolundaki çabalamaları yanlıştır; sayısı pek az olan bu eklerle - daha doğrusu bu edatlarla - kelime yapmak dilimizi yoksullaştırır.

(- cı, - cu), (- lı, - lu), (- lik, - lık), (- ce, - ca), (ceğiz, - cağız), (- me, - ma), (-miş, - mış), (- en, - an), (- ir, - ır), (- er, - ar), (- di, - dı), (- dü, - du), (- erek, - arak), (- üp, - up), (- mek, - mak), (- siz, - sız) ve başkaları gibi edatları gıramere bırakmalıyız; bunlarla kelime yapılmaz, bunlarla ancak çekme yapılır. Kendileriyle irap yapılan edatlar da böyledir, bunların ödevlerinden gıramer bahseder; edatlar, kökün anlamına, hal, nispet, durum, zaman, şahıs, nicelik, nitelik gibi gıramer özgerlikleri verir. Ekler böyle değildir.

Uzun ömürlü kelime yapmak için kullanılması gereken ekler bunlar değildir; irap edatları kelimenin sınıfını değiştirmeyip durumunu değiştirirler; işte o kadar.

Ekle edat arasında en önemli bir ayırdım da şudur: Edatın gıramerce, belli başlı bir veya iki ödevi bulunur; herhangi bir zaman ihtiyaç görülünce kelimeye bu edatlardan birisi getirilir, durum değişince edat da kelimeden düşer, gider.

Ek böyle değildir; bir ekin birçok ödevleri bulunabilir, bunlar gıramerce saptanmış değildir; **(- men, - man)** ekinin ondört anlamı bulunduğunu [*Türkçemizde Men-Man*] adlı eserimde tanıklariyle göstermiştim.

Yine bunun gibi [*Türk Dilinde Ekler, Kökler üzerinde bir Deneme*] adındaki kitabımda üç, beş ve daha çok ödev gören ve birçok anlamlara gelen ekleri toplamıştım.

Yukarıdan beri söylemiş olduğum üzere, kelime yapma işinde yalnız edatları kullanmak, asıl kelime yapmaya yarıyacak olan gerçek ekleri kullanmamak, dil devriminden beklenilen faydayı bize veremez; bundan başka - işi bu kadar daraltmak - hem dili çirkinleştirir, hem kısırlaştırır. Ayrı ayrı birtakım anlamlara gelen bu ekler, tarafımdan tanıklariyle birlikte toplanmıştır. Bir ekin anlamlarından birisi ele alınarak, yeni yapılacak olan bir kelimede o anlamı verdirebilmek için, onu belli bir köke getirmek en verimli bir yoldur. Söz gelimi... **(- men)** ekinin anlamlarından birisi göz önüne alınarak yeni yapılacak kelimenin köküne **(- men)** kelimesi eklenebilir. Böylece yapılmış olan yeni keli-

menin dilde benzeri bulunduğundan hiç yadırganmaz; işin kötülüğü dilde benzeri bulunmadan yeni tipte bir kelime yapmağa kalkışmaktadır.

Ben gerek [*Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerinde bir Deneme*] adlı eserimde gerek bu kitapta «*gerçek ek*» demeğe yaraşan asıl eklerle, benzerleri dilde bulunan kelime yapma yolunu tuttum. Gıramerin hakkını gıramere bıraktım. Kelime yapmağa yarıyacak olanları da kelime yapma işinde kullandım.

2 — ÖNEK

Bu bahsi [*Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerinde bir Deneme*] adlı eserimde uzun boylu anlatmış olduğumdan burada tekrarından vazgeçtim. Burada kısaca söylemeliyim ki Türkçemizde önek yoktur; bunu yaratmıya çalışmak da boş bir iştir.

IV

HANGİ EKLERDEN FAYDALANACAĞIZ ?

Kelime yapma işinde, birtakım kimseler, kimi eklere «*ölü ekler*», kimi eklere de «*diri ekler*» adını vermekteler, böylelikle eki edatla karıştırmaktalar. Onlara göre osmalık (= kıyasî) ekler, edatlar, diri eklermiş, öbürleri de ölü imiş. Ölü eklerle kelime yapılmazmış.

Bu görüş çok yanlıştır; işi dar ve kısa görmekten başka bir şey değildir. Gıramerin çerçevesi içerisine girmiş olan ve ancak bir tek ödevi bulunan beş on ekle - daha doğrusu edatla - kelime yapıp gerçek eklerle yapmamak, yukarıda söylemiş olduğum üzere, dilimizi hem daraltır, hem de çirkinleştirir.

(**- Li, - lu, - lik, - lık, - ci, - cı, - cu**) gibi aşağı yukarı belli bir ödev gören şeylere ek demek doğru değildir. Ek bir şeyi tamamlıyan ve eklendikten sonra kaynaşarak boydak bir varlık meydana getiren parçadır.

Her ne kadar bu edatlarla da kimi zaman (**evli, uzun, kolcu, gözlük**) gibi kelimeler yapıyorsak da bu hal bizim genel kuralımızı bozacak şeylerden değildir. Edatlar, başka bir kelime ile kaynaşarak, ayrılmaz bir şekilde bileşerek tek bir kelime yapan ilkeler olmayıp, söz diziminde geçici bir ödev gören kelime kırıntılarıdır ki daha çok irap yaparlar.

Bu gibi belli ve geçici ödevli söz parçalarını ekler arasında saymak dil dâvasını ve dilin yapılış türesini kavramamaktan ileri gelir.

Dil haznemize, derli toplu boydak yeni kelimeler katabilmek için tutulacak olan yol, benim ek olarak bulduğum ve topladığım gerçek eklerden faydalanmaktır.

Çekme yoliyle ve kurallı edatlar kullanmak suretiyle yapılan şekillere kelime yapma işinde yer verilmemelidir. Bunlar dili zenginletmez ve kelime varlığını artırmaz.

Gıramerce ödevi belli olan, söz diziminde geçici bir ödev görmek üzere herhangi bir kelimeye getirilen bir edatla yapılan herhangi bir şekil, boydak bir kelime sayılmaz ve lûgat kitaplarında «kelime» olarak yer alamaz, hiç bir zaman (**niçin, onunçün, görmek üzere, evden, bağa, sütçü, elmacı, bolluk, darlık**) gibi şeyler lûgat kitabına giremez. Bu, hemen her dilde böyledir.

Ekleri «verimli, verimsiz» diye ikiye ayırmak da doğru değildir. Böyle bir ayırma, dil işlerini büsbütün kavramamaktan ileri gelir; bir ek bir dilde az kullanılıyorsa «verimsiz», çok kullanılıyorsa «verimli» olduğundan değildir; ekler, darı tanleri gibi, yaratılışlarında saklı bir verim aşaması taşımazlar; eklerin verimli veya verimsiz olmaları, kullanıştan ileri gelme bir şeydir.

Dil, insan eliyle kurulmuş bir varlık olduğu için, yine insan eliyle şu veya bu ek, veya bu kelime işletilebilir; (**- sel, - sal**) eki birkaç kişinin hoşuna gitmedi diye ona «verimsiz» damgasını vurarak atacak mıyız? Birçok kelimelerin ve eklerin önceden beğenilmeyip sonradan el üstü tutulduğu gibi, «verimsiz» sayılan eklerin de bir gün «verimli» duruma gelecekleri söz götürmez bir gerçektir.

1 — NE GİBİ BİR KELİME YAPACAĞIZ?

Yukarıda söylemiş olduğum üzere gerçek eklerden ve başka kelime yapma yollarından faydalanılarak kelime yapma işinde başlıca dört özelliği göz önünde tutmak zorağındayız.

(1) Yeni yapacağımız bir kelime, her halde bugünkü kullandığımız kelimelerin kökünden olmalı, ek de gerçek eklerden olup edatlardan olmamalı.

Bize uzak olan her hangi bir Türk diyeleğinden kök alıp da ondan yeni bir kelime çıkarmaya kalkışmak doğru bir iş değildir. Böyle bir kelime hiç bir zaman, atmak istediğimiz yabancı bir kelimenin yerini tutamaz; bize uzak olan her hangi bir Türk diyeleğinden alınacak olan kelimeler, eskiden beri alışmış olduğumuz Arapça ve Farsça kelimelerden daha yabancı gelir. Bu çeşit kelimeler çok ince olan dil zevkini de incitebilir.

Bizim diyeleğimizde bulunan kelime kökleri dururken, daha uzaklara gitmek dil dâvasını baltalamaktan başka bir işe yaramaz.

(2) Yeni yapacağımız bir kelimenin, eski kelime ile hem kökçe, hem de anlamca yakınlığı bulunmalıdır. Arapçanın **(müselles)** kelimesine, Türkçeden bir karşılık bulmak istenirse, her halde anlamca büsbütün başka bir kökten, her hangi bir ekle dilde benzeri bulunmıyan yeni bir terim ve yeni bir kelime yapmak çok yanlıştır.

Terimleri Türkçeleştirmekten dileğimiz öğrencilerin, derslerini daha kolay ve daha çabuk anlayabilmelerini sağlamaktır. Yeni vereceğimiz bir terim, çocukların kafasında bir ilgi bulmazsa ve çocuğun şimdiye kadar edinmiş olduğu kavramlarla bir yakınlığı olmazsa o kelimenin anlamı kolay kolay bellenilemez.

Yeni bir kavramı çocuğun kafasına yerleştirebilmek için, onu, çocuğun kafasındaki eski bir kavrama bağlamak gerektir. Bunun içindir ki yeni yapılan bir kelime ile, eski kelime arasında yakınlık bulunmasını her zaman göz önünde tutmalıdır. [1]

3) Yeni yapılan kelimenin biçimi, bugünkü Türkçemizdeki kelimelerin biçiminden ayrı olmamalıdır; yukarıda söylemiş olduğum gibi yeni yapılan bir kelimenin biçimi ve kılığı bizim diyeleğimize uymazsa, yabancı gelir, dil duygusunu ocundurur; bu yüzden o kelime tutunamaz, Dile yeni yeni şekiller katmak, yeni bir çeşni vermek, söz söyleme yollarını genişletmek için dahi olsa, böyle bir yola gitmemelidir.

4) Yeni bir kelime yapmış olmak için değil, doldurulmak istenilen bir boşluğu kapamak için kelime yapmak gerektir. Gerçek bir ihtiyacı doldurmak ve bir açığı kapamak için yapılmıyan kelimeler dilde yaşıyamaz.

2 — HERKES KELİME YAPABİLİR Mİ?

Ana dil zevki bozulmuş olanların, hele yabancı bir dil konuşarak büyüyenlerin, yapmış oldukları kelimeler, hemen her zaman ya yanlış olur, ya da gülünç.

Kelime yapmak istiyen bir adamda ilk aranacak şey, ana dil zevkidir; bu, bulunmazsa yapılan kelime dilin zevkine uygun düşmez.

Bu birinci şarttan başka, o adamın dilin tarihini, gıramerini, kuruluşunu, söz dizimini, eklerin ve köklerin ödevlerini, kelimelerin

[1] **(Müselles)** e **(üçken)** dedikten sonra **(murabba)** a **(kare)** demek gülünçtür.

kullanılış yerlerini, dilin ayrılmış olduğu diyelekleri, ses kanunlarını iyi bilmesi gerektir.

İyi, güzel ve kullanışlı kelime yapabilmek için yukarıda saymış olduğum şeyleri bilmek de yetişmez; bunlardan başka daha temelli iki şartın bulunması gerektir:

Birincisi... Kelime yapacak olan kimsenin çok yüksek edebî bir zevki bulunmalıdır.

İkincisi... Yapılacak olan kelime, bilim terimlerinden ise, kelimeyi yapacak olan kimsenin o bilimi çok iyi bilmesi gerektir. Ancak böylelikle iyi bir terim elde edebilir.

Son günlerde birçok kimselerin gelişi güzel kelime yaptıkları görülmektedir. Bu gibi kelimelerin yüzde doksanı yanlış ve gülünçtür. Yukarıda saymış olduğum şeyleri bilmiyen, göstermiş olduğum sıfatlar kendisinde bulunmıyan kimseler, ne kadar büyük bilgin olsalar da, ne kadar derin dil ilimlerini okumuş bulunsalar da yine doğru ve kullanışlı bir kelime yapamazlar. Bu gibi kelimelerden beş on kadar örnek vermeyi faydalı buluyorum:

[Ülkü] dergisinin 1-11-1944 tarihli nüshasındaki baş yazısında «bu savaştan yenik ve bitik çıkmış olan...» diye bir parça var. Burada **(yenik)** kelimesi *"mağlûp"* karşılığında kullanılmış, halbuki bu çok yanlıştır; **(yenik)**, *"mağlup"* değil, *"yenmiş"* anlamındadır; bu kelimeyi böyle yanlış bir yerde kullanan adam, ne halkın kullanışını göz önüne almış, ne de zahmet edip lûgat kitaplarına bakmış. Her gün «bu işte bit yeniği var» deriz; köylüler de «bit yeniği buğday» derler; lûgatlar da bu yolda yazmaktadır.

Kelime yapmak için, dil görü (= teori) lerini bilmek de yetişmez; yukarıdaki arzettiğim şartların gerçekleşmiş olması gerektir.

[Dil bahisleri] adiyle bir zatın yazmış olduğu kitabın ikinci kısmında *"münekkahiyet"* kelimesine **(arıklık)** kelimesi karşılık gösterilmiş; burada **(arıklık)** deseydi doğru yapmış olurdu. **(Arık)**, *"zayıf"* demektir; kullanış da böyledir; lûgatlar da bunu böyle alırlar. Nitekim Tevfik Fikret bir şiirinde şu mısraı söylemiştir: [Arık ve bakımsız harap olup gidecek.]

Yine bu eserin 19 uncu sahifesinde *"ismen"* karşılığında **(adiyle)** denilmiştir ki çok yanlıştır. Doğrusu **(adda olup hakikate uymıyan)** demektir. **(İsmen dilci)** dediğimiz *"yalnız adı dilci, kendisi dil işlerini bilmez"* demektir.

Yine bu eserin 31 inci sahifesinde *(sihirkâr)* karşılığında **(sihirli ve büyülü)** denilmiş; bu da öbürleri gibi yanlıştır. Çünkü **(— kâr)** ekinde etgenlik vardır; «**sihirkâr gözler**» denir ki *"büyüliyen gözler"* anlamındadır. Haydi Frasça bileştirmeyi bilmediniz, ya şu **(büyülü)** kelimesinin anlamını da mı sökmediniz? **(Büyülü)**, *"sihirkâr"* değil *"meshur"* anlamınadır. Dil işlerini inceliyen bu kitapta buna benzer pek çok yanlışlıklar vardır, biz buraya bu kadarını almayı yeter bulduk.

Başka bir dilci de, eski gıramerimizdeki *"lâhika"* karşılığında **(eklenti)** demişti; kendisine bunun yanlış olduğu söylenildiği halde kabullenip düzeltmemiştir. Bakınız **(eklenti)** neden burada gelmezmiş?; **(-inti, -ilti, -ültü, -üntü, -enti, -antı)** gibi ekler çok gez yapılmışlık bildirir, daha doğrusu bir işin izerini gösterir: «**süprüntü**», süpürülmekten meydana gelen nesnedir; «**gürültü**»de, gürlemeden meydana gelir; «**sarsıntı, yıkıntı, bölüntü**» gibi kelimeler hep bir işten sonra meydana gelen iş eserleridir. Kimi kelimelerde de bu ek bayağılık da bildirir; «**derinti**» gibi.

Ek kelimesi böyle midir? O eklendikten sonra doğmuş bir şey midir?

Ek, eklendiği şeyle bir varlık yaratan, birleşen, kaynaşan şeydir; eklenmeden önce de bir parçaya **(ek)** diyebiliriz. «Bu parça bu kumaşa ek olabilir mi, olamaz mı? deriz. **(Eklenti)** için böyle diyemeyiz; **(eklenti)**, eklendikten sonra meydana gelen şeydir.

Yine bunun gibi *(tabı')* karşılığında **(baskı)** denilmekte olduğu görülmektedir; bu da yanlıştır. Çünkü **(-gı, -gi, -gü)** gibi ekler çok gez aygıt ismi yaparlar. Bu ek, **(saygı, duygu)** gibi kelimeleri de yapmıştır. Tütün yetiştiren bölgelerde «**tütünü baskıya koyduk**» derler ki *"tütünü bastıran bir şeyin altına koyduk"* demektir. *(Tabı')* yerinde en doğrusu **(basım)** demek gerektir.

[Türedi ailesi] adındaki romanın 100 üncü sahifesinin 20 nci satırında *(hem yaşı)* diye bir kelime geçmektedir. Bu *(hemsin)* kelimesinin tercümesidir; romanı yazan kimse **(yaşıt)** ve **(yaşdaş)** kelimelerini bilmediği için böyle bir yanlışlığa düşmüştür.

[Ulus] gazetesinin 24-11-1944 tarihli nüshasının ikinci sahifesinin birinci sütününda ve 82 nci satırında **(su serpelemiş)** diye bir söz geçmektedir ki yanlıştır. Doğrusu **(su sepelemek)** olacaktır. **(Serpmek)**, akar olan ve olmıyan herhangi bir şeyi saçalamaktır. **(Para serpmek)**, eskiden düğünlerde ve hacıların memleketlerine

dönüşlerinde yapılan bir görenekti; **(serpilmek)** de *"genişlemek, yayılmak"* anlamlarınadır. Nitekim **(sulu sepkin)** deriz de **(sulu serpkin)** demeyiz.

Yine *Ulus* gazetesinin 11. 11. 1945 tarihli nüshasında *(İlce, Farisî "çe" si değil, Türk «-ce» siyle yazıldığına dikkat ediniz)* diye bir parça var. Bu parçada iki gıramer, bir de bilgi yanlışı vardır. Bu sözün doğrusu şöyle olmalıdır: **(İlcenin Farisî "-çe" si ile değil, Türkçenin "-ce» siyle yazıldığına dikkat ediniz...)** Bilgi yanlışı, « - çe » nin Farsçaya özger olduğu sanılmasındadır. « - çe» Türkçeden Farsçaya geçmiştir; aslı " çak„ tır. **Bk: Zenker** ve *Ahmet Vefik Paşa - Lehcei Osmani.* Farsçada küçültme edatı, aslında **(ke)** dir; **(çe)**, Türkçeden girmiştir.

Türkçede Kelime Teşkili Hakkında bir Anket (1) adındaki eserin birinci kitabı - sahife: 7, satır: 9 da **«terkip»** karşılığında **(koşma)** kelimesi alınmıştır.

Bu alış, ne kullanışa ne de lûgat kitaplarının açıklamalarına uygundur; çok yanlış bir alıştır.

(Koşmak) fiilinin hiç bir anlamı, **«terkip»** e yaklaşmaz; bu fiilin asıl anlamı «terkip» değil, «terfik»tir: (Atları arabaya koşmak, öküzleri kağnıya koşmak, çocuğun yanına bir arkadaş koşmak) gibi.

Nitekim **(koşa)** kelimesi «çift» anlamınadır. *Bk: Divanü Lûgat - it - Türk.*

Bu kelime için *Tarama Dergisi*'nde de halktan gelmiş olan yedi anlamdan hiç birinde **«terkip»** anlamı yoktur.

(Koşma) nın birçok anlamları arasında halk arasında çok yaygın olan bir anlamı vardır; «Türk şiirinin bir tarzı» na **(koşma)** denilmektedir.

Bu açıklamalardan başka şunu göz önüne almak gerektirki birbirine koşulan iki şeyin benlikleri kaybolmaz. Halbuki iki şey birbirleriyle terkip edildiği zaman onların ayrı ayrı benlikleri kalmayıp bu iki şey birbirleriyle kaynaşarak birleşerek bir tek vücut olur; birbirinden ayrılmaları çok kerre güç olur.

Buna benzer benzemez bir sürü yanlışlıkları hergün gazetelerde, dergilerde ve kitaplarda görüp durmaktayız. Bu yanlışlıkları yapanlar ana dil zevki bozulmamış olan halk yığınları değil, bilgin yazıcı ve düşüncü geçinen kimselerdir.

İşte bu gibi şeylere bakarak «herkes kelime yapabilir mi» sorgusuna «yapamaz» diye cevap vermeyi yerinde buluyorum.

[1] *Türkçede Kelime Teşkili Hakkında bir Anket - 2 kitap - T. D. T. C.* Gramer Kolu Neşriyatı - sayı: 1, 80 sahife, sayı: 2, 42 sahife - 1933.

V.
BİZİM DİYELEĞİMİZE UYGUN EKLER

Kelime yapma işinde birçok özgerlikleri göz önüne almak gerektir. Sırası geldikçe bunlar birer birer söylenecektir.

Bu özgerliklerden birisi kelimeye ekliyeceğimiz eklerin bizim diyeleğimize uygun olmasıdır.

Doğu Türkçesinden, **(alpagut)** kelimesindeki **(-agut)u**, **(şalgurt)** kelimesindeki **(-gurt)** u, **(yançgay)** kelimesindeki **(-gay)** ı ve bunlara benziyenleri ek olarak almamak gerektir. Kulaklarımızın alışmadığı bu eklerle yapılan kelimelerden gönül iğrenme duyar. Bu gibi işitilmemiş ve alışılmamış olan eklerle kelime yapmak o kelimeyi doğmadan ölüme göndermekten başka bir şeye yaramaz.

Ancak, söylenişte güzel olup kulağa hoş gelen, kendisiyle bizim diyeleğimizde birkaç kelime yapılmış bulunan ekleri kullanmak gerektir.

1 — YENİ BİR KELİME NİÇİN TUTMAZ?, NASIL TUTAR?

Kelime yapma ihtiyacı bahsinde de söyliyeceğimiz üzere dil bir vücude benzetilirse kelimeler de o vücudun örgenleri gibidir; yeni bir ödev, yeni bir örgene ihtiyaç gösterir; ödevi kalmamış olan bir örgen de hayat alanından çekilir, düşer, gider.

(1) Kelime bir anlamı karşılamak için konulmuş olan bir işarettir; dilde öyle bir anlam yoksa, o işarete de ihtiyaç yok demektir. Şu halde, tutunmasını istediğimiz yeni kelimeleri, belli ve açık bir ödev görmek üzere getirmiş olmaklığımız gerektir.

Tutmıyan kelimeler, işte bu türlü ödevsiz ve yersiz kelimelerdir.

(2) Herhangi yeni bir anlama, yeni bir kavrama veya yeni bir nesneye, bulunacak olan kelime her halde ana dilden alınmış olmalı, beğenilmiş ve sevilmiş köklerden gelmiş bulunmalıdır.

Kulağa hoş gelmiyen kelimeler de, sevilmiyen kelimeler gibi iyi karşılanmaz. Kelimelerin kulağa üflediği bir musikisi vardır, işte buna çok dikkat etmelidir.

(3) Yeni kelime yapacak olan kimsede ana dil zevki kaybolmamış bulunmalı. Bir dili sonradan öğrenenlerin o dilde kelime yapmıya kalkışmaları kadar gülünç bir şey olamaz.

Ana dil zevki bulunmıyan, edebî zevki olmıyan, uğraştığı dilin temelini bilmiyen bir adamın yapacağı kelimeler, ortaya atacağı kurallar doğmadan ölen düşütler gibidir.

Sözün kısası.. Bir dilde tutunacak olan yeni kelimeler iki türlüdür: Birincisi.. terimler; ikincisi.. gündelik dilde kullanılmak üzere yapılmış olan konuşma kelimeleridir.

Terimlere, ana dilden - yukarıda söylemiş olduğum şartlara uygun olarak - bulunacak karşılıklar çabuk tutar; öğrenciler okullarında işite işite, kitaplarında göre göre, işçiler işlerinde kullana kullana bu kelimelere ısınırlar giderler. Derste geçen, işte kullanılan bir kelime ölmemek üzere dile girer, yerleşir.

Asıl zorluk ikinci tip kelimelerdedir; gazete ve kitap yazıcıları, ana dilden gelmiş olan kelimeleri kullanmayıp da yabancı dilden aldıklarını kullanmakta ayak direrlerse ana dil kelimeleri hiç tutunamaz. Gazete ve kitap yoliyle giren yabancı kelimeler yavaş yavaş halk arasına yayılır gider. Dilimize giren bir sürü Fıransızca kelimeler, son yılların yazıcıları ve gazetecileri tarafından dilimize sokulmuş olan birer piçten başka bir şey değildir.

Burada daha açık bir örnek getireyim: Ana dil haznesinden alınmış olan yeni bir kelime, bahçeye dikilen yeni bir fidana benzer. Yeni dikilen herhangi bir fidanın tutması ve kökleşmesi için ona bakılması gerektir. Susuz bırakılan, iyi bakılmıyan bir fidan tutar mı, kökleşir mi?

Ana dilden, dilin kurallarına uygun olarak yapılmış olan iyi ve güzel bir kelimeyi aydınlar ve yazıcılar kullanmazlarsa suç kelimede midir? Yoksa millî duygunun ve ana dil zevkinin arıklığında mıdır? «Efendim bu kadar kelime yapılarak ortaya atıldı, kaçı tuttu? Vazgeçin bu dâvadan!» diyenler çoktur; bu adamlar - her hald - kelimeleri kendi kendine tutan ve kökleşen bir şey sanıyorlar.

Bir dilin varlığı konuşanlarla ölçülür; konuşan olmazsa kelime de, dil de yok olur gider. Ana dilden gelen bir kelime - aşağılık duygusu yüzünden - beğenilmeyip de, yabancı bir kelime beğenilirse, ana dilin kelimesi tutunur mu? Yaşar mı?

VI.
YENİ KELİME YAPMA İHTİYACI

Kelimeleri bir bakımdan yaşıyan bir varlığa benzetebiliriz. Her yaşıyan şey gibi kelimenin de doğması, gelişmesi ve ölmesi vardır. Herhangi bir sebep bir kelimeyi öldürebilir; yine herhangi bir sebep de, yeni bir kelimeyi dil alanına çıkarabilir. Kelimenin doğuşuna inandığımız gibi ölüşüne de inanmamız gerektir.

Ölen bir kelime, ya kendisinin yerine başka birinin gelip oturmasiyle, ya da o kelimenin gösterdiği kavramın ortadan çekilmesiyle ölmüştür. Doğan bir kelime de ya eski bir kelimenin yerini almasiyle, ya da dilde yeni bir anlamın belirmesiyle doğmuştur.

Herhangi bir şeyin türeyişine sebep, ona olan ihtiyaçtır. Hayatta bir nesneye ihtiyaç olmadan o nesne vücut bulmaz.

İşte bunun gibi, kelimeler de bir ihtiyacı karşılamak üzere doğup yaşıyan canlı şeylerdir. Kelimeler kendilerine bir ihtiyaç kalmayınca yaşamazlar, yeni ihtiyaçlar yeni yeni kelimeleri yaşamak alanına atarlar. Gerçekten bir ihtiyacı karşılamak dileği bulunmaksızın, oturup ta açıktan kelime uydurmaya kalkışmak boş bir işle uğraşmaktan başka bir şey değildir.

***

Biz bugün yüzümüzü Batı dünyasına çevirmişiz; hayat bizi birçok yeni şeylerle, yeni anlamlarla, yeni kavramlarla karşı karşıya getirmektedir. Eski kültürümüz, eski görüşlerimiz, eski düşünüşlerimiz temelinden ya değişmiş, ya da değişmek üzere bulunmuştur. İşbu yeni gidişe uygun olarak dilimizin de değişmesi gerektir. Biz onu yeni hayatımıza uydurmazsak, o kendi kendine uyacak, ya her çeşitten bir sürü Avrupa kelimeleri dile girecek; Türk dili Osmanlıcadan daha kötü bir duruma düşecek, ya da ölecektir.

Kapıyı açık bıraktığımız için şimdiden dilimize üç bin Fransızca kelime girmiştir. İş böyle giderse on yıl sonra dilimiz ne

olacaktır? Malta dili gibi bir kılık almıyacak mıdır? Türkçemiz için bugünkü tehlike, Arapça ve Farsça karşısındaki tehlikeden çok büyük ve çok korkunçtur; çünkü bir yandan okur yazarlar her gün inanılmıyacak kadar çoğalmakta, bir yandan da birçok yeni yeni anlamlar ve yeni yeni kavramlar kelime kaftanı giyebilmek için dil kapısını zorlamaktadırlar. Birçok kimseler yeni bir şeye kendi dilinden uygun bir karşılık bulmak sıkıntısına katlanmadan, gelişi güzel yabancı kelimeleri alıp kullanmaktadırlar.

Gerek yeni çıkan nesneler için, gerek yeni anlamlar için yüzlerce, binlerce kelimeye ihtiyacımız vardır; bu ihtiyaçları hem söylenişleri hem de yapılışları bize büsbütün aykırı olan dillerin kelimeleriyle karşılamak öz dili öldürmekten başka bir şeye yaramaz.

Okul yeni kelime istiyor, hayat yeni kelime istiyor, konuşma yeni kelime istiyor. Biz, bu çeşitli isteklerin karşısında elimizi bağlayıp oturacak mıyız? Her halde biz de başka milletlerin yaptıkları gibi kendi dilimizi işleterek zenginleştirmeye uğraşacağız; çünkü iyi bir insan önce kendine ve kendi ulusal kurumlarına saygı gösteren kimsedir.

Yaşama olayları günden güne çeşitleniyor, görüş alanları her gün bir parça daha genişliyor; bilgi ve zanaat terimleri gitgide artıyor; bunların hepsi de yeni yeni kelimeler istiyor.

(Rontken, martin, mavzer, elektrik, kodak, gaz) gibi kelimeleri bir yana bırakıyorum. Dilimize türetme yoliyle karşılığı bulunabilecek olan Fransızca, Almanca, İngilizce kelimeleri, gelişi güzel almak, yazılışlarını ve şöylenişlerini bozmamak maymunluktan başka nedir?

İşte bu söylediğim ihtiyaçlar ve tehlikeler karşısında biz kelime yapacağız ve yapmak zorundayız. Millet olarak yaşamak ancak millî dili yaşatmakla ve yükseltmekle sağlanabilir.

Bugün gördüğümüz zengin dillerin hepsi de bu çağı yaşamışlardır. Bu diller, zenginliklerini iki yolda elde etmişlerdir: Birincisi kendi dillerinin ana kelimelerini ve kelime köklerini işletmekle... İkincisi de dillerine aldıkları yabancı kelimeleri kendi dil kurallarına uydurmakla..

Günümüzün en ileri ve en geniş dili olan İngilizceyi ele alalım : Bu dilde bugün altıyüz bin kelime vardır; yeryüzünün beşte üç halkı bu dili kullanır. En yaygın bir dildir. Birtakım işler ve bilgiler vardır ki İngilizce bilinmeden ne o işler görülebilir, ne de o bilgiler öğrenilebilir. İngilizce bilmeden ne denizler bilgisi

Ankara Teknik Eğitim Fakültesi

tam olarak elde edilir, ne de bu dili bilmeden gemicilik yapılabilir.

Halbuki bu dil onaltıncı yüzyılın ortalarında yalnız Biritanya adasında dört beş milyon insan tarafından kullanılmakta idi. O asırlarda İngilizce Avrupanın beşinci aşamada sayılan bir dili idi. Ondokuzuncu yüzyılda İngilizce birinci aşamaya yükselmiştir. 1582 tarihinde Richard Mulcaster adında bir İngiliz gıramercisinin şu sözleri incelenmeye çok değer: «İngiliz dilinin bölgesi dar, yaylımı azdır; bulunduğu adadan dışarı taşamaz; her hangi bir yerde bunun yayılması umut da edilemez.»

İşte, üçyüz altmış yıl önce İngilizce dili bu halde idi; bugünkü yüksekliğini - yukarıda söylemiş olduğum - iki yolda yürümekle elde etmiştir. Artık bugün yeryüzünde kendisine eşit olabilecek bir dil yoktur. Büyük Biritanya adasını saymıya lüzum yok; Kuzey Amerika, Doğu ve Güney Amerika, bütün Güney ve Doğu Asya, Avusturalya, hep bu dilin kavramı içerisine girmiş bulunuyor.

Her ne ise... Biz işimize gelelim. Türkçemiz de işletilecek olursa bir gün kendisine yaraşan yeri alacaktır. Halbuki Türkçe İngilizceden daha kolaydır, çekmeleri karışık değildir, ayra (=istisna) ları yoktur. Kuralları düzgündür; «bilgin bir heyet tarafından özenilerek yapılmışa benzer [1].»

Bugün de - her önüne gelenle değil - yukarıdaki bahiste saydığım vasıfları kendilerinde toplamış olan birtakım bilginler eliyle işletilecek olursa dilimizin geleceği çok parlak olacaktır.

Sözün kısası... Biz bugün kelime yapmak, kelime türetmek zorağındayız; ulusal dili seven başka uluslar dahi böyle yapmışlardır. Çıkar yol da budur.

1 — BAŞKA MİLLETLER NE YOLDA YÜRÜMÜŞLERDİR ?

Hemen her dil, ilk çağında basit ve dardır; çünkü ilk çağlarda o dili kullanan topluluğun yaşayışı basit, görüşü dardır.

Herhangi bir topluluğun yaşayışı olgunlaştıkça ve görüş alanı genişledikçe dili de olgunlaşır ve genişler. Bir milletin dili, onun yaşayışına ve görüşüne uygun olarak gelişir.

Dil gelişiminde başlıca iki devre vardır: Birincisi... doğuş ve oluş devridir. Bu devirde kimse dil işlerine karışmaz, o kendi

[1] *Max Müller.*

kendine pek ağır ve pek yavaş bir halde -karşısına bir engel çıkmadıkça- gelişmesine devam eder.

İkinci devre... daha çabuk ve daha derin olur, bu devirde işe insan eli karışır. Bir millet medeniyet basamaklarını aşmaya başlayınca, dili de kendisiyle birlikte o basamakları aşmaya başlar. Bu devirde o milletin büyük düşünceli adamları -varsa- ulusal dili işleterek yeni yaşayışa dili uydurmaya çalışırlar. Eğer böyle yapılmazsa ulusal dil yavaş yavaş sönerek bir gün ortadan çekilip gider. Dünya yüzünde bu iki oluşun da birçok örnekleri yok değildir.

Avrupa milletlerinin dil yenileme ve dil zenginletme işinde neler yaptıklarını burada uzun uzadıya söyliyecek değilim, bunlar çok söylenmiş ve çok yazılmıştır.

Profesör Sadri Maksudi'nin 1930 da çıkarmış olduğu *Türk dili için* adlı eserinde bu cihetler geniş surette aydınlatılmıştır.

Ben burada şimdiye kadar kendilerinden bu yolda hiç bahsedilmemiş olan Doğu milletlerinden söz açacağım.

Araplar, İslâmlıktan sonra, Yunan, Hint ve İran kültürleriyle ilgilenmeye başladılar; bu ilgilenme onlara dillerinin darlığını anlattı, hemen kendi dillerinde yeni anlamlara ve yeni ihtiyaçlara karşı kelimeler yapmaya başladılar. Az zamanda Arap dili -o güne göre- her türlü anlamı karşılıyabilecek bir hale geldi.

Böylelikle bütün orta çağ boyunca Arap dili, orta doğunun bilgi ve kültür dili oldu; her soydan birçok toplulukları kendisine doğru çekip yuttu; bu yüzden Arap dili çok geniş bölgeler kazandı.

Son zamanlarda da Araplar Batı medeniyetinin zorladığı anlamlara ve kavramlara karşı da kendi öz dillerinde karşılık yapmıya başladılar. Bu iş için Mısırda Kıral Birinci Fuat tarafından 1932 de (El-Mecma-ul-Lûgat-il-Arabiyye) adında bir kurum meydana getirildi. Birçok bilgi adamları bu kurumda toplandı, kuruma birtakım Avrupalı bilginler de üye olarak katıldı. O günden beri kurum çalışarak altı ciltlik büyük bir eser vücude getirmiştir.

***

Bugün İranlılar da dillerinin genişlemesi ve zenginleşmesi için çalışmaktadırlar. Bundan onbir yıl önce İran Şehinşahı rahmetli Rıza Şah tarafından Tahran'da bir kurum meydana getirildi. (Ferhengistan) adını alan bu kurum az zamanda birçok

değerli işler görmüştür. Matematik, makine, kimya, bitki, zoologi jeoloji, biyoloji, gök bilgisi, yer bilgisi gibi dokuz bilimin terimlerini yaparak Farsçaya en az beşbin yeni kelime kazandırdı. Bu beşbin kelime yapılırken, hep ana dilin öz kelimeleri işletilmiş, yabancı bir tek kelime ve terim alınmamıştır. (Ferhengistan) yalnız, terim yapmak, yeni anlamlara karşı yeni kelimeler türetmekle kalmamış, İranda ne kadar Türkçe ve Arapça yer adları -şehir, kasaba, köy, dağ, dere, tepe ve ırmak adları- varsa hepsini de bir saldırışta kaldırıp atmış, yerlerine Farsça adlar uydurmuştur.

***

Irakta da dil kımıldanması on yıldan beri başlamış bulunuyor; (Abdülmesih) adında bir hıristiyan Arabın başkanlığında bir kurum yapılmış, ilk iş olarak da -şimdiye kadar- hep Türkçe olan askerlik terimleri Arapçalaştırılmıştır [1].

***

Afganistanda dahi dil devrimi -yedi, sekiz yıldan beri- başlamış bulunuyor. Bilindiği üzere Afganistanda hükûmet dili Farsçadır; gerek İranda ve gerek Afganistanda Aryacılık [2] kımıldanması hayli ilerlemiş olmakla beraber Afganistanda Farsçaya karşı büyük bir tepki uyanmıştır. Afganlı aydınlar Afgan hanının oymağının konuşmakta bulunduğu (Peştu) dilini hükûmet dili yapmıya uğraşmaktadırlar; bu yolda büyük ve temelli çalışmalar görülmektedir: Bir yandan gazeteler ve mecmualar Farsça ve Peştuca olarak iki dilde çıkmıya başlanmış, bir yandan da gece

[1] Bundan sekiz yıl önce İstanbulda, Irak Adliye müfettişlerinden bir zatle tanışmıştım. Ondan dinlediğim şu olayı çok ilgi çekici bulduğum için buraya alıyorum.

Bağdatta Arap dilini yüceltmeye uğraşan kurum bir gün askerlikte kullanılan boruya ne denebileceğini kestirememiş. Ana dil zevki bozulmamış olan bir çöl Arabından sormıya karar vermişler, çarşıdan böyle birisini bulup getirmişler ve boruyu göstererek buna ne denildiğini veya ne denilmesi gerektiğini sormuşlar, Arap şaşalamış «bu bizde yoktur, bilmeyiz» demiş. Araba borunun ne olduğu anlatılmış ve üflenmiş; borunun çatlak ve kalın sesini işiten Arap hemen (ettüvata) diye borunun çıkardığı sesten bir kelime yapıvermiştir.

[2] Aryacılık, (Arî soyun başka soylardan üstün olduğunu güden bir dâva) dır.

dersleri açılarak işyarlara ve halka Peştuca öğretmeye çalışılmıştır.

***

Dil işleri Süleymaniye'de ve Erivan'da dahi ele alınmış ve bir hayli işler görülmüştür.

Dil bir ulusun öz malı ve öz anlaşma aracıdır; ulus, kendi malını ve kendi anlaşma aracını, günün ihtiyaçlarına göre kullanmakta haklıdır.

VII.

YABANCI DİLLERDEN ALINAN KELİMELER

Yeryüzünde tarih yapmış bulunan ve geniş alanlara yayılmış olan hiç bir millet yoktur ki onun diline başka dillerden birtakım sözler karışmamış olsun. Buğün öyle büyük diller vardır ki kelime haznesinin -aşağı yukarı- hemen yarı tutarı yabancı dillerden gelmiş kelimelerdendir.

İngilizce bunun güzel bir örneğidir; bu dil başlıca üç dilden bileşmiş ve yoğurulmuştur. Ana dil Cermen köküne varır dayanır. Buna bir hayli Keltçe karışmıştır; bir hayli de Lâtince ile eski Fıransızca ve Yunanca karışmış bulunuyor. İş bu kadarla kalmamış; Dancadan, yeni Fıransızcadan, Arapçadan da bir sürü kelimeler dahi alarak içerisinde eritmiştir.

İşte böylece birtakım dillerden yoğrulmuş olan İngilizce, bugün tam ve tek bir yapı göstermekte ve apayrı bir İngiliz ahengi, İngiliz söyleyişi, İngiliz dilbilgisi ve İngiliz sesbilimi meydana gelmiş bulunmaktadır; dışarıdan girecek olan herhangi bir kelime bu dilin kurallarına uymak zorağındadır.

Yeryüzünde bulunan her hangi bir dil yabancı bir kelimeyi söylerken kendi özel söyleyişine uydurmaktan başka bir şey yapamaz; yeryüzünde, içerisine aldığı yabancı bir kelimeyi, o kelimenin öz kılığıyle, öz kuraliyle yaşatan bir dil yoktur ve bulunamaz.

Yalnız eski yazı dilimiz olan Osmanlıca böyle değildi. Orada her yabancı kelime kendi öz kuraliyle, kendi öz ahengiyle sırıtıp durmakta idi. Vaktiyle İstanbul sokaklarında fesli, maşlahlı, kalpaklı, eteklikli, şapkalı bin bir çeşit kıyafette adamların dolaşıp durdukları gibi, Arap ve Acem kelimeleri de Türk dili içerisinde böylece kendi öz varlıklariyle yaşar dururlardı. Beri tarafta Arap ve Acem kelimelerini halk kendi öz söyleyişine

uydurmakta idi. Fakat bu hal okur yazarlar tarafından alay konusu olduğu gibi (Galatat-ül-Avam) diye kitaplar dahi yazılırdı.

Eski alışkanlık bugün hortlamış bulunuyor; nasıl ki vaktiyle Arap ve Acem kelimelerini ana dil kurallarına uydurmak günah sayılır idiyse bugün de Fıransızca kelimeleri kendi söyleyişimize göre söylemek ve yazmak suç ve gerilik sayılıyor. Hastalık o hastalıktır; kendini bulamamak, aşağılık duygusuna yakasını kaptırmaktır.

Osmanlı dili millet dili, halk dili değil, sınıf dili idi. O, anlaşma aracı olan bir dil değil, bir istenoğrafi idi, bir kuş dili idi. Bugünkü yazı dili de bu çığıra girmek üzeredir. Şurasını iyi bilmeliyiz ki halk diline ve halk söyleyişine değer vermiyen herhangi bir kımıldanış ve atılış, ancak boş bir kımıldanmadan ve faydasız bir atılmadan başka bir şey değildir.

Bugün bizim yapacağımız iş, dışarıdan kelime almak gerekiyorsa, o kelimeyi kendi dil kurallarımıza göre almaktır. Dünkü medreselilerle bugünkü Avrupa softalarının yaptıkları gibi, yabancı kelimelerin öz kılıklarını bozmıyacak olursak dil devriminin anlamı nedir? Halka doğru gitmek dâvası nerede kalır?

Bir kelimenin en doğru şekli o dili konuşan halkın söyleyişidir. İster bu kelime dışardan gelmiş olsun, ister öz dilin malı bulunsun; bu yolda ağır basacak olan şey, ancak halkın zevki ve kullanışıdır.

Dil ancak kendi kursağına aldığı kelimeleri eriterek kılığını değiştirirse, daha açıkçası öğütürse, dil ancak o kelimeden faydalanabilir. Yabancı bir kelime yeni geldiği yerin kanununa uymazsa orada eğretidir; bir gün yıkılıp gidecektir.

«Bu kelime Fıransızcada böyledir. Bozmaya hakkımız yoktur.» gibi sözler ne bilgiye ne de yaratılış kanunlarına uyar; kelime benim malım olacaksa onu istediğim gibi kullanmak hakkımdır.

Biz kelime almak işinde halkın yanılmaz ve yenilmez olan dil zevkini eskiden beri hemen hiç de göz önüne almamışız. Birtakım kimselerce bugün de yapılmak istenilen budur; halbuki halk, yaratılışın güdümüyle en doğru yolu tutmakta, aldığı her yabancı kelimeyi kendi dilinin kurallarına göre söylemektedir.

Halk Farsçadan (*pençe*) kelimesini almış, (**pançak**) yapmıştır; artık bu kelime büsbütün Türkçe bir kılık almış bulunuyor; Farsçanın (*pençe*) ve (*penç*) kelimeleriyle olan ilgisi azalmış, kalmamış gibidir.

Ankara Teknik Eğitim Fakültesi Kütüphanesi

(*Rûze*) kelimesi de böyle olmamış mı? Halk dilinde **(oruç)** olan bu kelime, Türk dilinin kendi öz kelimelerindeki tadı vermiyor mu?

Yunancadan alınan **(omuz)**, Arapçadan gelen **(kalaba)** kelimeleri de böyle değil midir? Bu yolda örnekler pek çoktur. Biz burada beş on tanesini verip geçeceğiz: Arapça asıldan gelmiş olan **(tas, maşa, heybe, haybahasıl, ninni, tasarlamak, nasıl, hamur, kılıf)**; Farsça asıldan gelmiş olan **(oruç, pançak, şar, tava, pençere, çerçeve, çeyrek, samur, selvi, istemek)**; Yunanca asıldan gelen **(sünger, bodrum, tırpan, gübre, gümrük, kuruş, direm, dümen, kerte, körfez)** gibi kelimeler, hep böylece halkın kendi söyleyişine uydurmuş olduğu kelimelerdendir.

İşte bu şekilde dile girmiş olan kelimeler dilin öz malı sırasına geçer ve dili zenginletebilir, kimse artık bu kelimeleri yabancı sayarak dilden atmaya kalkışmaz; ancak dilin kursağında eriyen kelimeler dil yapısına bir şey katabilir; öbür türlüsünü dil bir gün kusar atar.

Birtakım kısa görüşlü kimselerin «Türkçede temsil kabiliyeti yoktur» demeleri boş bir saçmadan başka bir şey değildir. Yukarıda göstermiş olduğum kelimeler temsil edilmemiş midir? Bu çeşit kelimeler dilimizde pek çoktur; biz pek azını örnek olmak üzere buraya alıverdik.

Türkçede sindirme sungusu olmadığını ortaya atan adamlar daha ileri giderek «bakınız efendim; Arapçaya giren her kelime hemen o dilin kurallarına uymakta, arapçalaşıp gitmekte, Türkçede ise böyle yapılmamaktadır. Binaenaleyh temsil kabiliyeti yoktur» demektedirler. Acınarak söylemeliyim ki, hakikate ve mantığa ve dil bilgisine hiç uymıyan bu sözler kendilerince bir kanun gibi görülmektedir. Bir parça incelenecek olursa bu düşüncenin yanlış olduğu meydana çıkmakta gecikmiyecektir.

Dil, herhangi dış varlıkları gibi, soyut (=mücerret) bir varlık değildir; dil onu konuşanların hizmetinde kullanılan bir araçtır. Birtakım kimseler, kendi atasal araçlarını beğenmiyerek ana dil kelimelerini kullanmazlarsa suç kimdedir? Suç dilde midir? Kelimede midir? Yoksa tarihin kötü bir yönet almasında mıdır? Yine böyle birtakım kimseler, dilimizin yabancı kelimelere vurduğu damgayı beğenmezlerse, dilce benimsenmiş olan yabancı asıllı bir kelimeyi yanlış sayarlarsa, suç kimdedir?

Türk dili dahil Arap, Fars, İngiliz, Fıransız dilleri gibi, dışarıdan aldığı her kelimeyi kendi kursağında eritmesini pek iyi

bilir; bu yolda Türkçemiz bir çok dillerden daha üstün gelmektedir; yalnız göz önüne alınması gereken bir şey vardır; dil zevki bozulmuş olan, kendi ulusal varlıklarını aşağılık görmeye alışmış bulunan düşük aydınlar, halkın yabancı bir kelimeye giydirdiği ulusal kılığı yanlış saydıkça, halkın konuşuşiyle alay ettikçe bu kimselerin doğru hüküm vermelerine imkân var mıdır?

Başka milletlerde ve hele Araplarda, halkın kendi dillerinin ses kanunlarına uydurarak aldıkları bir kelimeyi, aydınlar hemen kullanmakta ve doğru bulmaktadırlar. Bizde iş böyle midir? O milletlerde halkla aydınlar birleşmiş, bizde ise -eskiden beri- ayrılmıştır; bütün belâların kaynağı işte buradadır.

1 — YABANCI KELİMELERİN YAZILIŞI

Yukarıdaki ayrımlarda anlatmış olduğum üzere bir dili zenginletmek için bir yandan ana dil kelimelerini işletmeli, bir yandan da çok gerekli olan ve ana dilde iyi bir karşılığı bulunmıyan yabancı kelimeleri alabilmelidir. Alınacak olan yabancı kelimeleri dil gümrüğünden geçirirken bir kere ütü (= étuve) ye koymak, onu kendi dilimizin sindirebileceği hale sokmak gerektir.

Alınacak olan bir kelime, dilin öz malı gibi kullanılacağından o kelimenin ne eski özgerliği, ne de eski öz tadı ve öz görünüşü kalabilir. Bunu her millet böyle yapmaktadır. Bunun tersine olarak bir tek örnek gösterilemez. Dilleri bir kökten gelmiş olan, soyu bir, dini bir, bir çok görenekleri de bir olan iki kardeş millet bile ayni kelimeyi bir söyleyişte veya bir yazılışta kullanmaz. Fıransızca ile, İspanyolca ve İtalyanca buna güzel bir tanıktır. Eski Romalılar yayıldıkları yerlere kendi dillerini de götürmüşler. Romanya'dan Portekiz'e kadar, bu dil yerli dilleri öldürmüş; fakat her millet bu dili ayrı bir ağızla konuşur olmuştur. İşte büyük Lâtin diyelekleri ve dilleri böylece doğmuştur.

Hint Avrupa dil aylasında; bir kelimenin kaç kılığa girmiş olduğundan uzun boylu bahsetmeyi faydalı bulmuyorum. Yalnız bir iki örnekle yetiniyorum:

İşe Doğudan başlıyalım: Sanskritçede «*bacı*» anlamına olan **(duhitr)** kelimesi Hint Avrupa dil aylası arasında birçok değişikliklere uğramıştır; Farsçada **(duhter)**, Almancada **(tochter** = tohtır), İngilizcede **(daughter** = dotır), Eski İskandinavcada **(dottir)**, Gotçada **(diuhtar)**, Eski Islavcada **(duşti)**, Litvanyacada

(**dukte**), Yunancada (**thygater** = tügater), Ermenicede (**dustr**) olmuştur.

Yunancanın (**genos**) kelimesi de ayrı dillerde birçok değişmeler göstermektedir: Arapçada (**cins**), Lâtincede (**genus**), Fransızcada (**genre** = janr), İngilizcede (**gender** = cender), Eski Türkçede (**cosun, cusun, yusun**) şekillerinde görülmektedir.

Yine böyle *(sıfır)* kelimesi de birçok kılıklara girmiştir: Arapçada (**sıfır**), İtalyancada (**cifra** = çifra), Fransızcada (**chiffre** = şifre), İngilizcede (**cifher** = sayfr), Almancada (**ziffer** = çiffer) olmuştur.

Türkçenin (**sağrı**) kelimesi de böylece değişerek Fransızcaya ve İngilizceye girmiştir. İngilizcede (**shagrin**) olan bu kelime Fransızcada (**chagrin**) kılığına girmiş ve «*yüzü pürüzlü deri*» anlamına karşılık olmuştur. Fransızlar bu kelimeyi alırlarken, kendilerinin «*kaygı*» anlamına olan ulusal kelimelerine benzeterek almışlardır.

Şu vermiş olduğum örnekler dâvamı tanıklamaya yeter sanırım; görülüyor ki her millet almış olduğu yabancı bir kelimeye hem yazılışta, hem de söylenişte kendi ulusal damgasını vurmaktadır.

Bu böyle olduğu halde yabancı kelimelerin Türkçemizde kendi öz yazılışlariyle yazılmasını öne sürenlerin hem ilimden haberleri, hem de ulusal gayretleri yok. Türk dili bugün büyük bir tehlike karşısında bulunuyor, dil dâvasında yardımlarını umduğumuz birtakım aydın geçinenler, hemen hiç bir değişiklik yapmadan, ilmin ve olayların göstermiş olduğu yola gitmeden, Türkçeye bir sürü Fransızca kelimeler almak taraflısıdırlar.

Bu adamlar alışmış oldukları yolu bırakmak istemiyorlar. Nitekim Türk Dil Kurumu'nun yapmış olduğu terimlerden bir takımlarını bir türlü profesörler beğenmemişler, Fransızcaları almakta ayak diremişlerdir. Millî Eğitim Bakanlığının değerli yardımları dokunmasaydı dil dâvası çok verimsiz kalacaktı.

***

Bu bahiste bir şeye daha dokunmak istiyorum. Dilimizin yapısında, yarım ses, daha doğrusu bir kelimenin ön hecesinde, iki sessizi birden söylemek yolu yoktur. İş böyle olduğu halde -dilin kuruluşuna ve kurallarına bakmadan ve ana dile karşı saygı duymadan- birçok kimselerin (**sıpor**)u Fransızca imlâsiyle (**spor**), (**kıral**)ı (**kral**) yazdıkları görülmektedir. Bu firenk softa-

larının, Türkçenin **(bırakmak)** kelimesini bile Fıransızcaya benzeterek **(brakmak)** kılığında yazmak istemeleri gülünç değil midir?

Bakınız; Bulgarlardan bir örnek vereyim; Rusçada «parmak» anlamına olan **(perst)** kelimesi, Çekçede **(prst)** diye dört sessiz ile kullanılır; Bulgarcaya gelince iş değişiyor ve kelime **(pırıst)** oluyor; çünkü bir millet her ne kadar dil değiştirse dahi, ağız ve gırtlak değiştiremiyor.

Türk dilinin kara yazısı bu kadarla da bitmiyor; yabancı, hele Batı aslından gelen yabancı özel isimleri kendi yazılışlariyle almak belâsı, dilimizi gülünç bir duruma sokmaktadır. «Adamın adını bozmaya hakkımız yoktur, o kendi milleti arasında böyle söyleniyor, böyle yazılıyor» diye öne sürülen çürük dâva, kendi zararlarına kullanılmış olan silâhtan başka bir şey değildir. Bu adamlar **(tan)**ı **(temps)**, **(puvankara)**yı **(poincaré)** yazmaktadırlar. Bu kelimeleri Fıransızca bilmiyen bir yurttaş **(tempis)** ve **(po-in-care)** şeklinde okumıyacak mıdır? Şu halde kelimeyi bozan biz mi oluyoruz, yoksa asıl yazılışiyle yazmış olanlar mı?

Bir milletin bütün bireyilerine Fıransızca veya İngilizce imlâ tarzını belletmek olabilir iş midir? İngilizler **(Şekspir)**i **(Shakespeare)** imlâsında yazarlar; haydi bunu İngilizce okumamış olan bir Türk çocuğuna okutunuz bakalım, kelime ne şekle girecektir. Bu adamın adını bozmak istemiyorsak söylendiği gibi yazmalı değil mi?

Çok tanınmış olan ve aramızda sık sık konuşulan yabancı isimleri söylediğimiz yolda yazmaktan başka çare yoktur. Hiç olmazsa bizim imlâmızda yazdıktan sonra, tırnak içerisinde kendi dilinin imlâsını yazmak da olabilir. Fıransızların, İngilizlerin bozdukları, daha doğrusu kendi imlâlarına uydurdukları birçok Türkçe kelimeler yok mudur? Onlar bu adları bozarlarken haklı oluyorlar da biz onlarınkini bozarken -daha doğrusu söylendiği gibi yazarken- haksız mı oluyoruz? Bu nasıl mantıktır?

2 — YABANCI GIRAMER İLKELERİ

Dilimize kendi yazılışlariyle, kendi söylenişleriyle sokulan bir sürü Fıransızca kelimeler bir yanda yığılıp dururken bir yandan da Fıransız dilinin mastar, ismi meful, ismi fail gibi ilkeleri de sokulmaktadır: **(Ayarlama)** gibi güzel bir kelimemiz dururken **(Coordonnation)**u bu kelimedeki iki (o) sesinin yaptığı iğrenceye

hiç bakmaksızın kapıp aldılar; iş bu kadarla da kalmadı, artık bugün onun ismi mefulü olan (**coordonné**) yi de alır oldular.

(**Numerotage**) kelimesi de böyle değil midir? Eğer biz (**numero**) kelimesini almış isek bunun Fıransızcasındaki hasılı mastar şeklini de mi almamız gerektir? (**Numrolama**) diyemez miyiz?

(**Telefon etmek, telefonlamak**) gibi ulusal bir söyleyiş tarzı dururken tutup da Fıransızca mastar şeklini alarak (**téléphonner**) demek, dili bozmak ve onun varlığına karşı saygısızlık etmek değil midir?

Dil işinde düştüğümüz sapkınlıklar bir iki değildir; bakalım iş nereye varacak?...

3 — TÜRK DİLİNİN NAHVİNİ BOZMA YOLUNDAKİ UĞRAŞMALAR

Bir ulusun yurdu ne kadar kutsal ise dili de o denli kutsaldır. Yurdu çiğnenen bir ulus, iç varlıklarına dayanarak yine yaşıyabilir ve günün birinde ulusal eğmenliğine erişebilir. Fakat dilini kaybeden bir milletin dirilmemek üzere öleceğinde şüphe yoktur; bunun yeryüzünde bir sürü örnekleri vardır.

Bir millet çarçabuk, üç beş yıl içerisinde dilini kaybetmez; dil kaybetme işi birtakım basamaklardan geçer. Kaybolması istenilen bir dile -bir yandan- her gün yığın yığın yabancı kelimeler sokulur. Sokulan kelimelerin öz kurallarına dokunulmaz, bu kelimeler bir parça yerleşir yerleşmez ikinci kısım kelimeler gelir, böylelikle dilde çoğalan yabancı kelimeler ana dildeki kelimeleri birer birer boğar ve unutturur. Bir yandan da ana dilin nahvi bozulmaya başlanır, derken günün birinde eski dil ya büsbütün çehresini değiştirmiş olur, ya da yerini öbür dile bırakarak çekilir gider.

Ünlü bilğin *Humboldt*, «ulusal dilde, ulusun ruhu belirir; ulusal dil bir kudret kaynağıdır.» demiş. Ulusal dili hastalanan bir topluluğun ruhu da hastalanmış demektir.

Vossler, (*Dilde Ruh ve Kültür*) adlı eserinde «ulusal birliğin bozguna uğradığı ve dayanıtlarının birer birer yıkıldığı günler olabilir; böyle anlarda çok gez sığınak, ancak ulusal dil olur. Her dilin koynunda onu konuşan milletin benliği yatmaktadır.» demiştir.

Bir dilin çehresi ve yapısı onun nahvidir. Nahvi bozulan bir dil yaşamaz. Güzel Türkçemizin nahvini bozmak yolunda epey zamandanberi birtakım kimseler tarafından uğraşılmaktadır.

Onlara göre «Türk dilinin nahvi insan mantığına uymazmış [1].» Çünkü Türkçede fail öne gelir, fiil sona atılırmış; peki amma Farsça da böyledir; Rumca da böyledir. Bunlara ne buyrulur?

Bir dilin nahvi, o dili konuşanların düşünüşünden ve görüşünden başka bir şey değildir; söz dizimi kafa işidir; «şunu öne, bunu sona alalım» demekle iş olup bitmez. Bir Arnavut Türkiyeye gelerek Türkçe konuşacak olsa bile onun kafasında yine Lâtin söz dizimi yaşamaktadır. O adam **«benim beş kaşığım, üç çatalım var„** diyemeyip, **"var bende beş kaaşık, üç çaatal„** der. Yine böyle «ben size yemek yemeğe geldim» diyemiyerek «ben geldim sizde yiyeyim yemek» der.

Türkçe konuşan bir Arap da böyledir; bir Arabın söylediği sözün kelimeleri Türkçe olsa bile nahvi Arapça kalır.

Bir ulusa şu veya bu yolda söz söylemek güzel ve kolay gelebilir. Başka bir ulusa da başka bir yolda söz söylemek hoş görünür; bu gibi şeyler akıcıdır ve değişicidir; kesin bir sınır çizmeye kalkışmak insan oğlunun ruhunu bilmemekten başka bir şey değildir.

Türk, söz diziminde faile değer veriyor, Fıransız fiile önem veriyormuş, olabilir. Türkün mantığı böyle, Fıransızın dil mantığı da öyle imiş.

Türkler, söz diziminde, önce fail ve meful gibi ilkeleri ortaya koyduktan sonra bunları birbirleriyle bağlıyacak olan ve hüküm ilkesi bulunan fiili sona alıyorlar ki, tabiî olan da budur. Ortada fail ve meful gibi hükme temel olacak şeyler bulunmazken, doğrudan doğruya hükmü söylemek, daha sonra hükmolunan şeyleri getirmek, her halde mantığa daha az uygundur; birbirine bağlanılacak olan çubuklar ortaya konmadan onları bağlamak, elde olan şey midir? Bağdan önce bağlanacak şeyler gerektir.

Türk cümlede gerçek olan ve ayrıca bir varlığa sahip bulunan faile önem veriyor, Fıransız da geçici fiile değer vermiştir. Burada «öteki kötü, beriki iyi» demeye kimsenin hakkı yoktur; bu gibi şeylerde iyilik ve güzellik görüşe göre ve duyuşa göre değişir.

[1] *Yücel Mecmuası, İlkkânun 1938.*

Ben bu bahis üzerine ayrıca bir eser hazırladım. Uzun sözü ve bu yoldaki bilgi verimlerini oraya bırakarak sözü *Max Müller*'e bıraktım. Bu zat (*The Science of Language*) adlı eserinin Ural-Altay dil aylası ayrımında şöyle demektedir :

(Ural-Altay dillerinde, görünen ses ahengi, bu dilleri söyle-) (me bakımından şiir sanatına elverişli kılmaktadır; Turan dilleri-) (nin yapılışı, bunları Sam dillerine ve Hint-Avrupa dillerine ba-) (kınca ses aşınmasına karşı daha iyi korunmaktadır; bir Ural -) (Altay çocuğunun iç duyusunda, kendi dilinin ve kendi gırame-) (rinin mantığı her zaman belirmiş bir halde bulunmaktadır.)

(Türk gıramerini içsel bir surette tahsil etmek düşüncesin-) (de olmıyan bir kimse bile, bu dilin gıramerini okumaktan zevk) (duyar. Bu dilde gıramer şekilleri ustalıkla işlenmiştir. Çekme) (şekillerinde ayra (= istisna) sız düzen, bütün dil yapısının ko-) (layca görülmesi ve kavranabilmesi -dil denilen varlıkta beliren-) (en yüksek insan kudretini anlıyanları coşturur; düşüncenin,) (duygunun en küçük inceliklerini bile kaçırmadan ayıran iç ve) (dış eklerin, mozayik gibi düzgün ve ahenkli bir bileştirmeye) (girmelerinde, insan zekâsının dilde başardığı büyük olgunluğu) (görürüz.)

(Türk dilinin kuruluş makinesi gizli değil, çok açık ve say-) (damdır; gıramer yapısı ise billûrdan yapılmış bir arı kovanın-) (daki gözlerin dizimine benzemektedir.)

(Türk dilinde en ustalıklı yapı, fiil yapısıdır; hiçbir dilin) (söyliyemediği veya birçok kelimelerle söyliyebildiği anlam ince-) (liklerini, Türkçe tek bir kelime ile söyliyebilmektedir. Fiil çek-) (me şekilleri sonsuz denecek denli zengindir. Dilde kullanılmı-) (yan birçok çekme şekillerini, ancak bu dilin mantıkî, açık ve) (belirli kuralları ile yapabilmek dahi vardır. Ünlü bir doğubilen) ((= müsteşrik), «Türk dilini inceliyene, bu dilin kuralları seçkin) (bir bilim kurumunun çalışmalarından ve düşünmelerinden doğ-) (muş gibi görünür» demiştir..).

Dil bilginlerinden *Sauvageot*, Fıransız Ansiklopedisinde Türkçe ile Fıransızcadan birkaç cümle alarak güzel bir karşılaştırma yapmıştır :

1 { **Ben yarın size bunu göndereceğim.**
  { *Je vous enverrai cela demain.*

2 { **Yarın ben size bunu göndereceğim.**
  { *C'est cela que je vous enverrai.*

3 { **Ben bunu size yarın göndereceğim.**
Je vous enverrai cela demain et no un autre jour.

4 { **Yarın bunu size ben göndereceğim.**
C'est moi qui vous l'enverrai demain.

Şu dört cümledeki anlamlar arasında ince ayrımlar vardır, bu anlamları belirtmekte Türkçemiz Fıransızcadan hiç geri kalmamıştır.

Birinci cümlede Türkçe beş kelime vardır; Fıransızcası da böyledir.

İkinci cümlede Türkçe yine beş kelime vardır; Fıransızca karşılığı ise sekiz kelimedir.

Üçüncü cümlede Türkçenin kelime sayısı artmamış, fakat Fıransızca karşılığı on kelimeye, daha doğrusu Türkçenin iki misline varmıştır.

Dördüncü cümledeki beş Türkçe kelimeye karşı Fıransızcada sekiz kelime kullanılmıştır.

Türkçe, bu cümlelerdeki ince anlam ayırdımlarını gösterebilmek için, kelimelerin yerlerini değiştirmeyi yeter bulduğu halde; Fıransızcada hem kelimelerin yerlerini değiştirmek hem de cümleye yeniden birtakım ilkeler almak gerekli olmuştur.

Bu örneklerden anlaşıldığına göre Türkçemiz daha kıvrak ve daha elverişlidir.

Bir dilin nahvi, cümleyi meydana getiren kelimelerin karşılıklı olarak oradaki durumlarını ve ödevlerini düzenliyen şeydir. Bu, şöyle de anlatılabilir: Nahiv, bir dilin, yerleşmiş olan geleneklere göre söyleme yoludur. Nahiv, bir dilin kuruluşundaki prensiplerdir. Bunun içindir ki bir dilin kuruluş şartları ve prensipleri başka bir dilin kuruluş şartlarına ve prensiplerine uymıyabilir ve uymamak asıldır. Her dil kendi âleminde iyidir ve güzeldir; her hangi bir insan topluluğunun kullandığı dil, o insanların dil mantığına -daha doğrusu- insan mantığına uygundur. Bunu başka türlü düşünmek, aşağılık duygusunun kötü bir belirtisinden başka bir nesne değildir.

Ana dil tadını Türkçe olarak tatmamış olanların çarpık düşünceleriyle Türk dilinin nahvi değişemez. Türk dili yaşadıkça nahvi de yaşıyacaktır.

VIII.

HALKIN KELİME YAPMA YOLUNDAKİ SUNGSU (= İstidadı)

Ana dil zevki bozulmamış olan halk, bir şeye veya bir anlama karşılık olmak üzere yeni bir kelime bulmak zorunda kalırsa, hemen dilin kurallarına uygun olarak bir söz yapıverir.

Bunun birçok örneklerini her gün görüp durmaktayız. Büyük Millet Meclisi Başkan vekillerinden Bay Refet Canıtez'in anlattığı bir olay, bu yolda ne kadar güzel bir tanıktır. Bay Refet, bir gün Bursaya gidecek olmuş, evinde Geredeli bir köylü kız hizmetçilik etmekte imiş, çağırmış, aralarında şöyle bir konuşma olmuş :

— Kızım; benim bavulu getir, bugün Bursaya gideceğim.

— Bayım, sizin bavulun «**germeç**»i kopmuş; dikilmedikçe olmaz.

— O ne demek; «**germeç**» de ne oluyor ?.

— ...

— Söyle kızım, «**germeç**» ne?

— Hani sizin bavulun içerisinde, kapağı tutan bir şerit var ya; o kopmuş.. diyeceğim..

— Peki, sizin köyde bavul var mı ki «**germeç**» bulunsun?

— Yo...

— Öyle ise «**germeç**»i nereden buldun?

— Ne bileyim, aklıma öyle geliverdi de, söyleyiverdim. Suç ettimse bağışlayın.

***

Yedi sekiz yaşlarında bir yeğenim vardı; bir yaz günü bahçemde havuzun kenarında oturuyordum; o hem koşuyor, hem de havuzun kenarında dönüyordu, bir aralık başını ve belini bir yana eğerek «işte dayı, bu da yatmaklı koşuş» dedi. Çocuk

orada bu kelimeyi yapıverdi; halbuki o, (**yatmaklı**) diye bir kelime işitmemişti.

***

Ufak bir kasabada doğmuş, fakat birçok günlerini köyde geçirmiş olan yedi sekiz yaşında bir başka yeğenim de okumak için bir Cumhuriyet Bayramından üç beş gün evvel Ankaraya gelmişti. Bayramı kutlamak için Büyük Millet Meclisine gidecektim. Urbamı değiştirdim. İstiklâl madalyasını çıkardım, takınmak üzere iken çocuk gördü, «â... bakın dayım, **belleğini** takındı» diye zıplamıya başladı.

Bu yolda yüzlerce örnek getirilebilirse de bu kadarı yeter sanırım. O köylü kızcağazın kafasında (**sekmeç dermeç**) gibi kelimeler yaşıyordu; ve bavulun kapağını arkaya doğru devrilmekten koruyacak olan ve bu bavulu geren aygıda (**germeç**) deyivermiş.

Yeğenlerim de aynı ruhî haletin karşısında böyle yeni kelime yapıvermişlerdi.

Her halde ana dil zevki bozulmamış olan halkın yaptığı kelimeler, böyle bir tadı almamış olan kimselerin uydurdukları kelimelerden daha doğru ve daha güzeldir. Çünkü doğa kanunlarına uyğundur.

1 — BOZULAN KELİMELER

Halk konuşmasını geri ve kaba saymak ve kelimeleri Arapçaya, Farsçaya benzetmek yüzünden, birçok aydınlar ve hele İstanbullular tarafından bir hayli Türkçe kelimeler bozulmaktadır.

Bu bozuş, başlıca beş kısma ayrılır: Birincisi... ses, ikincisi yapı, üçüncüsü gıramer, dördüncüsü anlam, beşincisi deyim bozmasıdır.

A — SESÇE BOZULANLAR

Anadoluda kalın ahenkle söylenen bir kelime, İstanbulda kimi zaman ince ahenkle söylenmektedir. Anadoluda (**Yılankavı, cılasın, ırak, bayan, ana, tene**) diye kullanılan kelimeler, İstanbul ağzında (**yılankavî, cilâsin, irak, bayen, anne, tâne**) olmuştur.

İstanbul ağzında bozulmuş olan birçok Türkçe kelimeler, o yolda gazetelere ve kitaplara geçmekte ve her yana yayılmakta-

dır. İstanbul yavaş yavaş ahenk kanununu bozmaktadır. Bir gün gelebilir ki bu kanun -Çuvaşçada olduğu gibi- büsbütün unutulup gidebilir. Fakat o günden her halde daha çok uzaktayız.

B — YAPİCA BOZULANLAR

Bu ağızda birtakım Türkçe kelimelerin yapısı dahi bozulmaktadır. Başka yerlerde doğru olarak kullanılan bir kelime, kimi zaman bu ağızda yanlış olarak kullanılmaktadır: **(Dolu, gene, çabalamak, sıvamak -paçayı veya yenleri-, eninde sonunda, birteviye, sağlık)** gibi.

Dil zevki bozulmuş olan okur yazarları bir yana bırakıyorum; hemen bütün Anadolu köylüsü **(tolu)** kelimesini doğru olarak söyler; İstanbulluların bu anlamda söyledikleri **(dolu)** kelimesi «*boş'un karşıtı*» olan bir sıfattır. İstanbul bunu yanlış söylemekle dilimizden bir kelime eksiltmiş bulunmaktadır.

(Gene) kelimesine gelince, bunu Anadolulular **(yine)** ve **(gine)** şekillerinde söylerler. Çünkü **(gene = kene)**, «*kora sığırlara ve davarlara yapışarak bunların kanlarını emen bir böcek*» tir.

(Çabalamak) fiili, Türk dilinin ses kurallarına uymaz. Çünkü bu kurallara göre sert sesli bir harften sonra yumuşak sesli bir harf gelemez; Türk «ça» dedikten sonra her halde yine sert olarak «**pa**» der, «**ba**» demez; nitekim sert olarak «**ka**» dedikten sonra yine sert olarak "**pak**„ der. Yumuşak "**ka = ga**„ dan sonra da "**gabak**„ der ki «yenilen bir sebzenin adı» olan **(kabak = gabak)** kelimesindeki **(k)** harfi yumuşaktır. Nitekim Orhon Yazıtlarında bu iki **(k)**, birbirinden ayrı şekillerde yazılmıştır. Biz de ayrı ayrı harfler kabul etmiş olsaydık ne iyi olurdu. **(Paça)** kelimesi de böyle değil midir? "**Pa**„ dan sonra sert olarak "**ça**„ gelmemiş midir? Bundan başka **(çabalamak)** demekle, İstanbul, kelimenin aslını bozmuş oluyor; bu fiil **(çapa)** kelimesine **(—lamak)** getirilerek yapılmıştır. İş bu kadarla da kalmamış, son zamanlarda «*gayret*» anlamına **(çaba)** diye ayrı bir kelime de yapılmış bulunuyor.

İstanbul, Anadolunun **(sığamak)** diye kullandığı çok güzel bir kelimeyi **(sıvamak)** şekline sokmuş, **(kolunu sığamak, paçaları sığamak)** yerinde **(kolları sıvamak, paçaları sıvamak)** demiştir. **(Sığamak)**, **(sığ)** kökünden ve **(sığmak)** fiilinden gelmiştir. **(Sıvamak)** ise **(sıvık = *cıvık*)** sıfatından doğmuştur.

(**Eninde sonunda**) deyimi de yanlıştır; doğrusu (**önünde sonunda**) olacaktır.

(**Birteviye**) sözü de yanlıştır. Doğrusu (**biteviye**) dir. Aslı (**bitev = bidev**) dir; «*bitişik*» ve «*sürekli*» demektir; (**bidev**) kelimesi «*kız oğlan kız*» anlamına dahi gelir.

Anadolunun birçok yerlerinde ve hele Maraş taraflarında «*haber*» anlamında kullanılan (**salık**) kelimesi, İstanbulda (**sağlık**) şekline girmiştir. (**salmak**) fiilinden gelen (**salık**) kelimesini, «*haber*» kelimesi öldürmek üzeredir.

Yine İstanbul ağzında (**gündoğusu**) bileşiği, (**gündoğrusu**) şeklini almıştır. *[Mecmuai Fünun C: 1]* de doğru olarak (**gündoğusu**) şeklinde yazılmaktadır.

C — GIRAMERCE BOZULANLAR

(**Harcanılmak**) yerinde (**harcanmak**), (**bilmezlik**) yerinde (**bilmemezlik**), (**görmezlik**) yerinde (**görmemezlik**), (**belirsiz**) yerinde (**bellisiz**), (**yoksul**) yerinde (**yoksuz**) gibi kelimeler Türk dili gıramerine uymaz.

Arapça «*harç*» kökünden (**harcamak**) diye bir fiil yapmışız; her fiil gibi bunun dönüşlü şekli (**harcanmak**) olur ki bütün Anadolu bunu böyle kullanmakta ise de İstanbul (**harcanılmak**) yerinde (**harcanmak**) demektedir. İstanbulda «bu işe ne harcandı, bu eve ne harcandı» derler; doğru olanı «bu eve ne harcanıldı, bu işe ne harcanıldı» denilmek gerektir. (**Harcanmak**) fiili ancak, bir kimse kendi kendine para harcadığı zaman söylenir; bu, dönüşlü bir fiildir.

(**Bilmemezlik, görmemezlik**) gibi kelimeler yanlıştır. Doğrusu (**bilmezlik**) ve (**görmezlik**) tir. İstanbul kullanışında iki olumsuz edat bir arada toplanmış oluyor [1].

(**Yoksuzluk**) kelimesi de yukarıdakiler gibi iki olumsuzluğu bir arada toplamıştır.

(**Bellisiz**) kelimesine gelince.. artık bu pek açık bir yanlıştır. (**Belli**) diye bir kelimemiz yoktur ki onun karşıtı (**bellisiz**) olsun; dilimizde bir (**bel**) kökü vardır, bundan (**belirmek**) ve (**beler-**

[1] Nitekim eski dilcilerimizden Ahmet Vefik Paşa bunun doğrusunu kullanarak, «amma ben hiç belli etmem; bilmezlikten gelirim» [*Molier tercümesi -Ahmet Vefik Paşa- Cihan Kütüphanesi Basımı 1927, Sahife 29, Satır 17.*] demiştir.

mek) diye iki de fiil çıkmıştır; bu kökten bir de **(-li)** edatı getirilerek **(belli)** diye bir sıfat yapılmış; bunun olumsuzu **(belsiz)** olmak gerekirken dil başka kelimelere benzetmemek için bunu yapmamış da **(belirsiz)**demiş.

İstanbul ağzında gıramerce bozulmuş olan kelimelerden birisi de **(çıkartmak)**fiilidir; iki gidişli olan bu fiil bir geçişli imiş gibi kullanılarak «çorabımı çıkarttım» denilmektedir; doğrusu Anadolunun konuştuğu üzere «çorabımı çıkardım» denilmek gerektir.

Birtakım İstanbullulardan, daha doğrusu dil zevki bozulmuş olan aydınlardan, her gün **«köşe bucağı aradık, ana babayı sevmek, çoluk çocuğun kalem tecrübesi»** gibi sözleri işitip durmaktayız. Bu gibi yanlış sözler kitaplara, gazetelere dahi girmekte ve böylelikle dilimizin çok güzel bir kuralı bozulmaktadır; atıflarda gerek izafet ve gerek meful edatlarının tekrar edilmeleri gerekirken bunlar yapılmamaktadır. Halk bu gibi yerlerde **«köşeyi bucağı aradık, anayı babayı sevmek, çoluğun çocuğun azığı»** demektedir. Nitekim halk **«ekmek peyniri yedim, bağ bahçeye gittim, büyük küçüğün hakkı»** demeyip de **«ekmeği peyniri yedim, bağa bahçeye gittim, büyüğün küçüğün hakkı»** der.

D — ANLAMCA BOZULANLAR

İstanbul ağzında birtakım kelimelerin de anlamı bozulmaktadır; bunlardan birisi **(yük)** kelimesidir; bu kelimenin Anadoluda bir tek anlamı varken, buna İstanbulda iki anlam birden yükletilmiştir: Birisi bildiğimiz anlamdır; ikincisi «evlerde yatak, yorgan gibi nesnelerin konulduğu büyük dolap»tır. Anadoluda buraya **(yüklük)** derler ki doğrusu da budur. İstanbul burada mekân edatı olan **(-lük)**ü atıyor.

Anadolunun **(teker)** dediği yerde İstanbul **(tekerlek)** demektedir; **(araba tekeri)** yerinde **(araba tekerleği)** denildiğini her gün işitmekteyiz. Halbuki **(teker)** ayrı, **(tekerlek)** yine ayrıdır. **(Teker)**, *«araba, kağnı, otomobil gibi taşıt araçlarının yerde dönen parçası»* dır. **(Tekerlek)** ise *«değirmi olan ve tekerlenebilen her nesne»* dir; nitekim «bir tekerlek peynir, bir tekerlek balmumu» deriz de «bir teker balmumu, bir teker peynir» demeyiz; **(tekerlek)** kelimesi **(yuvarlak, toparlak, içerlek, betlek, ötlek)** gibi bir sıfattır; isim değildir.

E — DEYİMCE BOZULANLAR

Bozuntuların en kötüsü ve en korkuncu bu kısımda yapılmaktadır. İstanbul halkı bu yolda Anadoludan ayrılmakta ise de okur yazarların bir kısmı, hele Fıransız konuşmasını taklidetmek istiyenler bu karıştırmaya çok düşkündürler.

(Banyo yaptım) yerinde **(banyo aldım)**, **(karar verdik)** yerinde **(karar aldık)**, **(arabaya bindim)** yerinde **(araba aldım)** gibi karıştırmalar hep bu soydandır.

Bundan başka, **(demek)** kelimesini cümlenin ortasında söylemek de kibarlık belgesi sayılmaktadır. Halbuki bu kelime Türkçe cümlelerde çok kere cümlenin sonunda, kimi zaman da cümlenin önünde gelir.

«Nihat, dedi, çektiğin şüphe ıstırabını hergün gözlerinden okuyorum» (*Hüseyin Rahmi-Gönül Ticareti - sahife: 10*). Bu cümlenin doğru şekli **«Nihat, çektiğin ıstırabı hergün gözlerinden okuyorum, dedi»** dir.

İbrahim Alâeddin Gövsa'nın (*Sevimli Alfabe*) adındaki kitabından aldığım şu parça da bu çeşit alafıranga yanlışlardandır: **«Babası güldü, oğlum, diye cevap verdi; yıldızların her biri bizim dünyamız gibi kocaman birer yuvarlak dünyadır..** Sahife 38». Bu parçanın doğru şekli şöyledir: **«Babası güldü, oğlum! yıldızların her biri bizim dünyamız gibi kocaman birer yuvarlak dünyadır, diye cevap verdi»**. Bu parçadaki dil yanlışlığını bir yana bırakıyorum. Henüz alfebeye başlamış olan bir yavruya yıldızların yuvarlak birer dünya olduğunu öğretmeğe kalkışmak hangi öğretim kuralına uyar bilemem.

Bozuntu ve yanlışlık bu kadarla bitmez. Bunlar sayılmayacak kadar çoktur. Bir iki örnek daha vererek geçeyim:

Bu ağızda bazı Türkçe kelimeler Arap ve Acem kelimelerine benzetilerek söylenmektedir. İş yalnız söylemekle kalmayıp çok kere yazıya da geçmektedir. **(Alav)ı (alev)**, **(bezer)i (bizar)**, **(umut)u (ümit)**, **(ucra)yı (hücrâ)** veya **(ücrâ)** [1], **(çabuk)u (çabık)**, **(saray)ı (seray)** yazmak gibi..

Eski Türk metinlerini yanlış okumak yüzünden de birtakım kelimeler bozulmaktadır. "*Huzur*„ ve "*ind*„ anlamlarına gelen **(kat)**

[1] Vaktiyle Refik Hâlit, bunu Arapça «kübrâ» kelimesine benzeterek **(ücrâ)** şeklinde yazmıştı. [*Sakın aldanma, inanma, kanma - sahife: 27, satır: 9*].

kelimesi böyledir; eski Arap harfleriyle yazılmış olan metinlerde sesli harf çok kullanılmamıştır. O vakitler (k, t) harfleriyle yazılmış olan bu kelimeyi iyi okumamışlar, (kıt) deyip geçmişler, bu yanlışlık birtakım kitaplara da geçmiş, sonunda *[Tarama Dergisi]* nde dahi bu şekilde yer almıştır.

***

İstanbulda ve hele birtakım aydınlar ağzında, bazı Türkçe kelimelerin sesçe, yapıca, gıramerce, anlamca bozulmuş olmalarına bakarak, «bunlar büsbütün yanlıştır, dilimiz bozuluyor» demek doğru olmaz; çünkü dil kuralları matematik bilgileri gibi kuralı ve kanunu değişmiyen bilimlerden değildir.

Dil, topluluğun anlaşmak aracıdır. O ancak topluluk içerisinde yaşar; topluluk olmazsa dil de olmaz. Şu halde dil, her zaman değişen topluluğa uymak zorundadır. Onun kuralları ve kanunları hayatın kendisi gibi akıcı ve değişicidir.

Bizim kültür özeğimiz İstanbuldur; saklamamak gerektir ki, Türkçemiz, o ağızda kendisine yaraşan güzelliği bulmuştur. Her şey güzelleşirken, özelliğinden birtakımlarını kaybedebilir. Bugünkü dil kurallarına uymıyan bu gibi kelimeler gazeteler, kitaplar, radyolar, okullar yoliyle Türk halkı arasına yayılmaktadır. Bir gün, bu bozuk şekiller doğru olup gidecektir [1].

[1] Türkçenin sentaksı ve semantiği üzerine de bir eser hazırlamaktayız..

IX.

TÜRKÇE'DE KELİME YAPMA YOLLARI

Dilimizde yeni kelime yapmak için başlıca üç yol vardır; birincisi «çekme», ikincisi «bileştirme», üçüncüsü «ekleme» yoludur. Bu üç yolun hepsine birden *(kelime yapma yolları)*, ya da *(kelime türetme yolları)* denebilir. Birtakım kimselerin dedikleri gibi (kelime yaratma yolları) demek yanlıştır; çünkü yaratmak yoktan var etmektir; kelimenin yaratılış devri dilin ilkel çağıdır. Bizim yapacağımız şey, var olan ve elde bulunan kelimeyi ya işletmek, ya başka bir kelime ile bileştirmek, ya da bir parçayı eklemek yoliyle çoğaltmaktır. Mayası elde bulunarak çoğaltılan bir şey yaratılmaz, türetilir veya üretilir.

Her ne ise, biz işimize dönelim. Bu üç yolun her biri sırasiyle ve tanıklariyle bildirilecek ve kuralları açıklatılacaktır. Şurasını şimdiden bildirmeliyim ki dördüncü bir kelime türetme yolu daha vardır; bizde pek az kullanılmakta olan bu yolun dahi işletilmesi gerektir; o da şudur:

Bugün birtakım uluslar, iki, üç ya daha artık kelimelerin ilk harflerini alarak yeni kelimeler yapmaktadırlar:

Yunanlılar, **(eam, elas, edes)** gibi kelimeleri bu yolda yapmışlardır.

Bu işte Sovyetler başta gelirler. Bir iki örnek vereyim: Ruslar **(USSR)** diye dört harften yoğurulmuş bir kelime yapmışlardır ki «Sosyalist Cumhuriyetler Birliği» demektir. **(Nep)** kelimesi dahi böyledir; «yeni iktisat politikası» anlamınadır.

Almanlar da bu yolda hayli kelimeler yapmışlardı; **(Agfa)** ve **(Hapak)** kelimeleri bu soydandır.

Atalarımız yüzlerce yıl önce bu çeşit kelimeler yapmışlar; o devirlerde askerin aylığı üç ayda bir verilirdi. Yılbaşı «Muharrem» den başladığı için hesap da oradan başlardı. Her üç ayın aylığının ayrı birer adı vardı. Muharrem, Safer, Rebiülevvel aylarının aylığı» na **(masar** ulûfesi) denirdi ki yukarıdaki üç kelimenin ilk harfleri alınarak yapılmıştı. Bundan sonra gelen üç

aylık ulûfeye de- Rebiülâhır, Cemaziyelevvel, Cemaziyelâhır ulûfesi- (**recec** ulûfesi) adı verilirdi. Öbür üç aylıklara da (**reşen, lezez** ulûfeleri) derlerdi.

Kelime yapma ve türetme işi, yalnız bu kadar değildir. Bir de halkın, kendisinin kelime yapmak yolundaki sungusu (= istidadı) vardır ki yukarıda bunun üzerine söz geçmiştir. (**Köle, kuşku, zengin, hısım, çaba**) gibi kelimeler bu soydandır.

(**Köle**) kelimesi (**gulâman**) kelimesinin bozuntusudur. (**Gulâman**)ı Türkler önce (**kölemen**) yapmışlar, sonradan (**Türkmen**) kelimesine ölçümliyerek (**-men**)i atmışlar, yalnız (**köle**)yi kullanır olmuşlar. Eski kaynaklarda (**köle**) yoktur; (**kul**) vardır. (**Köle**)nin gelişmesi Osmanlı devrinin ortalarına doğrudur. (**Köle**) doğduktan sonra (**kul**) kelimesi atılmış, (**kul**) daha çok «*Allah'a kulluk*» kavramına alınmış, (**köle**) de «*esir olarak alınıp satılan zavallı*» lara ad olmuş.

Kuşun çırpınmasına benzetilerek (**kuşku**) kelimesi yapılmış; sonuna bir (**-lamak**) getirilerek bunun fiili dahi kurulmuştur.

(**Zengin, süs, hısım**) gibi kelimeleri biz Anadoluda yapmışız. Öbür diyeleklerde ve eski Anadolu Türkçesinde bu kelimeler yoktur.

Bundan başka halkın- ya ana dil kelimelerini yabancı bir dilin kelimelerine, ya da yabancı bir kelimeyi kendi öz diline uydurarak- yeni kelime yapma sungusu vardır. «*Ayrıca*» anlamına olan (**ayriyeten**) kelimesi böyledir; Arapçaya benzetilmiş ve tenvinli bir kelime yapılmıştır.

Arapçanın «*sür'at*» kelimesi, zihinde atı sürmek gibi bir belirti uyardığı için halk arasına çabuk yayılmıştır.

Fıransızcadan giren (**kankıran**) kelimesi de böyle değil midir?.

***

Az yukarıda «dilimizde kelime türetme yolları üçtür» demiş; çekme, bileştirme, ekleme yolları olduğunu söylemiştim. Bu yolların en çok kullanılanı ve en çok verimli bulunanı ikinci ve üçüncü yollardır.

Birtakım kimselerin, fiilin, çekme yoliyle elde edilen bütün kalıplarını kelime türetmesi arasında saymaları doğru değildir. Bu, çok yanlış bir şeydir; çünkü çekme (= tasrif) başka, türetme (= iştikak) yine başkadır.

Hiç bir zaman, hiç bir lûgatçi, bir dilin gıramerince yapılan (geldim, gelirsin, gelsin, geleceğiz, gelmezler) gibi kalıpları lûgat

sırasında saymaz ve bu gibi çekme yoliyle elde edilen nesneler için sıfatlara ve isimlere verilen yeri vermez.

Kelime yapma işinde en çok göz önüne almamız gereken bir şey varsa o da Türkçemizin kelime haznesini zenginletmek dileğidir. Böylelikle Türk Sözlüğüne bir artık kelime katmak çabası bizim için bir kılavuz olmalıdır. Bunun içindir ki kelime türetme işinde fiili çekme yoliyle elde edeceğimiz bütün kalıplara çok değer vermemekliğimiz gerektir; bununla beraber isim ve sıfat yerinde kullanılan fiil kalıpları ve çekme şekilleri yok değildir; sırası geldikçe bunlardan söz açacağız.

Eski Osmanlı gıramercileri bunu sezmişlerdir; çekme araçlarına «edat», türetme araçlarına da «lâhika» demişler. Biz doğrudan doğruya gıramer ödevleri arasında bulunan fiil çekmelerine burada yer vermeyip daha çok bileştirme ve ekleme işleriyle uğraşmayı doğru bulduk.

***

Köklü işimiz olan kelime türetme işine girmezden önce, bu işle çok ilgili bulunan birkaç bahse daha dokunmadan geçemiyeceğiz; o bahisler şunlardır:

A — Türkçemizin diller arasındaki yeri,
B — Türkçede ahenk (=ses düzeni) işi,
C — Kelimenin asillik kazanması veya düşkünleşmesi,
D — Kelimelerin zamanla anlam değiştirmeleri,
E — Bir anlama gelen iki kelimenin aralarındaki ince ayrın (=nuance); kelimeler arasındaki iş bölümü.

***

1 — TÜRKÇEMİZİN DİLLER ARASINDAKİ YERİ

Dilleri, başlıca bükülgen (=tasrifî), bitişken (=iltisakî), ayrışkan (=hecaî) diye üçe ayırıyorlar; işbu ayırma işi ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru Avusturyalı *Schleicher* tarafından toparlanıp kurallanmıştır. Dilleri tanıma yönünden kılasik bir hal alan bu kurallama -birtakım başka türlü görüşlere karşı- bugün bile önemini kaybetmemiştir. Biz de, alışılmış olan ve olaylara daha uygun görünen bu yolu tuttuk.

Türk dili bu üç sınıftan ikincisi olan bitişken (=iltisakî) ler sınıfına girmektedir. Çünkü Türkçe, gerek kelimelerde, gerek tü-

retmelerde hep bitiştirme yoliyle yürümektedir. Çekme edatı gibi, bitiştirme eki de hep kelimenin sonuna gelir. Kök başta sapsağlam durur; dilimiz için başka türlü durum görülmemiştir; yaratılışının ve kuruluşunun yapısı budur.

Bu yolda hemen birçok dilciler tarafından **(seviştirilememek)** şeklinde gösterilen örnekte pek açık görüldüğü üzere **(sev-)** kökü öndedir; ondan sonra birtakım edatlar sıra ile gelip köke yapışmıştır. Bu yolda bir örnek daha vermeyi yerinde görüyorum; **(gördürülmeksizin)** kelimesi, bir kökle birtakım edatlardan ve eklerden meydana gelmiştir; **(aldırılabileceğinden)** gibi yedi parçadan bileşmiş olan kelimeler göz önünde durup dururken dilimizi bulunduğu sınıftan alıp da başka bir sınıfa sokuşturmaya ve yamamaya çalışmak, gerçek bilgi işleriyle uğraşanlara yakışmıyacak şeylerdendir.

Köke bir veya birkaç ek getirerek yeni kelime yapma işinde, kökün öne alınarak ekin sona gelmesi gibi temelli kural, iki boydak (=müstakil) kelimeden bir kelime yapıldığı zaman da kendi hükmünü yürütür; kök yerinde bulunan kelime öne alınır, ikinci kelime sona geçer [1].

Bitişken dillerde, bükülgen dillerin gösterdiği birtakım haller gürülebilir; bükülgen dillerde dahi bitişken dillerin gösterdiği çehreye benzer kılıklar belirebilir; bu gibi haller sınıf ayrımına dokunmaz. Aradaki ufak benzeyişler, büyük olayların anlamlarını hiç bir zaman değiştiremez, ana kuralları bozamaz.

Nitekim bükülgen dillerin birtakımlarında, bitişken dillerde olduğu gibi, bitişme olayı vardır. Bu olay o dilleri bitişken diller arasına sokamaz; çünkü bükülgen dillerdeki bitişme olayında artık ekle kök büsbütün kaynaşmış, daha doğrusu seçilip ayrılamaz bir hale gelmiştir.

---

[1] İş bu durumda olduğu halde, birtakım eğip bükmelerle, çekip uzatmalarla ve yanlış ölçümlemelerle, gelişi güzel yakıştırmalarla dilimizi bükülgen diller sırasına sokmıya çalışmak boş bir iştir. Bu gibi uğraşmalar, ne gerçek bilgiye yaraşır ne de dilimize bir fayda verir.

Biz dilimizden ve onun bulunduğu sınıftan hoşnuduz. Dilimizin bulunduğu sınıf, bizi sıkmaz, utandırmaz. Olsa olsa bu durum bizi sevindirir ve kıvandırır; çünkü biz, yabancıların bir kelime ile söyliyebildiklerini bir harf ile söyleriz; bir cümle ile anlatabildiklerini bir kelime ile anlatırız. Bu bakımdan da dilimizin, çok eski bir olgunluk devri geçirmiş olduğu görülmektedir. Dilimizde ne kural dışı haller, ne de çetrefil ayra (=şaz) lar vardır. Düzgün, doğru, hemen her yerde yürüyen kurallar dilimizi güzelleştirmiş ve kolaylaştırmıştır. Aşağılık duygusundan ileri gelmiş olan bilgisiz uydurmalar bize yakışmaz.

Bitişken dillerde iş böyle değildir; her ne kadar bu sınıftaki dillerde dahi - birtakım kelimelerde - ekle kökün kaynaşma olayı varsa da yine kökün özlüğü ve çehresi seçilmektedir.

Bundan başka bitişken dillerde - kimi zaman - edatlar veya ekler yer değiştirebilirler; **(gelmiştirler, gelmişlerdir)** gibi ki bükülgen dillerde böyle bir şey yapılamaz:

***

«Bu dil bükülgendir; yüksek bir dildir. Beriki dil bitişkendir; geri bir dildir» demek kadar bilgisizce söylenmiş bir söz yoktur... Birtakımlarının sandıkları üzere, diller bükülgenliğe doğru gitmemektedir. Tam bu dâvanın tersi olarak bitişkenliğe doğru gitmektedir.; çünkü bitişken diller, bükülgen dillerden daha kolaydır, kuralları ayra (= istisna) sızdır; çekmeleri değişmiyen bir düzen içerisinde yürür, çok eski devirlerin doğurduğu erkeklik, dişilik, asalak (= hünsa) lık gibi gülünç şeyler, bu çeşit dillerin kelimelerinde yoktur. Bu gibi şeyler ilkel dillerde bulunur; dil olgunlaştıkça bu gibi pürüzleri atar. Bitişken dillerde çoğul şekilleri çok sade ve çok azdır; kelimenin kılığını bozacak ne irap hali, ne çoğul şekli vardır.

Bugün İngilizce bükülgenlikten çıkarak, çözümlenebilir bir durum almak üzeredir. Eski Pehlevi dili hemen hemen Samî bir kılık göstermekte iken bugünkü Farsça - aşağı yukarı - bitişken bir kılık almış bulunuyor.

Bir dil için yükseklik ne bükülgenlikte, ne de bitişkenliktedir; dilin olgunluğu, yavru tüyünü dökmesinde, ayakbağı olan bir sürü ayraları atmasında, kuralları azaltmasında, sözü daha az kelime ile daha kolay olarak söyliyebilmesindedir.

Bir dilde kuraldışı haller ne kadar az ise, o dil o kadar olgun, o kadar yüksek ve kullanışlıdır.

İngilizce işte bu yola girmiş gibidir. Bir örnek vereyim. **(see** = si), «görmek» demektir; bunun mazisi kuraldışı olarak **(save)** şeklindedir; fakat halk yığını, bu kelimeyi kurala sokarak **(seed** = sit) şeklinde söylemektedir ki bir gün bu hal genelleşip gidecektir.

Bundan altmış yetmiş yıl önce İngilizce öğrenmek istiyenler, birtakım kuruldışı fiiller bellemek zorunda idiler; bugün bu gibi şeyler azalmıştır.

Bükülgen dillerin en karışık bir örneği olan Arapça dahi sadeliğe ve birçok eski kuralları atmaya doğru gitmektedir. Halk

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

dilinde irap; daha doğrusu kelime sonlarının o çetrefil söyleniş şekilleri, yok olmuş gibidir. Araplar dahi, kendi dillerindeki kural çokluğundan, bir sürü bellenmesi güç ayralardan, çeşit çeşit çoğul şekillerinden kurtulmak istemektedir [1].

2 — TÜRKÇE'DE AHENK İŞİ

Bu ayrıma, Türk dilinin nice bir dil olduğunu anlatmakla başlamak istiyorum; bir dili başka dillerden ayıran şeylerin neler olduğu anlaşılacak olursa işin öbür yönünü kavramak kolay olacaktır; Türkçenin öbür diller karşısındaki özgerliklerini saymak, onun tam bir tarifini yapmak demektir.

«Türkçe, kelime kökleri öne gelen, kökler bozulmadan çekilen bir dildir; gerek çekme ve gerek türetme ilkelerini kökün sonuna alan, bir kelimedeki sesler arasında ses düzeni (= ahenk) bulunan, cümlede ve söz diziminde - başka bir sebep olmadıkça - fail önde meful sonda, fiil daha sonda söylenen bir dildir». Şu tarife göre, Türkçenin ayırıcı vasıflarından birisinin, kelimelerdeki ses ahengi olduğu meydana çıkmış bulunmaktadır. Bu vasıf yalnız Türkçede değil, Türkçe ile yakınlığı bulunan başka dillerde, Ural - Atlay dillerinin öbür kollarında, dahi vardır.

Eski İslavcanın bir diyeleğinde bulunduğu bilinmektedir [2].

Ses ahengi, ya da ses düzeni adı verilen bu hal, «bir kelimedeki seslerin incelik ve kalınlık yönünden birbirine uygun olması» demektir.

Birtakım dilciler, dilimizdeki ahenk işini üç aşamaya ayırmaktadırlar. Biz burada işi çok uzatmak istemediğimizden sözü kısa keseceğiz.

Kökü ince sesle başlıyan bir kelimede - ek veya edat gelse de - sonuna değin sesler hep ince olarak sürer gider. Kalın seslilerde de böyledir. Bu kurala uymıyan tektük kelimeler varsa da, onlar bu ana kuralı bozabilecek durumda değillerdir.

Türkçe ile uğraştıklarını yazan veya söyliyen birtakım kimseler, Türkçedeki ahenk kuralına uymıyan beş on kelime sayarlar; **(yarınki, sabahleyin, elma, alırken, olmasiyle, yelpaze)** gibi.

---

[1] Bak: Kahire'de çıkan «*Elhilâl*» Mecmuası - 1943 - Desember nüshası - sahife: 1 - 7.

[2] Yukarı İtalya'da oturan Rezyan'lar gibi. Bk: Rusca *Brockhaus - Ephrem Ansiklopedisi* - 1892 basımı - cilt: 8 fasikül 15, sahife 134.

Gerek bu kelimeler ve gerek bunların benzerleri, ancak İstanbul ağzında ve o ağzın etkisi altında kalmış olan aydınların söyleyişinde bu şekillerdedir. Anadolu'nun köylüleri ve küçük kasabalar halkı bu kelimeleri yukarıdaki şekillerde söylemezler; doğru olarak (**yarınkı, sabahlayın, alma, alırkan, olmasıyla**) demektedirler; (**yelpaze**) ye gelince.. bu, kepaze gibi bir kelimedir; bu da İstanbulda yapılmıştır; aslı (**yelpegüç**) tür.

Okur yazarlar, eskisine ölçümlenemiyecek bir halde çoğalmakta, her okuyan, kültür dili olan İstanbul konuşmasını almaktadır.

Biz yine işimize dönelim: Hal kipindeki (**- yor**) edatı da ses kanununa uymaz gibi görünmektedir; bu edat, daha doğrusu bu fiil «**yormak**» mastarından gelmiş ve aslının sesini henüz kaybetmemiştir [1]

Bununla beraber, (**kolay, alay, kalay, kardaş, yoldaş**) gibi kelimeler, halk arasında ahenksiz olarak (**koley, aley, kaley, kardeş, yoldeş**) şeklinde söylenmektedir.

(**Dilkoz, dilak**) gibi kelimelerde ahenk yoktur; bu kelimelerdeki kökün eski şekli (**dil**) olmayıp (**dıl** = tıl) dır. Kök inceldiği halde ek incelmemiş, ek köke uymamıştır.

3 — SES DÜZENİ ESKİMİDİR?

Görünüşe göre dilimizdeki ses düzeni çok eski olmalıdır; bu hal dilimizin kuruluşunda ve Türk halkının yaşayışından ileri gelmiş bir hal olsa gerektir. Birtakımlarının sandıkları gibi sonradan gelmiş bir şey olmamalıdır. Çünkü bu, dilin benliğine ve temeline kadar girmiştir; eğer sonradan gelmiş bir şey olsaydı bu kadar köklü ve bu kadar derin olmazdı. Elde bulunan en eski kaynaklarda da görülmekte olduğuna bakılırsa bize hak vermek gerektir.

Orhun Yazıtlarında (**ı, i**) sesleri bir tek (ᛁ) ile, (**a, e**) sesleri de yine bir tek (ᛇ) ile gösterilmiş olduğundan, kalın ve ince sesli kelimeleri birbirinden ayırdetmek güç gibi görünüyorsa da, bereket versin ki, sessizlerin kalınları ve inceleri ayrılmış ve başka başka işaretlerle gösterilmiştir; böylelikle Orhun Yazıtlarındaki ahenk kanununu açık olarak görebiliyoruz.

[1] Bu edat hakkında [*Ekler Kökler*] de uzun bilgi vardır. İstiyenler oraya baksınlar.

Ankara Teknik Üniversitesi Fakültesi Kütüphanesi

Söz gelimi.. (at) kelimesi (𐰇) ile yazıldığı halde (ertim) kelimesi (𐰴) ile yazılmıştır ki birincisinin kalın, ikincisinin ince okunacağında küşüm yoktur.

Yine bunun gibi Orhun Yazıtlarında (k, g) harfleri ayrı ayrı işaretlerle gösterilmiştir. Bu haller gösteriyor ki, eski Türkçede ses düzeni varmış.

Bugüne değin bulunmuş olan bütün yazıtlarda, sessizlerin kalınları incelerinden ayrı olarak gösterilmiştir. Gök Türklerin dilinde VII - VIII inci yüzyıllarda ahenk kanununun bulunduğuna hükmetmek yerinde bir şey olacaktır.

Bugün bu kaynaklardan daha eski kaynaklar elde yoktur; ahenk kanununun dışardan gelmiş olduğunu kabul etsek bile, bunun çok eski zamanların kalıtı olduğu söz götürmez bir şeydir. Çünkü herhangi bir dil aradan yüzlerce yıl geçmeden yapısını bozup büsbütün çehresini değiştiremez; hele insan topluluklarının birbirleriyle katışıp kaynaşmaları pek seyrek ve pek az olduğu çağlarda, bu gibi hallerin çok güç ve çok geç olacağında küşüm yoktur.

Ahenk işi, dilimize çok güzel bir düzgünlük ve kolaylık vermektedir. Başka birtakım dillerde olduğu gibi ses iğrencesini ve ses uyuşmazlığını (= tenafür) bizim dilimizde bulmak güçtür. Dilde düzgünlük ve olgunluk - hiç küşüm yoktur ki - uzun bir olgunlaşma ve gelişme devrinin yarattığı bir haldir.

(A) sesinden sonra birdenbire (e) sesine inmek, ya da (e) sesinden (a) sesine çıkmak, (o) dan (ü) ye atlamak hem kolay değil, hem de güzel değildir. Yanyana gelen (a, e), ya da (o, ü) sesleri kulağa pek hoş gelir şeyler olmasa gerektir. Bu seslerin bir arada söylenmesi bir kusma iğrentisi vermektedir.

İlkel canlılar her halde bugünküler kadar güzel değillerdi; giderek güzelleşmişlerdir. Diller de böyledir; bir dildeki kurallar ne kadar düzgün ve ne kadar kullanışlı ise, o dil o kadar olgun ve o kadar yüksektir.

Hayli uzatmış olduğum bu bahsi burada keseceğim; çünkü bundan ötesi Türk dilbilgisi'nin işidir.

Şurasını iyi bilelim ki, Türk dili, içerisinden çıkılması güç bataklıklar yapmadan, ahenkli şırıltılarla akan ulu bir ırmak gibidir. Yapılacak iş, ırmağın yatağını temizlemek, şuradan buradan katışan ve onun öz tadını ve güzelliğini bozacak olan kötü sulardan ve kötü sızıntılardan korumaktır.

4 — KELİMENİN ASÎLLİK KAZANMASI veya DÜŞKÜNLEŞMESİ

Dilde birtakım kelimeler bayağılaşıp düşgünleşir, birtakımı da asîllik kazanabilir; bu oluş ya benzetme veya eğreti alma yoliyle başlar; **(kaltak)** ve **(kıç)** gibi. *"Ata vurularak üzerine binilen bir çeşit eğer"* anlamına olan **(kaltak)** kelimesi - bir benzetme yoliyle - *"kötü işlere alışmış olan kadınlar»*a sıfat olarak kullanılır olmuştur. **(Kıç)** kelimesi de böyledir; bugün bile, birçok yerlerde *"vücudun belden aşağısına verilen bir ad"* olarak kullanıldığı halde, yavaş yavaş «**göt**» kelimesi yerinde kullanılmaya başlanmıştır. **(Bayağı)** kelimesi de düşkünleşmiş kelimelerdendir. Bu kelime, okuyup yazmak bilmiyen halk arasında «âdeta» anlamına kullanılır. Bunun aslı olan **(bayak = bayık)** kelimesi eski Türkçede «*hakikat*» anlamına iken, sonradan «*az önce, demin*» anlamlarına kullanılır olmuş, daha sonra «*âdeta*» anlamına gelmiş, şimdi de «*düşkün*» ve «*kötü*» anlamını almıştır.

Bunun tam tersi olarak, birtakım kelimeler de bayağılıktan çıkarak, asîllik kazanabilirler. **(Engin)** kelimesi buna güzel bir örnektir. Bu kelime bugün bile Anadolunun birçok yerlerinde, hele Ankara yerlileri arasında «*bayağı, kötü, aşağılık*» anlamlarına kullanılmaktadır. İstanbulda ve aydınlar arasında «*geniş, uçsuz bucaksız, sonsuz*» anlamlarında kullanılan bir sıfattır.

5 — KELİMENİN ANLAM DEĞİŞTİRMESİ

Yukarıdaki ayrımda **(bayağı)** kelimesinde göstermiş olduğum üzere birtakım kelimeler zamanla anlam değiştirirler. Bu değiştirme işi kimi zaman çok derin olur, kimi zaman da kelimenin eski anlamiyle yeni aldığı anlam arasındaki yakınlık açıkça görülür durur. **(Dam, kıyak, ordu, yazı, yurt)** gibi.

Eski Türkçede, **(dam)** «*duvar*» anlamına iken zamanla bu anlam gitmiş, yerine «*üzeri toprakla örtülü oda ve ev*» anlamlarına gelir olmuş.

(Ordu), önceden «*Hakanın oturduğu yer, başkent*» anlamına iken sonraları bildiğimiz anlama alınmıştır.

(Yazı) nın eski anlamı, *"açıklık, feza, sahra"*dır. Bugün bile eski anlamiyle kullanıldığı yerler Anadoluda yok değildir.

(Kıyak) aslında *"zalim"* anlamınadır. Bugün bambaşka bir anlamda kullanılıyor.

(Yurt) da anlamını genişletmiş olan kelimelerdendir.

(Okumak), önceden *«çağırmak ve davet etmek»* anlamlarına kullanılırdı; nitekim bugün bile Anadolu'nun birçok yerlerinde bu anlamda dahi kullanılmaktadır.

(Ayaz) kelimesi anlam değiştirme işinde çok ilgi çeken bir durumdadır. (Ay) ile (- az) ekinden yoğrulmuş olan bu kelime, önceden *«parlak»* ve *«ay aydını* = mehtap» anlamlarına iken sonra *"kölelere verilen ad"* daha sonra da *"bulutsuz ve serin gecelerde çıkan soğuğun adı"* olmuştur.

***

Kelimeler yalnız anlam değiştirmezler, kılık dahi değiştirirler: (Dahi) kelimesi böyledir; eskiden (takı) şeklinde iken, sonra (dahi, daha, da) şekillerini almıştır.

(Yine) kelimesi de eskiden (yana) şeklinde iken, gitgide (yine) ve (gene) şekillerine girmiştir.

Yeni ve eski şekillerini verdiğim aşağıdaki kelimeler de ilgi çekici durumdadırlar:

Yeni şekil		*Eski şekil*
Kılavuz	←	**Kulağuz**
Aşermek	←	**Aş yermek**
Dona kalmak	←	**Dana kalmak**
Aksamak	←	**Ağsamak**

Kılık değiştirme işi yalnız yalın kelimelerde olmayıp bileşik kelimelerde dahi olur:

Yeni şekil	*Eski şekil*
Bıldır	**Bir yıldır**
Haminne	**Hanım nine**
Nemmen	**Ne bileyim ben.... gibi**

Bu bahsi daha çok uzatmakta fayda görmediğim için bu kadarla yetindim.

6 — KELİMENİN AYRIN (= Nuance) ALMASI

«Hayatta ödev uzvu yaratır» diye çok doğru bir söz vardır; bu söz dil işlerinde dahi hükmünü yürütür. Her yeni anlam, yeni bir kelime ister; dil, bu kelimeyi ya ana dilden, ya da yabancı bir dilden alır. Ana dilden aldığı kelimenin eski anlamında ufak bir değişiklik yaparak alır, bunu yaparken kelimenin yeni anlamiyle eski anlamı arasında çok büyük bir uzaklık meydana gelmemesini göz önünde tutar.

(Daralmak) ve **(darılmak)** gibi ki, ikisinin kökü de **(dar)** dır; bu iki fiil, birinde **(-al-)**, öbüründe **(-ıl-)** getirilerek yapılmıştır. Bu suretle yapılmış olan iki kelimenin arasında anlamca ufak bir ayrın meydana gelmiştir.

(Yazmak) ile **(yaymak)** da böyledir; aslında **(yaymak)** fiili **(yazmak)** şeklinde kullanılırken anlam ayırdımı, **(yaymak)** fiilinin anlamını genişletmiştir.

(Azmak, aymak) fiilleri de aslında birdir; **(z)** nin **(y)** ye çevrilmesi iki fiil arasında anlamca bir ayrın yapmıştır.

(Değşirmek) ile **(devşirmek)** fiilleri de böyledir. İstanbulda bu iki kelime ayrı ayrı anlamlar almıştır; bu ağızda **(değşirmek)** *«değiştirmek»*, **(devşirmek)** de *«toplamak»* anlamına kullanılmaktadır. Halbuki **(devşirmek)** fiilinin aslı **(değşirmnk)** tir; fiilden yeni çıkmış olan bu şekle yeni bir anlam yükletilmiştir.

X

TÜRKÇE'DE KELİME KAÇ YOLDA YAPILIR?

1 — TÜRETME —

Arapçada «iştikak», Fıransızcada «derivation» denilen şeye bizde «türetme» demek doğru olur. Çünkü bizde Arabın bildiği yolda iştikak yoktur. Arapçada üç harfli bir kelimenin ya baş harfiyle ikinci harfinin arası, ya da ikinci harfiyle üçüncü harfinin arası yarılarak bir edat sokulur; bizim dilimizde böyle şey yoktur. Bizde yarma değil; katma, daha doğrusu takma vardır. Fıransızlar bu terimi Lâtinceden almışlar. İşbu terim, «bir geminin yolunu değiştirmesi» veya «bir kimsenin ırmaktan ayrılması» anlamlarına olan (derivatio) kelimesinden gelmiştir.

Bizim dilimize en uygun olan şey, burada «türetme» kelimesini kullanmaktır. Çünkü kelime yapma işinde kullanılan her üç yol, kelime türetmeden ve kelime çoğaltmadan başka bir şey değildir. Şurasını da bilmemiz gerektir ki, kelime türetme işinde, temel olarak yalnız isim, sıfat, fiil gibi şeylerden faydalanacağız. Ekten veya edattan yeni kelime türetilemez. Yeni yapılacak bir kelimenin temeli, anlamı belli olan bir kelimenin kendisi veya köküdür. Edatla eklerin başlı başlarına anlamları yoktur.

Şu halde, yeni bir kelime yapmak için her halde, anlamı belli bulunan bir köke ihtiyaç vardır. Bu da ancak fiillerle isimlerde veya sıfatlarda bulunabilir.

***

Yukarıda söylemiş olduğum üzere bizim dilimizde yeni kelime yapma, daha açıkçası, kelime türetme yolu üçtür:

1) Çekme,
2) Bileştirme,
3) Ekleme.

2 — ÇEKME YOLU

Bu üç yolun en az kullanılanı ve en az verimli olanı «çekme yolu» dur; bu yolda yapılan kelimelerin birtakımlarında, başka kelimelere benzemek korkusu vardır.

Dil bu yola seyrek olarak baş vurmuştur. Burada bir kaç örnek vererek öbür yollara geçmek istiyorum:

Akar = mayi
Düzen = nizam
Özen = heves
Yatır = evliya; evliya türbesi
Çıkar = fayda
Gelir = varidat
Gözde = sevgili
Özden = samimi: «özden adam»
Evden = ev halkından, namahrem: «evden mi, ilden mi?»
Kökten = asîl: «kökten mi, daldan mı?»
Evli = müteehhil
Gizli
Dulda = himaye [aslı «**dalda**»]
Yığda = yığın
Ekdi = tufeylî

***

Ayrı bir bahis halinde kitabın sonuna koymuş olduğum (göçürme) bahsi, bir görüşe göre, buraya konulabilir.

***

3 — BİLEŞTİRME YOLİYLE KELİME YAPMAK

Birinci kısma bakınca çok kullanışlı ve çok verimli olan bu yola gelişi güzel giremeyiz. Yukarılarda dahi söylemiş olduğum üzere yeni bir kelime yaparken onun ahengine, musikisine, güzelliğine ve dilimize olan uyarlığına bakmak gerektir. Sallapatı, kelime yapmıya, ulu orta iki kelimeyi birleştirmeye kalkışırsak dili çirkinleştirmiş oluruz.

Bu yolda biz, yalnız kendi dil zevkimizi göz önüne alırsak yine iyi bir iş görmüş olmayız; bu yolda, daha çok halkın kul-

lanışını hesaba katmalıyız; (**Sümerbank, Etibank, İşhan**) gibi yabancılığı üzerinde tütüp duran bileşme kelimeler yaparsak dilin ince ruhunu incitmiş oluruz.

***

Bileştirme (=terkip) yoliyle kelime türetmekte göz önüne alınması gereken birkaç kural vardır ki aşağıya doğru yazıyorum:

1) Bileştirilecek olan iki kelimeden birincisinin son harfiyle, ikincisinin ön harfi, sessiz harflerden olursa hiç bir şey değişmeden, her iki kelimeyi yanyana getirmek yetişir: (**beşbıyık, Beşiktaş, kırkbayır, dağbaşı, alyanak, daltaban**)... gibi

2) Birinci kelimenin son harfi sesli, ikinci kelimenin ilk harfi sessiz olursa yine hiç bir şey değişmez: (**kuzukulağı, alaçam, Eğripalanga** (=Rumeli'de bir kasaba), **dibidelik, Tepegöz, Uludağ**)... gibi

3) Birinci kelimenin son harfi sessiz, ikinci kelimenin ilk harfi sesli bir harf olursa, birinci kelimenin sonundaki sessiz harf ikinci kelimenin ön sesiyle kaynaşarak birinci kelimenin son harfi, ikinci kelimenin ilk harfinin harekesini alır:

yaş ıl → **yaşıl** (=yeşil)
kayın ana → **kaynana**
kol aç → **kulaç**
boz alan → **bozalan**
koz alan → **kozalan**
koman ova → **komanova**
kos ova → **kosva**
rum éli → **ruméli**
yıldız éli → **yıldızéli**
hanımeli → **hanımeli**
yal ağız → **yalağaz** (=boş boğaz)... gibi.

4) İlk kelimenin sonu ile ikinci kelimenin önünde sesli birer harf bulunursa, sesli harfin birisi düşer:

kara ağaç → **karağaç**
kara oğlan → **karoğlan**
kuru ağaç → **kurağaç**
kuru ot → **kurot**
kiçi ören → **keçiören** (=küçük ören)

deli orman → **delorman**
yalı ova → **yalova** [1].
ana ata → **anata** (=ebeveyn)
köprü ören → **köprören** (=Kütahya'da bir köy adı).. gibi

5) İzafet varsa kimi zaman izafet edatı düşer:

kol bağı → **kolbağ** (=halhal)
bilek yüzüğü → **bilezik**
çayırı az → **cayraz** (=Haymana'da bir köy adı).. gibi.

6) Bileştirme işinde, iki hal görülmektedir: Birinci hal, kelimeler birbirleriyle iyice kaynaşmamıştır; yukarıda görmüş olduğunuz örnekler hep bu soydandır. İkinci halde kelimeler birbirleriyle büsbütün kaynaşarak tek kelime haline gelmiş bulunur:

iç edik → **çedik**
uş imdi → **şimdi**
dag ol → **değil**
kay çağın → **kaçan**
baya ok → **bayak**
bir yıldır → **bıldır**
uş bu → **işbu**
uçun → **için**
bek+mez → **pekmez**... gibi

***

Bileştirme, çok kere iki kelimeden yapılır; kimi zaman üç, dört kelimeden dahi yapıldığı olur. Üç kelimeden bileşme yoliyle yapılmış olan kelime azdır: **(delikanlı, ebe gömeci, pos bıyık, çelimsiz)**... gibi. Dört kelimeden yapılmış çok kelime yoktur, ancak bir kelime vardır: **(dağlar delisi, ebem kuşağı, koca adam dölü, yedi dağ çiçeği, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Uşak Halıcılar birliği)**... gibi. Beş kelimeden yapılmış birkaç kelime vardır: **(Topkapı Hayır Severler Cemiyeti)**... gibi ki bu şekil pek az olarak kullanılır.

KURALLAR VE ÖRNEKLER

I. — Ayni ismin tekrariyle yeni kelime yapılır:

yudum yudum
adım adım

[1] Bu kelimenin (**yalak ova**) dan bozulmuş olduğunu yazanlar da vardır.

yer yer (= her taraf)
karış karış
kaşık kaşık: «kaşık kaşık içti»
dağ dağ: «dağ dağ dolaştık»
ev ev: «ev ev aradılar»
köşe köşe: «köşe köşe saklandı»
bucak bucak
kucak kucak
satır satır
kelime kelime
kapı kapı
sokak sokak
köy köy
sıra sıra
anne anne
damla damla
sürü sürü

İkincisinde tümleç edatı bulunmak üzere bir ismi tekrar etmek suretiyle kelime yapılır:

burun buruna
saç saça
baş başa
diş dişe
diz dize
göz göze
el ele
karın karına
göğüs göğüse
taş taşa
sınır sınıra
çatı çatıya

Bu türlü bileştirmelerde kimi zaman iyelik edatı da bulunur:

başlı başına
yerli yerine
boylu boyuna

Bu türlü bileştirmelerde ilk kelime -in halinde (=muzaf) olabilir:

sıcağı sıcağına
dibi dibine
içi içine
başı başına
ucu ucuna

II. — (- ım, -im) ile yapılmış olan iki zıt anlamlı fiil kökünü yanyana getirmekle kelime yapılır :

alım satım
giyim kuşam
karım katım
ekim biçim

III. — Tarz bildiren iki zıt anlamlı ismin tekrariyle kelime yapılır :

alış veriş
geliş gidiş
eniş yokuş
itiş kakış
öpüş kokuş
varış geliş
giriş çıkış
biliş görüş

IV. — İki ayrı isimden yeni bir isim yapılır :

iş güç (= mesai)
em sem (= çare, ilâç)
sen ben (= niza : «sen ben ettiler»)
ala vere (= alış veriş)
diş budak
demir taş
kan demir
süt nine

V. — Benzetme yoliyle iki isimden yeni bir isim yapılır :

kılkuyruk
kılburun
kayışkulak
Beşiktaş
Şarköy

Şarkışla
Çankaya

Böyle benzetme yoliyle bileştirilmiş olan kelimelerin sonuncusunda kimi zaman izafet edatı bulunur:

deve kuşu
bağırsak deresi
kuş burnu
keçi boynuzu

VI. — Mastar edatından önce «-a, -e, -u» getirerek, yeni isim ve fiil yapılır:

basmak → basamak
tutmak → tutamak
kaçmak → kaçamak
yaramak
yasamak
sürümek
belemek
yelemek
güdemek

VII. — İki isimden sıfat yapılır:

gümüş göz	(= aç gözlü, pinti)
et kafa	(= budala)
taş kafa	(= ahmak)
tahta sakal	(= uzun ve geniş sakallı)
pala bıyık	(= pala gibi bıyığı olan)
pos bıyık	(= post gibi bıyığı olan)

VIII. — Bir isim ve bir sıfattan yeni bir isim yapılır;

üstbaş	(= urba, elbise)
altkat	(= zemin katı
Karacehennem	(= bir isim)
Akçaalan	(= bir yer adı)
Gökbelen	(= bir yer adı)
Tepedelen	(= bir yer adı)

IX. — Bir isim ve bir sıfattan yeni bir sıfat yapılır:

dal taban
dal kavuk
dal kılıç
yalın ayak
yalın kılıç
uzun Hasan
kısa kürek
açık göz
boş boğaz
et yimez

X. — İki sıfattan yeni bir sıfat yapılır:

kara knru (=arık ve kuru, arıklıktan kararmış kimse)
iyi kötü
baba yiğit
kaba dayı
alt üst
ulu orta
bol derin
dar kıt (=sıkıntılı)
iri yarı

XI. — İki yapma sıfattan yeni bir sıfat yapılır:

kırık derik
delik deşik
açık saçık
ezik büzük
eğri büğrü

XII. — Bir yapma sıfatla tümlecinden kelime yapılır. Bu iki çehre gösterir.

Birincisi isim olur:

Kervankıran (=Zühre yıldızı)
Tozkoparan (=İstanbul'da bir mahalle adı)
ağaçkakan (=ağaçları gagasiyle delen bir kuş)
Kalkandelen (=Rumeli'de bir kasaba ve kalkan yırtan eski bir silâh)

yelkovan
cankurtaran

İkincisi sıfat olur:

dağdeviren (= kaba, hoyrat)
zincirkıran (= kuvvetli)
devebağırtan (= çok dik, çok yokuş)
ayıboğan
çöpçatan

Bu türlü bileştirmelerde kimi zaman tümleç edatı düşmez:

yerebatan (= İstanbul'da bir semt adı)
günebakan (= ay çiçeği)
güce giden (= gücendiren)
göze görünen (= belli, aşikâr)
göze batan (= çok açık)
göle sıçan (= manda, kaba ve münasebetsiz kimse)

XIII. — Sıfatla mevsuftan bileşik kelime yapılır:

Uzunyayla (= Kayseri ile Sivas arasında bir yayla)
Karakurum (= Kaşgaristan ile Hindistan arasındaki yüksek dağlar)
Kızılelma (= Roma'ya eski Türklerin verdikleri ad)
Kızılay (= hilâli ahmer)
yeşil kuşak (= bazı yerlerde «eleğim sağma»)
Akyazı (= bir yer adı)
Aksu (= Kaşgaristan'da bir şehir, Bursa'da bir köy)

bozdağ
aladağ
bozkır
dazkır

XIV. — İsimlikten sıfata geçirilmiş olan iki hasılı mastardan yeni bir sıfat yapılır:

emme basma (= suyu hem alan hem de veren bir tulumba)
derme çatma (= gelişi güzel; özenilmeden yapılan)
delme takma (= eski püskü)
karma katma (= karışık)
gelme gitme
etme bulma : «Bu dünya etme bulma dünyasıdır.»

XV. — Anlamca birbirine karşıt olan iki sıfattan kelime yapılır:

alt üst (= karma karışık: «dünya alt üst oldu»)
iyi kötü (= oldukça; ne çok iyl, ne çok kötü)
aşağı yukarı (= tahminen, oranlama ile)
uzak yakın
içli dışlı
yaş kuru
eniş yokuş

XVI. — Aynı sıfatın tekrariyle yeni bir sıfat yapılır:

ağır ağır
yavaş yavaş
kötü kötü
kara kara
sarı sarı
uzun uzun
parça parça
yarım yarım
bütün bütün
kısa kışa
kuru kuru : «kuru kuru ekmek yemek»
yaş yaş
aç aç

Tekrarlanan sıfatın ikincisinde tümleç edatı bulunduğu da olur:

kör körüne
aç açına
iç içine

XVII. — Gerek sıfatı ve gerek ismi tekrarlıyarak birtakım yeni kelimeler yapmaktayız. Nitekim bu bahiste geçen **(anne anne)** kelimesi böylece yeni yapılmış kelimelerdendir. Bundan başka ses taklidi kelimeleri tekrar ederek birtakım yeni kelimeler dahi yapılmaktadır:

şıpır şıpır
pat pat
mışıl mışıl
kütür kütür

zıp zıp
dır dır
sapır sapır
çağıl çağıl
pırıl pırıl
zırıl zırıl
tıpış tıpış
fosur fosur
bangır bangır
fırıl fırıl
çen çen

XVIII. — Bir isim ve bir hasılı mastarla sıfat yapmak:

salma su (= su yolcular arasında kullanılan bir terim)

dolmabahçe (= denizden doldurularak elde edilmiş olan arsa üzerine yapılan bahçe: «dolmabahçe sarayı»)

kırma tüfek

salma tomruk (= ırmağa atılarak dağdan taşınan tomruk, İstanbul'da bir semt adı).

yapma bebek
kesme şeker
takma diş
Eşmekaya (= Aksaray'da bir yer adı).

XIX. — Sıfatlarda obartma yapmak için kelimenin ilk hecesine benzer bir heceyi öne geçirmekle yeni kelime yapılır:

ap ak
düp düz
kıp kızıl
kap kara (= **kas kara**)
kas katı
mos mor
yem yeşil
yam yassı
ap açık
kus kuru (= **kup kuru**)
yus yumru

Sıfatların önüne getirilecek olan parçada belli bir kural yoktur. Bu, ancak işitmekle yapılır.

XX. — Anlamca birbirine yakın olan iki yapma sıfatın yanyana gelmesiyle yeni kelime yapılır:

yiyen içen : «yiyen içen yok».
gören gözliyen (= hâmi)
okuyan yazan
gelen geçen

XXI. — Anlamca birbirine karşıt iki yapma sıfatın yanyana gelmesiyle:

düşen kalkan
gelen giden (= misafir)
bakan eden (= iş gören)
yıkan yapan: «yıkan yapan bir Allahtır».

XXII. — İkincisinde tümleç edatı bulunan bir yapma sıfatın tekrariyle:

vuran vurana
kıran kırana
giden gidene
alan alana
çalan çalana
kaçan kaçana
giren girene
yüzen yüzene
koşan koşana

XXIII. — Bileşik sıfat (= vasfı terkibi) yoliyle yeni kelime yapılır; Bu yolda kelime yapmakta iki hal vardır:

1) Sıfat sona gelir ve atılmış olan bir muzafın, muzafünileyhi, muzaf edatiyle birlikte bulunur:

Adı yaman (= bir kasaba adı)
kolu kısa (= Çukurovada vaktiyle yetiştirilmiş olan dayanıklı bir at çeşidi)
eli açık (= cömert)
başı boş (= kanun dışı kimse, salıverilmiş hayvan)
başı bozuk
eli uzun (= hırsız)

ağzı kara (= sır tutmıyan kimse, - bektaşilikte - ikrarı alınmamış olan genç)
gözü kara (= cesaretli)

2) Sıfat önde gelir ve ikinci kelimede iyelik edatı bulunur:

fidan boylu
yumşak huylu
ince belli
tatlı dilli
çakır gözlü
tok sözlü
aç gözlü

Bu çeşit bileştirmelerde kimi zaman da benzetme anlamı bulunur :

elma yanaklı
kiraz dudaklı
ayva göbekli
kömür gözlü
dudu dilli
pamuk elli

XXIV. — «-An» ve «-en» ile yapılan sıfatların sona, ismin öne alınmasiyle yeni sıfat yapılır:

yelkovan
ilalan
ilbasan
dağdeviren
çalıkoparan
evyıkan
canyakan
tezveren
uzgören

XXV. — Bir zarfın tekrariyle yeni kelime yapılır, ikincisinde tümleç edatı bulunur:

art arda → ardaıda
üst üste → üstüste
alt alta → altalta
yan yana → yanyana
uç uca → uçuca

XXVI. — Bir zarf ve bir isim ile yeni kelime yapılır:

sıra dağ
ön söz
Art ova→Ardova (=bir yer adı)

Orta hisar (=Trabzonda bir semt adı)

XXVII. — Sayı ismi öne gelmek üzere iki kelimeden yeni bir isim yapılır:

ikikat
altıpatlar
Bingöl (=Uzun yayla'da bir yer, bir il adı)
Beşdere (=Filibe'de bir bölge)
Kırkpınar (=Maraş'ta bir yer)
kırkayak (=çıyan)
beşkardeş (=tokat)
beşbıyık (=muşmula)
Beşparmak (=Aydın'da bir dağ adı)
altıok (=C. H. P. bayrağı)

Kimi zaman da, sayı isminden sonra getirilen isim çoğul olur; bu, ancak özel ad olduğu zaman yapılabilir. Başkaca sayılan isimler çoğullanamaz.

yedikardaşlar (=ülker yıldızı)
Beştepeler (=bir yer adı)
üçaylar (=Recep, Şaban, Ramazan)
İkievler (=Ankara'da Ayrancıda bir semt adı)

Kimi zaman da sayılan isim, iki isimden bileşmiş olur:

iki ahbapçavuşlar
üç yolkesenler

XXVIII. — İsim takımı (=izafet) yoliyle kelime yapılır:

Bileşik kelime yapmakta çok verimli olan bu yolu işletmek, dilimiz için büyük bir kazanç olacaktır.

Bu yolda kelime yapmakta iki hal vardır:

Birincisi ilk kelime çoğul olur:

dağlar delisi
antlar andı : «antlar andı olsun»
direklerarası

beylerbeyi
yüzlerkarası
milletlerarası
başlarbelâsı
canlarcanı
güzellergüzeli
yiğitleryiğidi
gençlergenci

İkincisi, her iki kelime de tekil olur:

başbelâsı
ağızdolusu
devaynası
denizaşırı
denizaltı (=tahtle bahir)
işbaşı
ayaküstü
ayakaltı
samanyolu
Sırpsındığı
Rumsındığı
ağaçdenizi (=balkan)
Beypazarı
Beyoğlu
Ağapınarı
Tekirdağı
Tekirçayırı (=Trabzon'da bir yer)
Boğaziçi
kaledışı
evhalkı
gemiarslanı
kapıkulu

XXIX. — **(Alt)** veya **(üst)** kelimesini muzaf yapmakla:

ayak altı → **ayakaltı**
kubbe altı → **kubbaltı**
kapı altı → **kapaltı**
el altı → **elaltı**
koltuk altı → **koltukaltı**
saman altı → **samanaltı**

minder altı	→	**minderaltı**
kahve altı	→	**kahvaltı**
yer altı	→	**yeraltı**
kalbur üstü	→	**kalburüstü**
buz üstü	→	**buzüstü**
yüz üstü	→	**yüzüstü**
suç üstü	→	**suçüstü**
ayak üstü	→	**ayaküstü**
el üstü	→	**elüstü**
baş üstü	→	**başüstü**
yol üstü	→	**yolüstü**

XXX. — Beyanî izafet yoliyle kelime yapılır:

Bu, iki türlü anlam verir:

Birincisi, cins veya türlülük bildirir ve bir nesnenin yapıldığı şeyi gösterir:

gümüşkalem
billûrtabak
altıntabaka
kerpiçev
Toprakkale
Taşhan

İkincisi, cins veya nevi bildirmeyip benzetme gösterir:

sedefkız
elmaskalp
demirel (= kuvvetli, sağlam)
demirtepe (= sarp ve kayalık bir tepe)
gölpınar (= göl gibi olan pınar)

Bu türlü bileştirmeler, kimi zaman da birinci kelimenin bulunduğu yeri gösterir:

Demirdağ (= Divrik'de demir madeni bulunan bir dağ)
Çanakkale (= çanak çömlek yapılan bir kasaba)
Maltepe (= mal bulunan tepe, eski eserler bulunan yer)
Altındağ (= Türkistan'da bir dağ)

XXXI. — Muzaf atılarak, izafet eki ile ve muzafünileyhle kelime yapılır:

Ankara Teknik Eğitim Fakültesi Kütüphanesi

Bugün bu yolda kelime yapmak yoktur; çok eski zamanlardan kalma bir iki kelime vardır. İlgiçekici oldukları için bunları almadan geçemedim.

gibi = benzetme edatı halini almış olan bu kelime eskiden bir muzafünileyh şekli imiş, aslı **(Kip)** imiş [Bk: *D. L. T. tercümesi C: 3, S: 119*]; «onun gibi, bunun gibi». **(Kip)**, «*kalıp*» anlamınadır.

kendi = bu kelime de muzafı atılmış olan bir muzafünileyh şeklidir, aslı **(kend)** ve **(kens)** dir [Bk: *Ettuhfet-üz-Zekiyye tercümesi s. 36.*]

XXXII. — Anlamca birbirine yakın iki hasılı mastarla:

delme takma
yime içme
çalma çarpma [doğrusu «**çalma çapma**» dır.]
derme çatma
okuma yazma
söğme sayma

Bu şeklin birtakımları isim, birtakımları da sıfat olur.

XXXIII. — Anlamca birbirine karşıt iki hasılı mastarla:

inme binme
alma satma
gelme gitme

XXXIV. — Bir hasılı mastarı tümleciyle birleştirerek kelime yapılır:

ağızdan dolma
yoldan çıkma
baştan çıkma
babadan kalma
tepeden inme
yerden yapma
yerden bitme
anadan doğma

XXXV. — Hasılı mastarın sonuna «-ca, -ce» getirmekle yeni isim yapılır:

atmaca (= yırtıcı bir kuş adı)
içmece (= şifa için su içilen yerler)

bilmece
bulmaca
yutmaca
ütmece (= utmaca)
tatmaca
yimece
giymece
aldatmaca

XXXVI. — Bir ismi fail ve bir isimle bileşik yeni isim yapılır:

alıcı kuş (= şahin ve doğan gibi yırtıcı kuşlar)
yalancı dolma
yabancı duygu
görücü kadın
yırtıcı hayvan

XXXVII. — Bir ismi meful ve bir isimle yeni kelime yapılır:

okumuş kimse
kırılmış gönül
yıkılmış mescit
satılmış adam

XXXVIII. — Tam bir cümleden isim veya sıfat yapılır:

iyisaatteolsunlar (= cin şeytan gibi hayal yaratıkları)
oldumolasıya (= ezelî)
pirlerkondu (= İçel'de bir köy)
serdengeçti (= fedaî)
sinekkaydı (= perdahlı tıraş)
vurdumduymaz (= duygusuz)
noldumdelisi (= şımarık)
arkatlamaz, **köprügeçmez** (= ürkek -hayvan hakkında-)
dokunmabana, **küserimsana**, **unutmabeni** (= bir çiçek adı)
köpkörparmağımgözüne (= açık, belli)

XXXIX. — Bir isim ve bir mastardan fiil yapılır:

ağız kapamak
can katmak

can yakmak
gönül almak
ağız aramak
gönül vermek
iş bitirmek
iş görmek
ileri gelmek
ileri gitmek
geri gitmek

Bu yolda kelime yapmak çok verimlidir. Vaktiyle bu çeşit kelimeler çok yapılmıştı; bugün de yapılmaktadır. Bu çeşit bileşik kelimelerde mastarın anlamı az çok değişmekle beraber bileşik olarak yine çekilebilmektedir.

XL. — Bir mastar ve bir atıf kipi ile bileşik fiil yapılır:

söğüp saymak
itip kakmak
okuyup yazmak
geçip gitmek
sayıp dökmek
durup dinlenmek
ekip biçmek
yeyip içmek
olup bitmek

XLI. — Yardımcı fiillerle yeni fiil yapmak:

a — **(olmak)** yardımcı fiili ile bileşik fiil yapılır:

baş olmak
taş olmak
yaz olmak
kış olmak
duş olmak

Bu mastar, sıfatlarlarla da bileşerek yeni fiil yapar:

iyi olmak
kötü olmak
aç olmak
geç olmak
fit olmak

Bu mastar, -mişli geçmişzaman kipi ile bileşerek yeni kelimeler yapar:

geçmiş olmak
bilmiş olmak
almış olmak
gitmiş olmak
gelmiş olmak

(olmak) fiili, gelecekzaman kipi ile de bileşerek yeni kelimeler yapar:

gelecek olmak
gidecek olmak
girecek olmak
vuracak olmak

(olmak) fiili, geniş zaman (= muzari) kipi ile de yeni kelime yapar:

gider olmak
gelir olmak
yapar olmak
bakar olmak

b — **(bilmek)** yardımcı fiili ile de bileşik fiil yapılır:

görebilmek
gide bilmek
gelebilmek
varabilmek

Bu şeklin ilk parçası dilek kipidir. İkinci parçası mastardır. *"Yeterlik"* ve *"kudret"* bildirir; hemen her fiil ile yapılabilir.

c — **(vermek)** yardımcı fiili ile bileşik fiil yapılır:

koşu vermek
geli vermek
gidi vermek
edi vermek
içi vermek

Bu şekil osmalık (= kıyasî) dir. Hemen her fiille yapılabilir. İki anlama gelir: Birincisi *"çabukluk"* bildirir; «Oğlum koşuver.» gibi; ikincisi *"önemsizlik"* bildirir; «Şuna bir metelik atıver.» gibi.

d — **(yapmak)** yardımcı fiili ile yeni fiil yapılır:

iyilik yapmak
kötülük yapmak
ev yapmak
iş yapmak
soğuk yapmak
sıcak yapmak

c — **(eylemek)** yardımcı fiili ile yeni fiil yapılır;

Bu fiil ile yeni fill yapmak işi konuşma dilinde hemen hemen unutulmuş gibidir. Bu şekil az çok yazı dilinde yaşamaktadır.

f — **(kılmak)** yardımcı fiili ile yeni fiil yapılır:

Bu fiil ile eskiden birçok bileşik fiiller yapılmış ise de şimdi konuşma dilinde ancak «**namaz kılmak**» şekli yaşamaktadır.

g — **(tutmak)** fiili ile de birtakım bileşik fiiller yapılır:

söz tutmak
oruç tutmak
ev tutmak
hoş tutmak
sır tutmak
kaymak tutmak
buz tutmak
el tutmak (=inabe etmek)

h — **(bulmak)** yardımcı fiili ile bileşik fiiller yapılır:

yüz bulmak
hayrını bulmak
aralık bulmak
ara bulmak
Allahtan bulmak
aralarını bulmak
belâsını bulmak

i — **(almak)** yardımcı fiili ile de birtakım bileşik fiiller yapılır:

ders almak
dersini almak (=sopa yemek, azarlanmak)
hız almak
il almak (=memleket fethetmek)

yol almak
aptes almak
örnek almak
öğüt almak
borç almak

j — **(yazmak)** yardımcı fiili ile de yeni bileşik kelimer yapılır:

düşe yazmak
kıra yazmak
dura yazmak
kaça yazmak
uça yazmak

Bu şekil, «*işin olmaya yaklaşması*» anlamını verir.

k — **(görmek)** fiili ile de bileşik fiiller yapılır; «*süreklilik*» anlamına gelir:

gide görmek
sata görmek
yapa görmek
içe görmek

— **(durmak)** fiili ile de bileşik fiil yapılır. Bu da iki türlüdür:

1) Dilek fiili ile bileştirilir. «*süreklilik*» anlamına gelir.

gide durmak
içe durmak
geçe durmak
gele durmak
yaza durmak
yata durmak

2) Sıfatla bileşir, «*hal*» bildirir.

doğru durmak (=rahatsızlık vermemek)
dik durmak
geri durmak (=kaçınmak, çekinmek)
pis durmak
temiz durmak
aç durmak
tok durmak
sık durmak
seyrek durmak
rahat durmak

m — **(gelmek)** fiili ile de bir takım bileşik fiiller yapılır; birinci kelime tümleç olur.

ele gelmek
dile gelmek
yola gelmek
çiziye gelmek
sıraya gelmek
göze gelmek
dize gelmek

n — **(kalmak)** fiili ile bileşik fiil yapılır; başa getirilen kısım, dilek kipi olur:

şaşa kalmak
dona kalmak
dana kalmak [Bu kelime, bundan önceki kelimenin aslı ve doğrusudur.]
arta kalma

o — **(batmak)** ve **(yatmak)** fiilleri ile de bileşik fiiller yapılır. Yalnız birinci kısım atıf kipi olur.

gelip batır
gidip batır
döğüp batır
yeyip batır
içip batır
gelip yatır
gidip yatır
yeyip yatır
içip yatır
gülüp yatır

Bu şekilde *"süreklilik"* anlamı vardır.

XI.

FİİL KİPLERİNDEN YENİ KELİME YAPMAK

I. — Şuhudî mazinin tekil üçüncü şahsının, faili ile birleşmesinden:

imambayıldı	(= bir yemek adı)
hünkârbeğendi	(= bir yemek adı)
gündoğdu	(= kişi adı, meşrik)
günbattı	(= magrip)
Tanrıverdi	(= kişi adı)
karsındı	(= Kozan'da bir yer adı)
cihanbıktı	(= taciz eden adam)
mumsöndü	
albastı	(= bir çeşit hastalık)
karyağdı	(= ak benekli bir çeşit kumaş)

II. — Şuhudî mazinin tekil üçüncü şahsı ile hal bildiren bir kelimeden:

şıpsevdi	
zıpçıktı	
küpdüştü	(= bir çeşit yaz armudu - Ankara yerlileri-)
yanbastı	
fırdöndü	(= sebatsız kimse)

Kimi zaman da mazi sıygası öne alınır:

bastıbacak	(= bodur)
kıstıkulak	(= ürkek hayvan)

III. — Şuhudî mazinin tekil üçüncü şahsı ile tümlecinden:

toprakbastı	(= eski zamanlarda gümrük)
ilaldı	(= fatih)

Ankara Teknik Eğitim Fakültesi Kütüphanesi

dalbastı (= bereketli meyve)
mirasyedi
külbastı
mıhsıçtı (= cimri, bahil)

IV. — Anlamca birbirine yakın veya karşıt olan iki şuhudî mazi sıygasının tekil üçüncü şahıslarının yanyana gelmesiyle:

kaptıkaçtı
yediiçti
geldigitti (= gelipgitti tahtası)
attıtuttu
girdiçıktı (= ithalât ihracat)
geldigeçti
çaldıçarptı [doğrusu: **Çaldı çaptı**]
sildigeçti (= isabet etmedi)
sildisüpürdü
dedikodu
oldubitti (= emri vaki)
deldigeçti
sattısavdı

V. — Şuhudî mazinin tekil üçüncü şahsı ile gelecek zaman fiilinden

oldu olacak

Dilimizde bu şeklin örnekleri pek az ise de *"mukadder olan bir şeyin iş haline gelmesi"* anlamına gelen bu çeşit bileşik kelimeleri çoğaltmak, dilimiz için bir kazanç olacaktır:

geçti geçecek
açtı açacak
uçtu uçacak
geldi gelecek
gitti gidecek
buldu bulacak
oldu olacak

VI. — Şuhudî mazinin tekil üçüncü şahsı ile muzari kipinden:

gitti gider
battı batır
yuttu yutar
yattı yatar

Bu şeklin de örneği dilde azdır; «*süreklilik*» bildiren bu şeklin işletilmesi gerektir.

VII. — Bir fiilin şuhudî mazi tekil üçüncü şahsı ile o fiilden yapma bir sıfattan:

olan oldu
gelen geldi (= artık gelecek yok)
giden gitti
varan vardı
çalan çaldı
alan aldı
kaçan kaçtı
vuran vurdu

Bu şekil, «*olmuş bitmiş*» anlamına gelir.

VIII. — Şuhudî mazinin tekil üçüncü şahsının olumlu ve olumsuz şekillerinin bileşmesiyle:

yedi yemedi : «yemeği yedi yemedi kalktı gitti».
dedi demedi
ösyledi söylemedi
açtı açmadı : «lakırdıyı açtı açmadı sözünü kestiler».

İşbu şekilde, «*söylenilen iş olur olmaz başka bir şeyin hemen meydana geldiği*» anlamı vardır. İşletilmeye değer.

IX. — Şuhudî mazinin çoğul birinci şahsını sıfat gibi kullanmakla:

bildik
gördük
tanıdık
saltık (= hür)
taptık

X. — Şuhudî mazinin tekil birinci şahsı ile kelime yapmak:

ördüm (= yama - Yozgat, Samsun-)
küpürdüm (= mahiyet: «orta küpürdüm» - Anadolu köyleri -)
sıyırdım (= halıcılık terimlerinden)
aşırdım (= bir sapan taşının varabileceği yer)
ayırdım (= fark)

XI. — Muzari kipinin tekil üçüncü şahsından iki ayrı fiil ile:

gelir geçer (= muvakkat)

gelir gider (= sebatsız, süreksiz)
konar göçer (=göcebe)
diker söker (= becerikli)
yanar döner (= hâreli kumaş)
okup yazar

XII. — Aynı fiilden muzari tekil üçüncü şahsın birincisini olumlu, ikincisini olumsuz olarak getirilmekle:

gider gitmez
olur olmaz (bu kelimenin «bayağı» anlamına geldiği de vardır
bakar bakmaz
çakar çakmaz
okur okumaz
yatar yatmaz

Bu şekil, fiilin anlamına çok kere «*derhal, hemen*» gibi «*çabukluk*» kavramı katar: «yatar yatmaz uyudu» gibi.

XIII. — Muzariin tekil üçüncü şahsı sonuna «-ı -i» getirmekle:

uçarı
haşarı [Aslı «**aşarı**» dır]
çakarı

Bu şekil çok güzeldir. İşletilmeğe değer.

XIV. — Muzari sıygasının tekil üçüncü şahsı ile bir isimden:

Bu şekilde kelime yapmak iki türlü olur; birincisi olumlu, ikincisi olumsuzdur.

geçer akçe
olur iş
akar su (= inci dizisi)
bakar kör
atar damar (= nabız)
yanar dağ
çıkmaz yol
bitmez iş
yılmaz adam
bulunmaz meclis
yaramaz çocuk
yenilemez ordu
yenilmez donanma
yanılmaz bilgin

aşılmaz tepe
geçilmez ırmak

Bu şekilde yapılan bileşmelerin ikinci kısmı olumsuz bir muzari de olabilir. Birinci kelime kimi zaman fail olur:

hacı yatmaz
kuş konmaz

Kimi zaman meful olur:

et yemez
dil bilmez
kâm almaz
iş görmez
değer bilmez

Kimi zaman da birinci kelime fiil olur:

çakar almaz
ürer tutmaz (köpek hakkında)
bilir bilmez : «bilir bilmez söze karışma» denir ki «iyi iyi bilmediğin şeye karışma» demektir.
olur olmaz : «olur olmaz adamla konuşulmaz»

XV. — Muzari sıygasının tekil üçüncü şahsının mefuliyle bileşmesinden:

değer bilir
iyilik bilir
uçak savar
yurt sever

XVI. — Muzari tekil üçüncü şahsın sonuna «-ca, -ce» getirmekle:

kaynarca
akarca
kokarca (=bir çeşit geyik)
batırca
tüterce
yederce (=firengi hastalığı)

XVII. — Bir emir kipi ile bir dilek kipinden:

git gide
var vara : «işin varvarası (=işin neticesi)»
kır kıra

XVIII. — İki emir kipinin yan yana gelmesiyle:

cekkel (= fırından veya tandırdan kül çeken demir)
tutkal
gelgeç (= çabuk sevip çabuk usanan, sebatsız)
vurtut (= kavga)
gelgit (= oturulamıyacak kadar kötü olan yer)
durdinlen (= huzur, asayiş, rahat)
altut (= kargaşalık)
örtbas
olgör = kati'yen)
sarmaşdolaş
sıkıştepiş
değiştokuş

XIX. — Bir emir sıygasiyle tümleciden:

çalçene
sallabas
albeni
çalpara
balkat (= Ankara'da bir köy)

XX. — Emir kipine «-sı, -si, -su, -sü» getirmekle:

sinsi
giysi
tepsi («Tapmak» mastarından)
tütsü
yatsı
baksı (= kâtip)

XXI. — Bir emir ve bir zarfla:

1) olumlu hali:

gelberi (= cekkel denen aygıt)
alaşağı : «alaşağı etmek»

2) Olumsuz hali:

dokunmabana (= bir çiçek adı)
unutmabeni (= bir çeşit koku)

XXII. — Bir emir sıygasını isim gibi kullanarak başka bir kelimeye muzaf yapmakla:

yat borusu
kalk borusu
vur emri
kır emri
tut emri

XXXIII. — Emir kipinin sonuna «ı, -i, -u, -ü» getirerek kelime yapılır:

yazı	
batı	
başarı	(= muvaffakiyet)
yanı	(= ceza)
yapı	
dizi	
duru	(= berrak)
gögeri	(= zerzevat, yeşillik)
diri	
götürü	(= toptan)
sürü	
çatı	
soru	
duyu	

Bu şekil, her ne kadar isim gibi kullanılmakta ise de eskiden «*action*» anlamına da kullanılırmış. Uzun zamandan beri bu şekilde yeni kelime yapmayı bırakmışız. Dilimizde kelime şekillerini zenginletmek için bu yolu işletmeliyiz; «**görü, yatı, açı**» gibi kelimeleri kullanmıya başladık. Her fiilden bu şekilde kelime yapmak dilimiz için bir kazanç olacaktır.

XXIV. — Aynı dilek fiilinin tekrariyle:

gide gide
vara vara
yiye yiye
bile bile
koşa koşa
güle güle
oynaya oynaya
vura vura

Burada «*tekrar*» anlamı vardır.

Bu şekil, anlam yakınlığı bulunan iki fiilin dilek sıygalariyle de yapılır ve «*hal*» anlamı verir:

güle oynaya
sile süpüre
yana yakıla
vura kıra
ata tuta
bağıra çağıra
ite kaka

Bu şekil, anlamca karşıt iki fiilin dilek kiplerinden dahi yapılır; anlamında «*tekrarlık*» vardır:

düşe kalka
bata çıka
ine bine
gide gele
vara gele
açıla kapana
gire çıka

XXV. — Dilek fiiline «-sı, -si» getirmekle:

veresi
alası
olası
bulası
göresi
gidesi
gelesi

Bu şekilde «*dilek*» ve «*arzu*» anlamı varsa da kimi zaman «*vakit*» anlamına da gelir: "**o daha gelesi olmadı**" gibi ki «gelecek kadar vakit olmadı» demektir.

XII

EKLEME YOLİYLE KELİME YAPMAK

Ekleme yoliyle kelime türetmek - aşağı yukarı - bileştirme yoliyle kelime türetmeye yakındır; çünkü eklerin, aslında başlı başlarına birer kelime olduklarında küşüm yoktur. Bu kelimeler, gitgide, ya kaynaşarak kökle büsbütün birleşmişler, ya seslerinden ya da yapılarından bir kısmını düşürmekle kılıklarını değiştirmişlerdir.

Bugün belli bir anlama gelmiyen, çekme ve irap işlerinde dahi kullanılmıyan, bir köke veya bir kelimeye eklenerek yepyeni bir varlık yaratan kelime kırıntılarına «*ek*» demeyi uygun bulmaktayız. Bu gibi eklerle yapılmış olan kelimeleri ve kuralları biz ayrı bir bölümde topladık.

1 - EKLEME YOLİYLE KELİME YAPMAKTA KURALLAR

A — Tek heceli kelimelerde ek yoktur; Türk dilinin ilkel kelimeleri tek hecelidir. İki ve ikiden artık hecesi bulunan kelimeler, bir kökle bir veya birkaç ekten yoğrulmuşlardır.

B — İki heceli kelimelerde iki ilke vardır. Birincisi kök, ikincisi ektir: «**elcik, taşra, yoksul, varmak**» gibi.

Şurası unutulmamalıdır ki bazı kelimelerin görünüşü bizi aldatabilir: «**bıldır, bilezik, kaçan**» gibi. Bu çeşit kelimelerin aslında iki heceli olmadıkları yukarılarda *[Bileştirme yoliyla kelime yapmak - kural - 6]* söylenmişti.

C — Üç heceli kelimelerde iki ek vardır: «**yapırgan, yalabık, kılıbık**» gibi.

D — Birtakım ekler, kökten ayrılabilir: «**türkmen, azman, odun, ipek, bacanak, gizli, ödünç**» kelimelerinde olduğu gibi.

E — Birtakım ekler köklerden ayrılamaz; dil araştırmaları ilerledikçe bu türlü çözümlenemiyen kelimeler azalacaktır: «**kötü, gümüş, kaya, demir**» kelimelerinde olduğu gibi.

F — Eklerin çok büyük bir kısmı köke uyar. Bu kural hemen hemen geneldir, örnek istemez.

G — Ses düzenine uymıyan ekler de vardır: «**katmer, dilkoz**» kelimelerinde olduğu gibi ki bu, pek az olarak bulunur.

H — Kimi zaman kökün hecesinin son harekesi eke uyar: «**bacanak**» gibi ki aslı «**bacı-nak**» tır. «**Yalagaz**» da böyledir; aslı «**yal-ağız**» dır.

İ — Kimi zaman kökün sonunun sesi, ekin önünün sesine uyar:

yüzsüz → yüssüz
tuzsuz → tussuz... gibi

J — Eksin başı sertleşir: «**çalışkan**» ve «**akça**» kelimelerindeki (**-kan**) ile (**-ça**) gibi.

K — Kökün sonu düşer:

ad-daş → adaş
balk-çık → balçık
alt-çak → alçak
ot-çak → ocak... gibi

Bu gibi düşmeler her kelimede olmayıp ancak (**d**) ile (**t**), (**t**) ile (**ç**) birleştikleri zaman meydana gelmektedir.

L — Kimi zaman ekten önce gelen bir sesli harf düşebilir: «**dilenci**» gibi ki aslı «**dilenici**» dir.

M — Kimi zaman kökün sonundaki sesli bir harf düşer: «**kurgaz, irmik**» gibi ki köklerin asılları «**kuru**» ve «**iri**» dir.

N — Ek, kelimeliğini kaybetmediği halde köke uyabilir: «**erten**» gibi ki aslı «**ertan**» dır; «*şafak*» anlamınadır.

O — Ekin veya edatın son harfi düşebilir: «**geldeç**» gibi ki aslı «**geldeci**» dir; «*âti*» anlamınadır.

P — Kökün sesi değişebilir: «**ıgırcık**» gibi ki aslı «**agarcık**» tır; «*fecir*» anlamınadır; «**ızgar**» da böyledir, aslı «**azgar**» dır.

R — Pek az olarak kök eke uyar: «**uçkur**» gibi ki aslı «**içkur**» dur.

2. EKLER KAÇ ÇEŞİTTİR ?

Çok geniş anlamiyle ekleri, işitmelik (=semaî), osmalık (kıyasî) diye ikiye ayırabiliriz. Osmalık olanlar çok kullanılan, belli ödev gören, gıramerin çerçevesi içerisine giren eklerdir ; bunlara «*edat*» demeği daha doğru bulduğum için, onları burada yazmadım.

Osmalık ekler, aynı cinsten her kelimenin ve her kökün sonuna getirilir, kimi zaman isim veya sıfat yapar. Bu gibi ekler, daha doğrusu edatlar, çok kere bir fiil köküne cümlede göreceği ödev dolayısiyle getirilir; başlı başına boydak bir kelime türetmek dileğiyle gelmiş değildir.

İşitmelik eklerin ödevlerine gelince -çok kere- bu ekler birkaç ödev görebilir ve ayrı ayrı birkaç anlama gelebilir: Söz gelimi... «**-men, -man**» ekinin bugün dilimizde gördüğü ödev (14) e varıyor [1].

[Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme] adlı eserimde dahi görüleceği üzere üç, beş ve daha artık ödev gören işitmelik ekler pek çoktur.

«**-ci, -cu; -gun, -kün; -gın, -kın; -den, -dan; -üzere ; -için; -yor; -dur, -dır**» gibi edatlar ise böyle değildir ; daha açık söylemek gerekirse, ekler kelime yapmıya yarar, edatlar da irap yapar ve kısa ömürlü ödev görür.

Yukarılarda dahi söylemiş olduğum üzere, çok çeşitli kelime yapmak için asıl ekleri kullanmak en doğru yoldur. Kelime yapma işinde pek belli olan beş on eki, daha doğrusu birkaç edatı ele alarak öbür ek yığınını kaldırıp atmak çok yanlış bir iştir.

Biz, gerek *[Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme]* adlı kitabımızda ve gerek burada geniş ve işitmelik eklerle kelime yapma yolunu tuttuk. Gıramerin işini gıramere bıraktık.

Eklerle kökleri ve eklerin gördükleri ödevleri anlamlariyle ve tanıklariyle burada yazmak gerekti. *[Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme]* adlı kitabımızda bol bol bu iş yapılmış olduğundan burada kısa keseceğim. Köklerin isim, sıfat veya fiilden gelmiş oldukları örneklerden anlaşılacaktır.

[1] Bak : *Türkçemizde «Men-Man»*.

Ek	Kelimeler

— A —

- a	*tura, sava, tuta*
- aba	*kulaba, akaba*
- aç	*bakraç, topaç, tokaç*
- açan	*kolaçan*
- acan	*dalacan*
- açık	*salaçık*
- adır	*yağadır*
- ağan	*olağan, yatağan*
- ağı	*yapağı, kaşağı*
- ağaç	*tutağaç*
- ak	*kavak, başak, yolak. yunak, bolak*
- aka	*sanaka*
- al	*kural, kangal*
- ala	*ardala*
- alak	*kozalak, yatalak*
- alga	*tutalga*
- ama	*aşama*
- amaç	*bulamaç*
- amak	*tutamak*
- aman	*toraman, alaman*
- amık	*tadamık*
- an	*bayan, saban, sapan*
- ana	*kavana, bagana*
- anak	*sağanak, boğanak, kağanak*
- anç	*usanç, utanç*
- angı	*yalangı, uzangı → üzengi*
- anta	*kıranta*
- ar	*sırtar, astar, bayar*
- arık	*pusarık, tutarık*
- as	*yaras, oktas, yanas*
- asa	*yarasa*
- aş	*kayaş, ayaş, savaş*

Ek	Kelimeler
- *aşık*	*odaşık*
- *at*	*bayat, suvat, alat*
- *av*	*yalav* (= alev), *kılav* (= kılağı), *kaşav*
- *avaç*	*yalavaç*
- *avan*	*sakavan, kakavan*
- *avuz*	*kılavuz* (= kulağuz), *balavuz* (= mum)
- *ay*	*kuzay, hanay, atay*
- *az*	*ayaz, burnaz, boğaz*

— B —

- *ba*	*tomba, çorba*
- *baç*	*saklambaç*
- *bak*	*kambak, tombak*
- *bal*	*tombal, danbal*
- *ban*	*alban*
- *bar*	*aybar, aşbar*
- *bat*	*tambat → dambat*
- *bay*	*tombay* (=manda)
- *baz*	*yoğbaz, yobaz*
- *be*	*külbe → tenbe*
- *bel*	*şenbel*
- *ber*	*eğber*
- *ben*	*dilben* (= tercüman)
- *berek*	*elberek*
- *besek*	*ölbesek*
- *beşik*	*çelbeşik, elbeşik*
- *bıl*	*baybıl, şaybıl*
- *bız*	*tarbız*
- *bu*	*kolbu*
- *bul*	*tombul, kombul*
- *bur*	*kambur*

— C —

- *ca*	*abuca → apça, karaca*
- *cak*	*ocak, oyuncak, yumurcak*

Ek	Kelimeler
- *cal*	*bulcal* (= mevidi mülâkat)
- *can*	*dılcan*
- *car*	*bulcar*
- *caş*	*olcaş*
- *cay*	*olcay*
- *cen*	*ivcen, dilcen*
- *cık*	*dağarcık, bağcık*
- *cıl*	*tavşancıl, anacıl*
- *cik*	*incik*
- *cil*	*evcil, elcil*
- *cimel*	*evcimel*
- *cuk*	*boncuk, maymuncuk*
- *cun*	*tokurcun*
- *cük*	*böycük → böcük*
- *cül*	*öncül, ülümcül* (= halî ihtizarda bulunan)
- *cul*	*soncul*

— Ç —

- *ça*	*sırça, kalçu*
- *çe*	*ökçe*
- *çak*	*kolçak, alçak*
- *çek*	*pürçek, çömçek, gökçek*
- *çan*	*yapçan*
- *çen*	*sözçen, gökçen*
- *çı*	*yamçı, kamçı, alçı*
- *çi*	*elçi*
- *çık*	*balçık, kaɾçık*
- *çik*	*dipçik*
- *çıl*	*kırçıl, akçıl*
- *çil*	*dipçil*
- *çum*	*olçum*
- *çın*	*kalçın, yalçın*
- *çin*	*ilçin, dipçin*
- *çuk*	*orçuk*
- *çük*	*pürçük*
- *çül*	*gökçül*

Ek	Kelimeler
	— D —
- da	*dulda, yağda, yığda*
- de	*gözde, gövde*
- daç	*yağdaç, andaç*
- dak	*bağırdak, boydak, budak*
- dek	*özdek*
- dalık	*ondalık, yoldalık*
- delik	*gündelik, yüzdelik*
- dam	*yoldam, saydam, yordam*
- dem	*çiğdem, eldem*
- dar	*çavdar, aydar*
- darı	*toydarı*
- daşık	*bağdaşık*
- deme	*beldeme*
- dıç	*sağdıç* (=sağda eş)
- diç	*iğdiç*
- dık	*andık*
- dik	*beldik, bekdik*
- dım	*yardım*
- dın	*aydın*
- din	*iğdin*
- dır	*andır*
- dir	*iğdir*
- dıra	*kındıra*
- dırı	*ulaşdırı*
- dırak	*yaldırak, kaydırak*
- dırım	*yıldırım, kaldırım*
- dız	*yıldız, yaldız, daldız*
- dirik	*eğindirik, cibindirik*
- du	*tamdu*
- duk	*burunduk*
- dur	*kuldur*
- duruç	*buyduruç*
- duruk	*oğulduruk, boyunduruk*
- duz	*kunduz*
- düz	*gündüz, büğdüz*
- düç	*öndüç, ündüç*

Ek	Kelimeler
- dül	*öndül*
- dün	*öndün, öğdün*
- düş	*kündüş* (= Kur'an)

— E —

- e	*göze, göre, öke*
- ebe	*gözebe, göçebe*
- ecen	*direcen*
- ecik	*küpecik*
- eç	*keleç* (= ufuk), *bekeç*
- edi	*ivedi*
- eğe	*gözeğe*
- eğez	*kölegez, yeleğez*
- eği	*bireği*
- ek	*özek, binek, dibek*
- eke	*teleke*
- eket	*eleket*
- el	*çepel, özel, sükel*
- elek	*civelek, dibelek*
- elez	*göbelez*
- elik	*dibelik*
- eliz	*bükeliz*
- elge	*gezelge, ekelge*
- em	*göğem, görem, dönem*
- emet	*deremet*
- en	*köken, göden*
- enbe	*elenbe, tersenbe*
- enbeç	*gölenbeç, güdenbeç*
- endire	*üğendire*
- endiz	*iğendiz*
- ene	*ergene*
- enez	*geçenez*
- enek	*bürgenek, kepenek*
- eni	*gözeni*
- enk	*tüfenk, fişenk, çelenk*

Ek	Kelimeler
- ente	girente
- epe	sünepe
- er	çeper, gözer
- erçin	göğerçin
- erde	kimerde
- erge	düşerge, önerge
- erek	everek, siverek
- erik	becerik, geberik
- eri	göğeri, gözeri
- ergi	göçergi
- erim	örkerim
- erlek	içerlek, ilerlek
- esek	ölesek
- eş	güneş, türkeş
- eşin	beğeşin
- et	beket, büvet
- ev	bitev
- ey	güney, iney
- ez	yelez, iğez, erez
- eze	öneze, pineze
- ezek	emezek

— G —

- ga	yavga, balga, savga
- ge	özge, bölge
- gal	yangal
- gel	pişgel
- gan	kulgan
- gen	yetigen, sergen, sütlügen
- gar	ılgar, yalgar, yangar
- gaşa	kargaşa
- gat	savgat
- get	bilget
- gaz	ılgaz, kurgaz
- gebe	engebe

Ek	Kelimeler
- geç	*yengeç*
- gel	*öçgel*
- gem	*dergem*
- geme	*singeme*
- gıç	*yangıç, dalgıç*
- giç	*yengiç, bilgiç*
- gıl	*bıçgıl, bıngıl*
- gil	*dingil, ivgil*
- gın	*ılgın, yalgın*
- gin	*engin*
- gır	*aygır, çazgır*
- gir	*bilgir*
- gıt	*angıt, aygıt*
- git	*elgit*
- gu	*sorgu, duygu, yorgu*
- guç	*yonguç*
- güç	*yülgüç*
- gün	*sürgün*
- güm	*örgüm*
- güye	*süngüye*
- güz	*ölgüz*

— I, İ —

- ı	*katı, yatı, satı*
- i	*yeli, keli*
- ıç	*atıç*
- iç	*p'liç, eğiç*
- ık	*alık*
- ik	*gedik, gevik*
- igen	*pişigen*
- ıl	*ardıl, sayıl*
- il	*tiril, yeşil*
- ılcan	*darılcan, yazılcan*
- ılcım	*kıvılcım*
- ıldak	*fırıldak, bıngıldak*

Ek	Kelimeler
-ildek	*debildek*
-ım	*yalım, hanım, balım*
-im	*bekim*
-ımsak	*alımsak*
-ımtıl	*sarımtıl, acımtıl*
-ın	*kayın, yağrın, çakın*
-in	*eğin, çiğin*
-ınç	*kalınç*
-ıncak	*basıncak, salıncak*
-ınak	*bakınak*
-ıngaç	*basıngaç*
-ingi	*tepingi*
-ındır	*bayındır*
-ırcan	*dağırcan*
-ırdak	*kakırdak*
-irdek	*çekirdek*
-ırca	*batırca*
-ırcım	*sıkırcım*
-ırdı	*lakırdı, çatırdı*
-ırtın	*yaşırtın*
-ırtmaç	*sığırtmaç, çığırtmaç*
-ış	*karış, arış*
-ıt	*kakıt, yaşıt*
-it	*eşit, geçit*
-ız	*kayız, yağız*
-iz	*geniz, beniz*
-indirik	*dişindirik*
-ingir	*içingir*
-ır	*yağır, çayır*
-ir	*kişir*
-ircim	*ikircim*
-ire	*esire*
-irmi	*yiğirmi, ikirmi, değirmi*

Ek	Kelimeler
	— K —
- ka	*bayka, yufka, soyka*
- ke	*öfke, ülke, içke*
- kaç	*kıskaç*
- kak	*yarkak, aykak*
- kek	*keşkek*
- kavuk	*salkavuk, dalkavuk*
- kazan	*çalkazan*
- kem	*dilkem, yelkem*
- ken	*yelken, irken*
- ker	*ülker*
- kır	*dalkır, taşkır*
- kırı	*aykırı*
- kim	*yelkim*
- kül	*püskül*
- kin	*elkin, içkin*
- kit	*elkit, berkit*
- kun	*çaykun, sorkun*
- kur	*uçkur, başkur*
- küç	*hörküç*
- kül	*özkül*
	— L —
- la	*sugla, tuzla*
- le	*öğle, zevle*
- laç	*yıllaç*
- leç	*etleç*
- lagı	*oklağı, armutlağı*
- lak	*çaylak, sulak*
- lek	*evlek, ötlek*
- lam	*sağlam, bağlam*
- lem	*özlem*
- lan	*kaplan, sırtlan, baylan*
- laş	*aralaş*
- lav	*kaplav* (= perde)
- lev	*işlev* (= amel)

Ek	Kelimeler
- *lay*	*boşlay*
- *ley*	*dipley*
- *laz*	*uflaz, yırtlaz*
- *lez*	*iğlez*
- *lengeç*	*bizlengeç*
- *leyin*	*benimleyin, bülbülleyin, geceleyin*
- *lı*	*bavlı [1]*
- *li*	*gizli*
- *lıcak*	*sağlıcak*
- *lıç*	*dağlıç, kavlıç*
- *liç*	*eğliç*
- *lık*	*kaklık*
- *lik*	*dirlik*
- *lım*	*atlım, yaylım*
- *lim*	*divlim*
- *lız*	*pıhlız*
- *lu*	*kuylu*
- *lü*	*türlü*
- *luk*	*kuşluk*
- *lük*	*büplük*
- *luç*	*arkaluç*
- *lum*	*dağlum, bağlum*
- *lüm*	*büklüm*
- *luz*	*yelluz* [Bu kelime ahenksizdir].

— M —

- *maç*	*tutmaç, boğmaç*
- *meç*	*girmeç, germeç* (=baraj)
- *mal*	*boymal, tasmal*
mel	*ekmel*
- *man*	*kocaman, akman*
- *men*	*değirmen, ilikmen*
- *mar*	*çokmar*

[1] Bu eklerin arasında bir takım osmalık eklerle edatlar dahi vardır. Fakat benim vermiş olduğum örnekler arasında bu gibi parçalarla yapılmış olan kelimeler, tam ve boydak kelime halini almış olanlardır,

Kütüphanesi

Ek	Kelimeler
- *mana*	*haymana*
- *mer*	*katmer* [ahenksizdir].
- *meşik*	*yelmeşik*
- *mez*	*bekmez*
- *mık*	*kıymık, kısmık*
- *mik*	*irmik, kesmik*
- *mız*	*almız*
- *muk*	*karamuk, kusmuk*

— N —

- *na*	*bazna, arna*
- *ne*	*iğne, gözne*
- *naç*	*arnaç*
- *nak*	*bacanak, tutanak*
- *naz*	*tıknaz*
- *nek*	*tüynek*
- *ner*	*eyner*
- *nez*	*eynez*
- *nik*	*iğnik*
- *nu*	*kuynu, saknu*
- *nı*	*baknı*
- *nug*	*caynug*
- *nük*	*göynük*

— P —

- *pa*	*çulpa*
- *pe*	*körpe*
- *pak*	*yolpak, kaypak, yalpak*
- *paz*	*çulpaz*
- *pik*	*yelpik, erpik*
- *pır*	*yampır*
- *pırı*	*yampırı, pırpırı*

Ek	Kelimeler
	— R —
- ra	boyra, uçra, sıkra
- re	değre, yetre
- rak	bayrak, azrak
- ran	kayran
- ren	etren, eğren
- rem	keprem, yeprem
- rı	sağrı, sayrı
- ri	eğri
- rık	çıkrık ← çıgırık
- ru	yumru
- rü	köprü
- run	sayrun
- rüm	kötrüm
	— S —
- sa	ykvsa, savsa
- se	ense
- sağan	saksağan, keçtsağan
- sak	bağırsak, susak, oysak, tutsak
- sek	tümsek, dirsek
- sal	kumsal, burunsal
- sel	kepsel, yensel
- salık	dağsalık, bunsalık
- san	boysan
- sen	eğsen
- sem	büksem
- sar	sansar, dağsar
- senek	körsenek
- seri	enseri
- sı	ayrıksı
- si	eksi
- sık	kılsık, darsık
- sik	eksik
- sıl	aksıl, arasıl
- sım	aksım

Ek	Kelimeler
- *sim*	*evsim*
- *sır*	*bavsır*
- *sin*	*evsin, eksin*
- *sız*	*hırsız*
- *siz*	*ensiz*
- *suk*	*sumsuk*
- *sük*	*yüksük, sümsük*
- *sul*	*yoksul*
- *sun*	*susun*
- *sün*	*köksün*
- *süz*	*öksüz*

— Ş —

- *ş*	*keleş, gebeş*
- *şak*	*yavşak*
- *şek*	*gevşek*
- *şal*	*kakşal, şapşal*
- *şan*	*yavşan*
- *şı*	*bakşı, yahşı*
- *şın*	*tapşın*
- *şin*	*yenşin*
- *şu*	*konşu*
- *şuk*	*tomşuk*
- *şül*	*künşül*

— T —

- *ta*	*orta, palta → balta*
- *te*	*irte, ilte*
- *tak*	*paytak, çıltak*
- *tek*	*peltek*
- *tal*	*baytal, taptal*
- *tel*	*büktel*
- *tam*	*baştam, astam*
- *tem*	*yöntem, öktem*

Ek	Kelimeler
- tan	kaftan, koytan
- tar	yultar
- tarı	çultarı
- taz	kaytaz
- tı	aktı, yaltı
- ti	ilti
- tık	saltık
- tik	yemtik
- tın	ıştın, altın (= altun)
- tin	yeltin
- tir	sintir
- tu	kuytu, yoktu
- tü	öktü
- tuk	koltuk, dartuk
- tul	kumtul
- tur	yantur
- tuz	kaytuz

— U, Ü —

- u	tutu
- ü	söbü
- uç	umuç, avuç
- uk	topuk, boğuk
- ük	kütük, sürtük
- ul	oğul, kurul
- ül	gönül, yegül
- ulcan	oğulcan
- uldek	büngüldek
- umsu	morumsu
- umtul	morumtul
- ümtül	göğümtül
- umturak	morumturak
- un	odun, yogun
- ün	güzün, gündüzün
- unç	umunç

Ek	Kelimeler
-ünç	*gülünç*
-uncak	*oruncak*
-ur	*çopur, salur*
-ür	*dünür, önür*
-urçun	*tokurçun*
-urga	*kaburga*
-urt	*yoğurt*
-urum	*uçurum*
-ürü	*ötürü*
-uş	*yokuş, oguş*
-ut	*kavut, yanut, konut, kurut*
-üt	*öcüt, önüt, öğüt, düşüt*
-uz	*kavuz, topuz, uyuz*
-üz	*pürüz, künüz*
-ündürük	*gözündürük*
-ürdüm	*üçürdüm* (=üçte birer üçte birer)

— V —

-va	*şalva*
-ve	*külve*
-vaç	*yalvaç* (=yolvaç)
-van	*alavan, yayvan*
-var	*talvar, salvar*
-vat	*suvat*

— Y —

-yam	*otyam*
-yaz	*bakyaz*
-yuz	*yalyuz*

— Z —

-za	*tayza, payza*
-ze	*igne, ivze*
-zak	*kayzak*
-zım	*damzım*
-zik	*emzik*

XIII.
-FİİL YAPMAK-

İsimden, fiilden sıfattan ve ses taklidi kelimelerden yeni fiil yapmak yolunu *[Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerine bir deneme]* adındaki kitabımızda uzun boylu anlatmıştık. Onun için burada kısaca yazıp geçeceğim.

Bu yolda geçişlilik, dönüşlülük, işteşlik, edilgenlik, aşırılık, geçişsizlik gibi haller yapan edatları söylemedim. Çünkü yukarıda «*Ekler ve Kökler*» ayrımında dahi anlattığım üzere, belli bir ödev yaptıktan sonra düşen, boydak bir fiil varlığını yaratmaktan ziyade fiil kipi yapan edatları gıramere bıraktım; bunlar hepimizin bildiğimiz şeylerdir.

Yepyeni bir varlık yaratarak dil haznemizi zenginleştirecek olan eklerden bahsetmeyi daha doğru buldum.

Bu yolda daha geniş bilgi adı geçee kitabımızdadır. İstiyenler oraya baksınlar.

«*-a-, -e-*» ile

Fiilden	: **tık-mak**	→	**tık-a-mak**
	san-mak	→	**san-a-mak**
İsimden	: **sın**	→	**sın-a-mak**
	toz	→	**toz-a-mak**
Sıfattan	: **yaş**	→	**yaş-a-mak**
	kart	→	**kart-a-mak**

«*-abı-*» ile

Fiilden	: **dal-mak**	→	**dal-abı-mak**
İsimden	: **yal-mak**	→	**yal-abı-mak**

«*-al-, -el-*» ile

İsimden : **bun → bun-al-mak**
sağ → sağ-al-mak
küt → küt-el-mek
yön → yön-el-mek

«*-ala-, -ele-*» ile

Fiilden : **koğ-mak → koğ-ala-mak**
şaş-mak → şaş-ala-mak
eş-mek → eş-ele-mek
it-mek → it-ele-mek

«*-ar-, -er-*» ile

Fiilden : **kayt-mak → kayt-ar-mak**

İsimden : **aş → aş-ar-mak**
baş → baş-ar-mak
bel → bel-er-mek

«*-ay-*» ile

İsimden : **us → us-ay-mak**
sak → sag-ay-mak

«*-azı-, -ezi-*» ile

Fiilden : **tal-mak** (=dal-mak) **→ tal-azı-mak**
in-mek → in-ezi-mek

İsimden : **tök → tök-ezi-mek**

Sıfattan : **kör → kör-ezi-mek**

«*-be-*» ile

İsimden : **el → el-be-mek**

«*-pir-*» ile

İsimden : **yel → yel-pir-mek**

«*-da-, -de-*» ile

Fiilden : **kol-mak → kol-da-mak**
ağ-mak → ağ-da-mak

İsimden : **al** → **al-da-mak**
ün → **ün-de-mek**

Ses taklidi kelimeden : **hay** → **hay-da-mak**

«*-ı-, -i-*» ile

Fiilden : **kaz-mak** → **kaz-ı-mak**
er-mek → **er-i-mek**

İsimden : **inç** → **inc-i-mek**

Sıfattan : **yavaş** → **yavaş-ı-mak**

«*-ık-, -ik-*» ile

Fiilden : **kar-mak** → **kar-ık-mak**
yan-mak → **yan-ık-mak**

İsimden : **bir** → **bir-ik-mek**

Sıfattan : **aç** → **ac-ık-mak**
geç → **gec-ik-mek**

«*-ılda-, ilde-*» ile

Ses taklidi kelimelerden : **cıv** → **cıv-ılda-mak**
fıs → **fıs-ılda-mak**
şır → **şır-ılda-mak**
şar → **şar-ılda-mak**
kım → **kım-ılda-mak**
dep → **dep-ilde-mek**

«*-ır-, -ir-*» ile

Fiilden : **sin-mek** → **sin-ir-mek**

İsimden : **banğ** [1] → **bağ-ır-mak**
bel → **bel-ir-mek**

Sıfattan : **deli** → **del-ir-mek**

Ses taklıdi kelimelerden : **keğ** → **keğ-ir-mek**

[1] «**Bank**» şeklinde Farsçaya da geçmiştir.

«*-ırga-, -irge-*» ile

İsimden : **es** → **es-irge-mek**

Sıfattan : **yat** → **yad-ırga-mak**

az → **az-ırga-mak**

«*-ıt-, -it-*» ile

Fiilden : **kır-mak** → **kır-ıt-mak**

İsimden : **eş** (= es) → **eş-it-mek**

«*-ka-, -ke-*» ile

Fiilden : **çal-mak** → **çal-ka-mak**

İsimden : **çay** → **çay-ka-mak**

Sıfattan : **son** → **son-ka-mak**

«*-kır-, -kir-*» ile

Bu ek ile ses taklidi kelimelerden fiil yapılır:

haf-kır-mak

kem-kir-mek

fış-kır-mak

«*-l-*» ile

Sıfattan : **yüce** → **yüce-l-mek**

koca → **koca-l-mak**

"*-en-*„ ile

İsim köklerinden yapılır; geçişli ve geçişsiz olabilir.

Geçişli : **öğür** → **öğr-en-mek**

beg → **beğ-en-mek**

Geçişsiz : **öz** → **öz-en-mek**

imre → **imre-n-mek**

"*-na-, -ne-*„ ile

Fiilden : **kay-mak** → **kay-na-mak**

es-mek → **es-ne-mek**

Ses taklidi kelimeden : **kiş** → **kiş-ne-mek**

«*-pı-, -pi-*» ile

Fiilden : **dal-mak** → **dal-pı-mak**

İsimden : **yel** → **yel-pi-mek**

«*-ra-, -re-*» ile

Fiilden : **yan-mak** → **yan-ra-mak**

tit-mek → **tit-re-mek**

İsimden : **kav** (= kap) **kav-ra-mak**

kük → **kük-re-mek**

«*-rı-, -ri-*» ile

Fiilden : **es-mek** **es-ri-mek**

Sıfattan : **çiğ** → **çiğ-ri-mek**

«*-sa-, -se-*» ile

Fiilden : **ag-mak** → **ak-sa-mak**

İsimden : **tav** → **tav-sa-mak**

kap → **kap-sa-mak**

Sıfattan : **çok** → **çoğ-sa-mak**

«*-ser-*» ile

İsimden : **tep** (= tap) → **tep-ser-mek**

«*-sı-, -si-*» ile

Fiilden : **yan-mak** → **yan-sı-mak**

İsimden : **yar** → **yar-sı-mak** [1]

[1] "**Yarsu**„ kelimesi, Farsçaya "**arzu**„ şeklinde geçmiştir.

"*-sır-, -sir-, -sür-*„ ile

Bu ek ile ses taklidi kelimelerden fiil yapılır.

tık-sır-mak
tiy-sir-mek
ak-sır-mak
ök-sür-mek

"*-sun-, -sün-*„ ile

Fiilden : **um-mak** → **um-sun-mak**

İsimden : **yük** → **yük-sün-mek**

"*-şa-, -şe-*„ ile

Fiilden : **yan-mak** → **yan-şa-mak**

İsimden : **kak** → **kag-şa-mak**

«*-şır-, -şir-*» ile

Fiilden : **tap-mak** → **tap-şır-mak**
deg-mek → **değ-şir-mek**

İsimden : **kav** (=kap) **kav-şır-mak**

Ses taklidi kelimelerden : **hap** → **hap-şır-mak**

«*-t-, -ta-, -te-*» ile

Fiilden : **sür-mek** → **sür-t-mek**
yel-mek → **yel-te-mek**

Ses taklidi kelimelerden : **fır** → **fır-t-mak**

«*-tar-, -ter-*» ile

Fiilden : **ag-mak** → **ak-tar-mak**

İsimden : **us** → **us-tar-mak**
yön **yön-ter-mek**

"*-u-, -ü-*„ ile

Fiilden : **sür-mek** → **sür-ü-mek**

Sıfattan : **ucuz** → **ucuz-u-mak**

«*-ulda-, -ülde-*» ile

Bu ekler ile ses taklidi kelimelerden fiil yapılır :

og-ulda-mak
güm-ülde-mek
şor-ulda-mak
hor-ulda-mak
gür-ülde-mek

«*-ulga-*» ile

Fiilden : **oy-mak → oy-ulga-mak**

«*-ur-, -ür-*» ile

İsimden : **yog → yog-ur-mak**

Ses taklidi kelimelerden : **üf → üf-ür-mek**

«*-za-, -ze-*» ile

Fiilden : **iv-mek → iv-ze-mek**

İsimden : **kav** (=kap)**→kav-za-mak**

«*-zır-, -zir-*» ile

Fiilden : **dam-mak → dam-zır-mak**
değ-mek → değ-zir-mek
em-mek → em-zir-mek

2- «-LA-, -LE-» EKİ-

Gerek fiilden, gerek isimden ve gerek sıfatlarla ses taklidi kelimelerden yeni fiil yapmak için birtakım kurallar ve ekler vardır. Bunlar *[Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme]* adındaki kitabımızda uzun boylu tanıklariyle birlikte söylenmiştir.

Adı geçen kitabımızda **(-la-, -le-)** ile yeni fiil yapmak işi gösterilmemiş olduğundan burada bu önemli ayrımı genişçe yazıyorum. Şimdiye kadar hemen hiç işlenmemiş olan bu yola, hayli emek verdim; elden geldikçe kurallarını ve anlamlarını toplamıya çalıştım.

Şurası iyi bilinmelidir ki **(-la-, -le-)** ekinin ödevi ve anlamı

hakkında kesin bir ölçü, değişmiyen bir kural yoktur. Gıramer kuralları ve söz dizimi çok düzgün olan Türk dilinin dağınık ve kuraldışı özgerlikleri ancak bu **(-la-, -le-)** ekindedir. Bu ek ile yapılan kelimelerin anlamca yaptıkları özgerlikler ancak işitmekle bilinir. Ne çeşit kelimelere gelip gelemiyeceği de yine böyle işitme yoliyle anlaşılır.

Türk Dili Bilgisi, çok ince bir araştırmadan ve yorulmaz bir gözetlemeden doğacağı için, ben de hayli yorgunluk veren araştırmalardan sonra -bu yolda- birkaç kural koyabildim.

Bundan başka, bu ekle yapılmış olan fiilleri göz önüne alarak anlanlarını da belirtmeye uğraştım.

2. a.- EKİN ASLI-

İsimden, sıfattan ve fiillerle ses taklidi kelimelerden yeni fiil yapmak için kullanılan **(-la-, -le-)** ekinin aslı **(eylemek)** fiili olsa gerektir; bunun emir kipi olan (eyle-) kelimesi, **(-le-)** şeklinde kısaltılmış ve bir ek halini almış olabilir. Artık ek halini alınca kökün ahengine göre **(-la-)** şeklini dahi alacağı ses kuralları gereğidir.

***

Bu ekle fiil yapma yolundaki kuralları aşağı doğru yazıyorum [*].

1 — Bu ek, en çok ses taklidi kelimelere gelerek fiil yapar: **horlamak, zırlamak, fıslamak, çağlamak.**

2 — İsme gelir: **taşlamak, topraklamak, özlemek.**

3 — Sıfata gelir: **aklamak, karalamak, bayatlamak.**

4 — Fiil köklerine **(-a-, -e-)** getirerek bu ekle yeni fiil yapılır: **eşelemeş, duralamak.**

5 — Zamirlere gelmez; «**benlemek, senlemek**» denmez.

6 — İstifham kelimelerine gelmez; «**hangilemek, kimlemek**» denmez.

7 — İşaret isimlerine gelmez; «**şulamak, bulamak**» denmez.

8 — Has isimlere gelmez; «**Ahmetlemek, Konyalamak**» den-

9 — Mekân isimlerine gelmez; «**samanlıklamak evlemek, hanlamak**» denmez. [«**ağıllamak, ahırlamak**» kural dışıdır].

[*] Divanü Lügat-it-Türk sahibi bu ekten ve bu ekin gördüğü ödevlerden uzunca bahsetmiş ise de bugün o ödevlerin bir çokları bizim diyelediğimizde bulunmadığından ben buraya almadım.

10 — Her fiil köküne gelmez; **(açmak)** tan **(açlamak)**; **(kırmak)** tan **(kırlamak)** denilmeyip bu fiillerden yapılmış olan sıfatlara gelerek **(açıklamak, kırıklamak)** denir.

11 — Edatlara gelmez; «**içinlemek, denlemek, dalamak**» denmez.

12 — Her sıfata gelmez; «**ölüledi, diriledi, kısaladı**» denmez.

13 — Bu ek kimi zaman **(-da-, -de-)** şekline girer: **aldamak, koldamak, haydamak, ündemek.**

14 — Bu ek ile yapılmış olan birtakım fiiller vardır ki kökün anlamı değişmiştir: **yoklamak, içerlemek, atlamak, emeklemek, pineklemek, sürüklemek.**

15 — Bu ek ile yapılmış olan kelimelerin köklerinin sonunda sesli bir harf varsa kimi zaman düşer:

duru-la-mak → dur-la-mak
sızı-la-mak → sız-la-mak
kaşağı-la-mak → kaşağ-la-mak
aşağı-la-mak → aşağ-la-mak
ileri-le-mek → iler-le-mek

16 — Benzeşmeye yol açtığı zaman kökün sonundaki sesli harf düşmez: **haşarılanmak, uçarılaşmak.**

17 — Kökün sonunda bulunan **(k)** harfi düşer:

alçak-la-mak alça-la-mak
ufak-la-mak ufa-la-mak

18 — Kimi zaman kök ile ek arasına bir **(-a-)** veya **(-e-)** sesi gelir; bu hal, «*azlık*» ve «*küçüklük*» anlamı bildirir:

it-mek → it-e-le-mek
kak → kak-a-la-mak
kiş → kiş-e-le-mek
sep-mek → sep-e-le-mek
sek-mek → sek-e-le-mek
diz-mek → diz-e-le-mek
şaş-mak → şaş-a-la-mak

19 — **(-la-, -le-)** den önce bir **(n)** bulunursa bu ek **(-na-, -ne-)** olur:

ün-le-mek → ün-ne-mek
kun-la-mak kun-na-mak

in-le-mek → in-ne-mek
ön-le-mek → ön-ne-mek
yan-la-mak → yan-na-mak

20 — (-la-, -le-) den önce (z) harfi bulunursa ve benzeşme olmazsa bu (z), (y) ye çevrilir:

söz-le-mek → söy-le-mek
öz-le-mek → öy-le-mek

21 — Bu ekle yapılmış olan fiillerden birtakımlarının kökleri unutulmuştur: **gizlemek, beklemek.**

22 — Bu ek, birtakım yapma köklere dahi gelerek fiil yapar: **sezinlemek, serinlemek, savsaklamak, araklamak.**

23 — Yabancı kelimelerden birtakımlarını Türkçeleştirerek fiil kökü gibi kullanılırız:

tasavvur-la-mak → tasar-la-mak
sipariş etmek → ısmar-la-mak

24 — Kimi zaman bu ek ile yalnız hasılı mastar yaparak asıl fiilini kullanmayız: **balıklama, kurbağlama** (bu iki kelime, yüzme işlerinde kullanılır), **tepeleme, doruklama** (=tepe ve doruk yapacak şekilde yığmak), **bazlama, belleme** (=pabuca vurulan pençe), **keşişleme, ayılama, bulgurlama** (=çatı altını, tavanın üzerini çamurla kaplama - Ankara yerlilerince -), **közleme, kara çöpleme.**

25 — Bu ek ile yapılan bir takım fiillerde kimi zaman anlam değişmesi olur: **Elleme** (=seçme), **nallama** (=şiddetli çıkışma).

26 — Bu ek sıfatlardan fiil yaparsa çok kere «*yapmak*» ve «*etmek*» anlamı verdirir: **incelemek, allamak.**

27 — Aygıt ve örgen isimleriyle fiil yaparsa çok kere «*o şey ile vurmak*» anlamına gelir: **Yumruklamak, tokatlamak, değneklemek, kamçılamak.**

28 — Birtakım köklere bu ek, yalnız gelmeyip dönüşlülük edatı olan (-n-) ile birlikte gelir: **kullanmak, öküzlenmek.**

29 — Birtakım kelimelere de - yine bu anlamda - (-ş-) edatiyle birlikte gelir: **acılaşmak, iyileşmek, hayvanlaşmak.**

30 — Bu ek, **(ötleğen, sütleğen)** gibi birkaç sıfatta dahi görülmekte ise de bu sıfatların fiilleri kullanılmamaktadır.

31 — Birtakım sıfatlardan bu ek ile fiil yapıldığı zaman kelimenin sonuna bir (-a-, -e-) gelir: **üstelemek, altalamak.**

Bu ek ile yapılmış olan fiiller en çok «*yapmak, etmek*» anlamlarını taşımaktadırlar. Gerek bu anlamları ve gerek başka anlamları tanıklariyle birlikte aşağıya doğru yazıyorum:

1 — Yapmak — **sıralamak, söylemek, karalamak, üçlemek, avlamak, kaplamak, yaralamak, berelemek, eklemek.**

2 — Olmak — **zenginlemek, esenlemek, kötülemek, ucuzlamak, bayatlamak, arkalamak** (=himaye etmek).

3 — Etmek — **ağırlamak, ivetlemek, horlamak** (=tahkir etmek), **büyüklemek** (=tazim etmek).

4 — Kılmak, eylemek, — **başlamak, açıklamak.**

5 — Vermek — **sulamak, yemlemek, öğütlemek, ağılamak, ekmeklemek.**

6 — Çıkarmak — **yollamak, terlemek, yellemek, horlamak** (=hor diye ses çıkarmak), **köklemek.**

7 — Vurmak — **kamçılamak, tokatlamak, yumruklamak, tekmelemek.**

8 — Doğurmak — **sıpalamak, buzağlamak, kuzulamak, çocuklamak, eniklemek.**

9 — Olurmak — **güneşlemek, yazlamak, kışlamak, güzlemek.**

10 — Atmak — **taşlamak, küreklemek, tohumlamak.**

11 — Kuymak — **çuvallamak, torbalamak, sandıklamak, sarpınlamak** (=ambarlamak).

12 — Koymak — **tuzlamak, lehimlemek, yağlamak, kaplamak.**

13 — Örtmek — **topraklamak, küllemek.**

14 — Nispet etmek — **ululamak, alçalamak.**

15 — *Ölmek* veya *hasta olmak* — **arpalamak, tanelemek.**

16 — *Acıtmak* veya *yara yapmak* — **dişlemek, çimdiklemek.**

17 — *Sokmak* veya *batırmak* — **tığlamak, burgulamak, bıçaklamak, iğnelemek.**

18 — *Tutmak* — **yakalamak, enselemek.**

19 — *Yimek* — **otlamak, çayırlamak.**

20 — *Almak* — **kaşıklamak, kucaklamak, bellemek.**

21 — *Dokunmak* — **ellemek, parmaklamak, tırnaklamak,**

22 — *Ölçmek* — **arşınlamak, karışlamak, kulaçlamak.**

23 — *Geçirmek* — **akşamlamak, gecelemek, gündüzlemek.**

24 — *Yapıştırmak* — **tutkallamak, pullamak, kâğıtlamak.**

25 — *Sıvamak* veya *üzerine bir şey çekmek* — **kalaylamak, kireçlemek, çarşaflamak.**

26 — *Sürmek* — **keselemek, sabunlamak, boyamak.**

27 — *Göstermek* — **saylamak** (=hürmet göstermek).

28 — *Beklemek* — **yıllamak:** «yıllamış kereste»

Bu ek ile yapılmış olan fiillerin anlamları bu kadar değildir; daha birtakım anlamları varsa da örnekleri pek az olduğundan buraya almakta fayda görmedim.

3- «-SA-, -SE-» EKİ

Yukarıki «**-la-, -le-**» eki gibi «**-sa-, -se-**» eki de -dilimizde- isimlerden ve sıfatlardan yeni fiil yapmıya yarar; ağır ahenkli kelimelerde «**-sa-**», yeğni ahenkli kelimelerde «**-se-**» olan bu ekin aslı «**samak** (=*saymak*)» fiilidir [1].

Eski Türkçede çok kullanılmış olan bu ek, bugün bizde az kullanılmaktadır. Bu ek işletilse ve çokça kullanılmaya başlansa dilimiz için bir kazanç olacağında küşüm yoktur.

Divanü Lûgat-it-Türk sahibi, bu ekle yapılmış olan fiillerin en çok «*arzu = dilek*» anlamına geldiğini söyler ki doğrudur. Bugün bile bu çeşit fiillerin çokça bu anlama geldiği görülmektedir. Gerek «*arzu*» anlamını ve gerek başka anlamlarını -tanıklariyle birlikte- aşağıya doğru yazıyorum:

1 — Arzu = dilek	— **susamak** **boğasamak** (=inek kızışarak boğa istemek) **ersemek** (=kadın er istemek) **kanıksamak** [2] (=kan dökmek istemek) **öysemek** (=özlemek: «öyseydim ya Rabbena canana yol ver varayım» -Şem'î-) **evsemek** **görsemek**
2 — Bulmak	— **azımsamak** (=az bulmak) **çoğumsamak** (=çok bulmak) **yükümsemek** (=ağır yük saymak, istiskal etmek)
3 — Bir işi yapmadığı halde yapar gibi görünmek	— **ağlamsamak** (=ağlar gibi görünmek).
4 — Geçmek	— **tavsamak** (=tavı geçmek) **tepsemek** (=sükûn bulmak ve kurumak).

[1] Bk.: *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi C: 1, S: 281.*

[2] Bu fiil «*âdet edinmek*» anlamına olan **(kanıkmak)** fiilinden gelmiştir; bunun aslı **(kan)** dır. Nitekim **(usukmak)** fiili de **(us)** tan gelmiştir.

5 — Yapmak	— **aksamak ← ahsamak ← ağsamak** (=topallamak).
6 — Azlık	— **gülümsemek** (=yavaşça gülmek).
7 — Duymak	— **garipsemek** (=gariplik duymak).
8 — Saymak ve addetmek	— **benimsemek**
9 — Benzemek	— **bensemek** — **sensemek**: «seni görür senser, beni görür benser» - eski bir atalar sözü -).

Bu ek birtakım fiil köklerine yalnız olarak gelmeyip bir (**-n-**) ile birlikte gelir ve «*dönüşlülük*» anlamı verdirir: **umsunmak, yüksünmek** gibi.

(Samak) fiilinden gelmiş olan «**-sa-, -se-**» ekini, **(sımak)** fiilinden gelmiş olan «**-sı-, -si-**» eki ile karıştırmamak gerektir Birtakım okur yazarların bu iki ayrı eki birbirine karıştırdıkları görülmektedir; **(Kanıksamak)** ile **(kanıksımak)** bir değildir. Her ne kadar **(kanıksamak)** fiili de **(kanıksımak)** fiili gibi **(kanık)** kökünden gelmiş gibi görünmekte ise de, bu görünüşe bakarak aldanmamalıdır. Bu görünüş birçoklarını yanıltmaktadır; **(kanıksamak)** fiilinin kökü **(kan)** dır; **(kanıksımak)** fiili ise **(kanık)** sıfatından gelmiştir, bu sıfata «**-sı-**» eki getirilerek fiil yapılmıştır ki «*bir şeye kanmak*» veya «*kanar gibi olmak*» anlamlarınadır [1].

[Divanü Lûgat-it-Türk] sahibi de bu iki eki birbirinden ayırmıştır [2]. *[Miratı Kestelî]* adındaki lûgat sahibi dahi bu inceliği görmüş ve **(buyruksımak)** fiilinde, «*buyruğu tutmamak, bvyruğu sımak*» anlamını vermiştir. Bu ek üzerine daha çok bilgi edinmek istiyenler *Türk Dilt Belleteni seri: III, sayı: 1-3* ne baksınlar.

4 — (-al-, -el-, -ül-, -ıl-, -il-) eki

Bu ek, sıfatlara gelerek birtakım fiiller yapar; bu yolda yapılan fiillerde anlam, dönüşlüdür. Ekin aslı da «**olmak**» fiilidir. Ek kelimenin ahengine uymaktadır.:

[1] Bk.: *Redhouse - Türkçeden İngilizceye lûgat.*
[2] Bk.: *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi C: 1, S: 284.*

azalmak (= az olmak),
çoğalmak (= çok olmak),
düzelmek (= düz olmak),
dirilmek (= diri olmak),
yassılmak (= yassı olmak).

5 — (-ar-, -er-) eki

Bu ekle de sıfatlardan birtakım fiiller yaparız. Bu yolda yapılan fiillerde de «*dönüşlülük*» anlamı vardır. Ekin aslı «**ermek**» fiilinden gelmiş olmalıdır: **ağarmak, kararmak, bolarmak, sararmak, göğermek, yeşermek.**

XIV.
GÖÇÜRME YOLİYLE KELİME YAPMAK

Üçüne birden «türetme» dediğimiz «çekme, bileştirme, ekleme» yollarından başka, dilimizde bir de «göçürme ile kelime yapma yolu» vardır. Bu yol «çekme» ye yakın ise de tam çekme değildir. Çünkü bu gibi kelimeler, ilk kuruluşlarında başka bir anlam için konuldukları halde, sonradan biz onları belli ve yerli anlamlarından başka bir anlam için kullanmıya başlıyoruz; böylelikle kelime fiil iken isim oluyor, isim iken sıfat oluyor. Açıkçası kelime sınıf ve ödev değiştiriyor; kelimenin yapısında hiçbir değişiklik yapılmıyor; yeni ödev için kelime ne çekimleniyor, ne kendisine bir şey ekleniyor, ne de başka bir kelime ile bileştiriliyor; yalnız gördüğü iş başkalaşıyor.

İşte bu bakımdan, bu yoldaki kelime yapmıya, daha doğrusu kelimeyi yeni anlamda kullanmıya biz «göçürme» diyoruz. Çünkü biz böyle yapmakla hem kelimeyi bir sınıftan başka bir sınıfa, hem de anlamını bir anlamdan başka bir anlama göçürmüş oluyoruz.

«*Fayda*» ve «*menfaat*» anlamına kullanılan **(çıkar)** kelimesini ele alalım: Bu kelime bir fiildir; fiil olarak kullanılıp dururken, görülen bir ihtiyaç üzerine bunu «*menfaat*» anlamına da kullanmaya başlıyoruz. Bu kelimeye iki ödev yükletmiş oluyoruz; ilk gördüğü ödev kelimenin yapısının gereğidir; ikinci ödevde artık onun yapısını, kuruluşunu ve kelimedeki edatı hiç düşünmüyoruz; onu boydak bir kelime sayıyoruz ve o yolda kullanmıya başlıyoruz. İşte bunun içindir ki bu kullanışa «çekme» diyemiyoruz; «göçürme» diyoruz. «Çekme» hali kelimenin fiil olarak kullanıldığı zamanki halidir. Biz onu isim olarak kullanırsak artık onda ne fiillik, ne çekmelik kalıyor; o artık apayrı bir kelime oluyor.

***

Göçürme yoliyle kelime kullanmak bir takım şekillerde olur:

I. — Şuhudî mazinin tekil üçüncü şahsı, isim veya sıfat gibi kullanılmakla:

akdı (=ücret - *Türk Dili* -)
sındı (=makas - Batı Anadolu-)
sımızdı (=vefasızlık - *Zenker Lûgati*-)
yumdı (=kasık - *Divanü Lûgat-it-Türk*-)
ekdı (=dalkavuk, takıntı)

II. — Şuhudî mazi çoğul birinci şahsını, isim veya sıfat gibi kullanmakla:

saltık ←saltuk (=hür, azât)
bulduk (=hazır)
tanıdık
bildik
gördük

III. — Şuhudî mazi tekil birinci şahsını, isim veya sıfat gibi kullanmakla:

uçurdum (=uçurum, değirmenin seğirdimi)
küpürdüm (=orta küpürdüm=orta halde, alelâde - Batı Anadolu- [Kökü «*seyrekçe dikmek*» anlamına olan «**küpümek**» fiilindendir].
aldım (=makbuz: «aldım kâğıdı=makbuz kâğıdı» - Gülnar-)

IV. — Geniş zaman kipinin tekil üçüncü şahsını, isim veya sıfat gibi kullanmakla:

akar (=mayi
gelir (=varidat)
gider (=masraf: «gelirini giderine uydurmak»)
değer (=kıymet) [«**değmek**» fiilinden].
okur
yazar : «okur yazar bizim memleketimizde yüzde ellidir»
balkır (=lem'a, parıltı).
dalkır (=hâre)
çıkar (=menfaat, kâr)

Bunun olumsuz şekli de kullanılır, isim ve sıfat olur:

çıkmaz : «çıkmaz yol»
doymaz : «doymaz adam»
olmaz : «olmaz iş»
yılmaz
tükenmez (= bir türlü şıra)

V. — Emir kipinin tekili, isim veya sıfat yerinde kullanılmakla:

sındır (= makas -Edirne-)
andır (= miras -Tarama Dergisi-)
oku (= davetname -Uşak-)
doku (= nesiç
toku (= tokmak)
uğraş (= muharebe)
savaş (= harp)
barış (= sulh)
yarış (= müsabaka)
oynaş

VI. — Dilek kipi, isim veya sıfat gibi kullanılmakla:

yaka [Kökü, *"yaklaştırmak"* anlamına olan **"yakmak"** fiilindendir]
geçe (= taraf, canip: «ırmağın karşı geçesi, iki geçeli asker»)
yele : «atın yelesi»
sile (= arpa, buğday gibi şeyleri doruklamadan ölçmek)
göre : «bana göre»
sapa : «sapa yol»
kala (= zaman zarfı: «üçe on kala»)

VII. — yapma bir sıfatı, isim gibi kullanmakla:

kapan : «sıçan kapanı»
kayan (= sel)
düzen (= nizam: «düzensiz»)
özen (= şiddetli arzu, rağbet)
sıçan (= fare)
döven (= döğen)
yatağan (= bir türlü kılıç, Denizli'de bir köy adı)

VIII. — «-mış, -miş» ile yapılmış bir sıfatı, isim gibi kullanmakla:

yemiş	(=meyva)
Durmuş	(=kişi adı)
Satılmış	(=nezredilmiş, kişi adı)
Toktamış	(=kişi adı)
Otamış	(=Konya'da köy adı)
Ödemiş	(=Aydın'da kasaba adı)

IX. — İsmi, sıfat gibi kullanmakla:

pamuk	: «pamuk eller»
dudu	: «dudu diller»
servi	: «servi boy»
sırma	: «sırma saç»
gümüş	: «gümüş dere»
kömür	: «kömür gözlüm»
ayva	: «ayva göbek»
elma	: «elma yanak»

Bu kelimelerde «*benzeme*» anlamı vardır.

X. — Hasılı mastarı, isim gibi kullanmakla:

sürme	
ezme	(=salça)
dilme	(=bir çeşit ince kereste)

XI. — Hasılı mastarı, sıfat gibi kullanmakla:

dolma	(=dolmuş, doldurulan: «Dolma bahçe»)
sarma	(=sarma yoliyle elde edilen yemek: «yaprak sarması»)
yazma	(=yazılan, yazma yoliyle elde edilen: «yazma kitap»)
örme	(=örülmüş olan, örme yoliyle yapılmış bulunan)
düzme	(=yalan, düzülmüş)

XII. — Hasılı mastarı, aygıt ismi gibi kullanmakla:

sıkma	(=beli sıkacak nesne)
çıkma	(=hamamda peştamal)
kazma	
saçma	(=ufak kurşun taneleri

XIII. — Hasılı mastarı, mekân ismi gibi kullanmakla:

yarma : «demir yolu büyük bir yarmadan geçiyor»
bölme : «iki ev arasında bir bölme var»
eşme (= eşilerek bulunmuş olan çeşme, pınar)
içme : «Tuzla içmeler»

***

XIV. — Hasılı mastarı, zaman ismi gibi kullanılmakla:

yatma / **kalkma** «onun yatması kalkması belli değildir» gibi ki «yatma kalkma zamanı değildir» demektir.

XV. — Mastarı, isim yerinde kullanılmakla:

çakmak
tokmak
takmak
kaymak → **gaymak**
ilmek
barmak → **parmak**

KİTABI BİTİRİRKEN

Bizim eserimizden başka bu yolda yayınlanmış olan üç eserden, kısaca söz açmayı uygun buluyorum. İşi, yazanların soy adları sırasiyle düzenledim.

— I —

AĞAKAY, Dr. MEHMET ALİ...

KELİME YAPI YOLLARI

İstanbul - Cumhuriyet Basımevi 1943.

Bu kitap, küçük boyda 69 sahifedir; felsefe terimleri yapmak için yazılmıştır.

Ekler bahsindeki düşünüşleri ve görüşleri bizimkine uygundur; ekleri «*verimli, verimsiz*» diye ikiye ayırmanın taraflısı değildir; o da bizim gibi her çeşit ekten faydalanmayı düşünmektedir ki çok doğrudur.

Kitabın başlangıcı değerli fikirleri kucaklamaktadır.

Kitap iki kısımdır. Birinci kısımda, kısaca eklerle kelime yapma yollarını tanıklariyle göstermiştir. İkinci kısımda, felsefe terimlerini açıklamaktadır. Eserde birtakım ufak tefek yanlışlıklar vardır:

Önce kitabın adından başlamayı uygun buldum: **"Kelime yapı yolları„** adı doğru değildir; doğrusu **"Kelime yapma yolları„** olmalı idi.

Çünkü **(yapı)** kelimesinde «*eylem* (= *action*)» anlamı yoktur; Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı Türkçe Sözlük'ten başka büiün lûgat kitaplarının tanık oldukları üzere **(yapı)** kelimesi «*bina*» anlamındadır; dilimizde «*yapılmış olan ve yapılmakta bulunan her bina*» ya **(yapı)** denir.

(Yapı yerine gittim, yapı işi kötü gidiyor, yapısı sağlam, taş yapılı, iri yapılı adam, nârin yapılı çocuk, yapı taşı) gibi yerlerde bu kelime hep «*bina*» anlamınadır.

Eski saz şairlerinden birisine, «Sivas'ı methet!» demişler. O da sazı eline alarak:

(Ağalar nice methedeyim Sivas'ı)
(Ottandır yapısı, çöpten sıvası)

demiştir.

Hiç bir yerde **(yapı)** kelimesi, «*yapma*» anlamına kullanılmamıştır.

«*Müyessiret-ül-Ulûm*» adlı eserin 161. sahifesinde geçen şu parçayı olduğu gibi alıyorum: **(Bünyad yapu mânasınadur, yapulan nesnenün ismidür, pes yapu ismi cins oldı).**

Halk arasında yaşıyan **(Allah yapar yapısını, demir açar kapısını)** bilmecesi de bize bu yolda tanıklık etmektedir.

(Satı, yatı, görü, duyu, kazı...) gibi kelimeler, köke sesli uyumuna göre **(-ı, -i, -u, -ü)** ekleri getirilerek yapılmış olan kelimelerdir. Bunların bir kısmında «*eylem* (=*action*» anlamı varsa da, daha çok bu çeşit kelimeler isim olarak kullanılmaktadır. Bu ekle yapılmış olan kelimelerden sıfat ve mekân anlamına gelenler de vardır; **(ölü, diri, yazı, doğu, batı)** gibi. Nitekim bu kitabın 25 inci sahifesinde, bu ekle yapılmış olan 17 kelimeyi **(yapı)** kelimesiyle birlikte örnek olarak vermiştir ki, hiç birisinde de «*eylem*» anlamı yoktur.

Bu kitap üzerinde çok durmıyacağım; içerisinden bir iki kelime alıp geçeceğim:

Sahife: 18 - satır: 21 de **(çifte)** kelimesi Türkçe bir kelime sanılmıştır. Bu kelime Farsçadır; aslı **(cüft)** tür.

Aynı sahifede **(güre)** kelimesi, «*kuvvet*» anlamına gösterilmiştir. Halbuki **(güre)** sıfattır, «*kuvvetli, vahşî, çevik*» anlamlarınadır; Bk: *Söz Derleme Dergisi*. Her ne kadar Tarama Dergisinde **(güre)** kelimesi «*kuvvet*» anlamına dahi yazılmış ise de kaynağı çok zayıftır.

Bu kelime **(gür)** kelimesinden yapılmıştır, «*kuvvetli, bol, feyizli*» anlamlarınadır. Kullanış da böyledir. Nitekim bir halk şairi uzun bir koşmasında bunu kullanmıştır; şu beyit o koşmadandır.

(Tutmak istedikçe hayalini ben)
(Güre ceylan gibi kaçıp gidiyor).

Divanü Lûğat-it-Tgrk sahibi, **"kuvvetli adama gür er denilir„** diyor.

Eski Türklerde **«gür boğa»** ve **«gür han»** gibi adlar çoktur.

— II —

EMRE, AHMET CEVAT ....

TÜRKÇEDE KELİME TEŞKİLİ

Ankara - Başvekâlet Matbaası 1933.

78 sahife tutan bu kitap çok karışıktır; iyi sınıflanmadığı için, kitaptan faydalanmak güçtür. Bir kere kitap bütün ekleri almamıştır; bu yüzden kelime yapma yollarının bir çoğu yüzüstü kalmıştır.

Bundan başka kitap birtakım Türkçe yanlışlarla doludur. Yanlışlardan bir kısmını açıklamaya geçiyorum:

Sahife: 34 te **(-daş)** ekini söylerken şöyle demektedir: «**Bu lâhika ile teşkil edilen isimler, basitten anlaşılan şeyde beraber olanları anlatır**». Bir kerre bu tarif karışıktır, ne demek istenildiği kolay kolay anlaşılmayor.

Bundan başka buradaki **(beraber)** kelimesi yerinde kullanılmamıştır. Çünkü dilimizde **(beraber)** kelimesi, *"birlikte bulunan müsavi olan, bir hizada olan„* anlamlarınadır.

(-Daş), beraberlikten ziyade eşliğe giden bir anlamı taşımaktadır; «*bir şeyde beraber olmak*», «*bir şeyde müsavi olmak*» gibi bir kavrama gelir.

Az aşağıda dahi "**lâhikanın mâna ölçüsü bir şeyde beraber olanları göstermektir**„ demekle de aynı yanlışlığı tekrarlamış oluyor. Asıl burada yapılacak iş **(-daş)** ekinin nereden gelmiş olduğunu göstermek idi; o yapılmamıştır.

Kitapta **(inanç)** kelimesi yalnız sıfat olarak gösterilmiştir. Halbuki bu kelime, yerine göre sıfat, yerine göre isim olarak kullanılır; «**inancım Allahadır**», «**bu adam inanç kimsedir**» gibi.

(Yalın) kelimesi, fiillerden gelen sıfatlar arasında sayılmıştır. Bu kelime, fiilden değil **(yal)** isminden gelmiştir. Ben Türkçede **(yalmak)** diye bir fiil bilmiyorum.

Sahife: 71 de **(sölpük)** kelimesi **(sülpük)** imlâsında yazılmıştır ki yanlıştır; doğrusu **(sölpük)** tür. Bk: *Kamusu Türkî* ve *Tarama Dergisi*. Bay. A. C. Emre'nin yazdığı şekil Makedonya ağzıdır.

Sahife: 16 da «*tasrif*» e «**üretme**» demiştir ki yanlıştır; «*Tasrif*», (**çekme**) dir, bin yıldan beri bu böyle kullanılır.

Sahife: 19 da (**kil**) kelimesi Türkçe olarak gösterilmiştir ki yanlıştır. Kelime Farsçadır, Bk: *Burhanı Katı ve Ferhenk*'ler.

Sahife: 28 de (**yalın**) kelimesi "*alev*„ anlamına alınmış; çok yanlıştır. (**Yalın**), "*çıplak*„demektir; «**yalın ayak**», «**yalın kılıç**» gibi. "*Alev*„ anlamına gelen kelime, (**yalangı**) dır. Uygur diyeleğinde böyle bir anlam varsa da bizim diyeleğimizde yoktur.

Sahife: 19 da şöyle bir parça vardır: (**Sözlerin sonunda tekrarlanan aynı ses veya aynı ses grupu sözlerin hepsinde iştikak lâhikası değildir. Örnek olarak "alçı„ isminin sonundaki "-çı„ hecesi sesçe "kayıkçı„ isminin sonundaki "-çı„ ye benzediği halde bu kelimede iştikak lâhikası değildir. Çünkü "al„ ile "alçı„ arasında hiç bir mâna yakınlığı yoktur; "-çı„ unsuru "al„ unsuruna bir mâna katmıyor**).

Bu parça baştan başa yanlış ve eksiktir. Yanlışlıklar başlıca üç takıma ayrılabilir.

1 — (**Alçı**) kelimesindeki (**-çı**) nın iştikak lâhikası olmaması fikri doğru değildir. Çünkü (**alçı**) kelimesfnin aslı (**yalçı**) dır. Nitekim bugün Orta Anadolu'nun birçok yerlerinde (**yalçı**) denilmektedir. Şu hale göre kelimenin kökü (**al**) değil (**yal**) imiş. (**Yal**) ın birçok anlamları arasında bir de "*parlak*„ anlamı vardır; Bk: *Büyük Türk Lûğati*. (**Yalçı**), "*parlatıcı*„ gibi bir şey olmaz mı?

Nitekim buna benzer (**yamçı**), (**kamçı**) kelimeleri de vardır. İlk bakışta bu kelimelerdeki (**-çı**) ların dahi iştikak eki olmadığı sanılabilirse de bir parça incelenirse işin böyle olmadığı meydana çıkar. (**Yam**), "*posta menzili*„ ve "*menzilhane*„ demektir; (**yamçı**) da "*posta tatarının yağmurluğu*„ dur. Bk: *Kamusu Türkî*. (**Yammak, yamamak, yamanmak**) fiilleri bu kökten gelmiştir. Doğu diyeleklerinde "*posta tatarı*„ na dahi (**yamçı**) denir; bu kelime Rus diline de (**yamçık**) şeklinde girmiştir.

2 — ("**Al„ ile "alçı„ arasında hiç bir mâna yakınlığı yoktur**) diye kestirip atmak doğru değildir. Çünkü az yukarıda söylemiş olduğum üzere (**alçı**) kelimesinin aslı (**yalçı**) dır.

3 — (**-Çı**) nın (**al**) köküne bir şey katmadığı fikri de yanlıştır. (**Al = yal**) sifat iken (**-çı**) gelmiş, kelimeyi isim yapmıştır; bu yetmez mi? (**Kamçı**) kelimesi de böyledir; "*çok döğmek*„ anlamına olan (**kammak**) fiilinde bu kök görülmektedir [1]

[1] *Divanü Lûgat-it-Türk C: II, S. 27*

İşbu parçada şu saymış olduğum yanlışlıklardan başka iki tane de imlâ yanlışı vardır:

1 — Gerek bu cümlede ve gerek kitabın başka yerlerinde geçmekte olan (**grup**) kelimesinin sonuna sesli bir harf geldiği halde yine (**p**) ile yazılmış olduğunu görüyoruz; doğru değildir. Biz eğer bu kelimeyi Türkçeye mal edeceksek Türkçemizin kurallarına uydurmalıyız; kelimenin sonu harekelendiği takdirde (**p**) harfi (**b**) ye çevrilmelidir, aksini iddia etmek hem dil kurallarına, hem de kullanışa uymaz. Biz böylelikle yeni bir Firenk softalığına yol açmış oluruz.

2 — Bu cümledeki imlâ yanlışlığından birisi de yine (**grup**) kelimesinde yapılmıştır. Burada (g) harfinden sonra bir sesli harf konulmalı ve (**gurup**) şeklinde yazılmalı idi. Çünkü Türkçede yarım ses yoktur; zorla da yapılamaz.

***

Bu kitabın en büyük ağsaklığı ekler bahsinde görülmektedir. Ekleri «*verimi az, verimi çok*» diye ikiye ayırarak «*verimi az*» saydıklarına önem vermemiştir. Bu bahis için kitapta ancak iki sahifelik yer ayrılmış. Halbuki kitabın asıl önemli kısmı burası olmalıydı; bu bahiste on kadar ek gösterip geçmiştir. Daha çok, edatları ek sayarak onlarla uğraşmıştır.

Kitabımda birçok yerlerde dahi anlatmış olduğum üzere, bu iki şeyi birbirinden ayırmak gerektir. İşin selâmeti ve doğruluğu bakımından bunu böyle yapmalıyız. Aksi halde hem dili çirkinleştiririz, hem de kelime haznesini daraltırız.

***

Bundan başka benim görüşüme uymıyan yerlerden birisi de, mutlak tasrifin kelime yapma yolları arasında sayılmış olmasıdır. Her ne kadar «*tasrif*», dahi kelime yapma yollarından birisi ise de, bu yolda yapılmış olan kelimelerin donmuş ve billûrlaşmış olması ve fiil anlamından çıkmış bulunması gerektir. Yoksa (**gelmek**) fiilinden çıkmış olan (**gel, geldi, gelirim, geliyor, gelelim, geleceğim**) şekillerini kelime teşkili sırasında saymak büyük bir hatadır. Çünkü bu gibi kelimeler dil haznesinin kelimeleri değil, geçici halın doğurduğu şekiller ve kalıplardır. Daha açıkçası, «*tasrif*», her hangi bir fiilin süresiz bir halinden başka bir

halinden başka bir şey değildir; kıyasî bir şekildir. Boydak kelime yapma yolu büsbütün ayrı bir şeydir.

***

Sayın Bay Ahmet Cevat Emre, «*iştikak*» ı târif ederken şöyle demiştir:

(Sözlerin esas mânası kaybolmaksızın ona yeni bir mâna katılarak ve bölümü değiştirilerek yeni sözler yaratılır).

Burada «*bölüm*» den dileği, isim ve fiil gibi şeyler olduğuna göre târif doğru değildir. Çünkü **(gel)** kelimesi fiil olduğu gibi **(geldi)** ve **(geliyor)** kelimeleri de fiildir. Burada iştikak yapıldığı halde bölüm değişmemiştir.

Bundan başka bu cümlede **(..... ona yeni bir mâna.....)** parçası **(.... onlara yeni bir mâna...)** şeklinde olmalıdır; çünkü yukarıda geçen **(sözler)** kelimesi çoğuldur.

— III —

PEKEL, GALİP....

TÜRKÇE KELİME ÜRETME YOLLARI

İstanbul Millî Eğitim Basımevi, 1943.

Kitap orta çapta 67 sahifedir; sınıflama ve sıralama yönünden çok güzeldir. Kelime yapmak için tutulacak olan yolların bir haylisi açık olarak gösterilmiş ve örnekleri verilmiştir. Yalnız verilen örnekler arasında birçok yabancı dilden kelimeler de vardır; bunlar Türkçe sanılmıştır: **(tava, tasa, çöngel, çapraz, pusat, sünger, sayvan, hevenk, tandır, kalbur, mantar...** vb.) gibi.

Kitapta birtakım kelimeler, Rumeli, daha doğrusu Makedonya, ağzı üzerine yazılmıştır: **(yürümek)** ve **(ülçmek)** gibi.

Kelime yapma şeklinden ziyade gıramerin işi olan şeyleri kelime yapma sırasında saymıştır: **(benimki, içerki, dünkü)** gibi. Bu gibi sözlere «*kelime*» denirse bile bunlar lûgat kitaplarında *kelime* olarak yer alamazlar.

Birtakım kelimeler de yanlış yazılmıştır: **(kesimik)** ve **(kusumuk)** gibi ki, doğrusu **(kesmik)** ve **(kusmuk)** tur.

Dilde bulunmıyan birtakım kelime şekilleri de yapılmıştır: **taşı-yıt, kazı-yıt, kuru-yut, ezi-yit** gibi; **(olmazga, gelmezge)** gibi şekiller de bu çeşit uydurma kelimelerdendir.

(Arslan, kaplan, sırtlan) gibi kelimelerin asıllarının **(arslagan, kaplagan, sırtlagan)** olduğunu söylemiş; fakat hiçbir tanık vermemiştir. Çünkü yoktur; bu şekiller yakıştırmadır.

*
* *

Kitapta birtakım iştikak yanlışlıkları da vardır.

Söz gelimi... **(kazık)** kelimesinin aslının **(kazı-yık)** olduğu söylenmektedir. Halbuki **(kazı-yık)**, «*kazımış*» anlamına bir kelimedir. Maraş, Gaziantep, Hatay ve Osmaniye taraflarında **(-miş)** yerinde sesli uyumuna göre **(-ık, -ik, -uk, -ük)** edatı kullanılır; **(gelmiş)** yerine **(gelik)**, **(almış)** yerine **(alık)**, **(kazımış)** yerine de **(kazıyık)** derler.

(Türk) kelimesini de **(türmek)** gibi uydurma bir fiilden getirmiş olması da ayrı bir iştikak hatasıdır.

*
* *

Sanskıritçe **(svad)** dan gelmiş olan ve Farsçaya **(h^{w}asten)** şeklinde giren **(istemek)** kelimesini Türkçe sanması da ayrı bir yanlışlıktır. Bu kelime çok eski devirlerde dilimize geçmiştir. **(İstemek)** in asıl Türkçede karşılığı (*dilemek*) tir.

IV.

EN SON

Benim bu kitapları didiklemekten (=tenkitten) dileğim, gelişi güzel yanlış bulmak ve eksik aramak hevesi değildir; dilimizin kuralları ve kelimeleri toplandığı şu sırada daha doğru ve daha ciddî eserlerin çıkmasını dilediğimdendir, Bu yolda çalışan sayın ve değerli arkadaşların daha dikkatli ve daha titiz olmalarını arzu etmekten başka bir amacım yoktur.

Yalnız bilgi ve hakikat aşkı ile yapılmış olan bu didiklemelerden kimsenin alınmamasını yakarırım. Bilgi işinde gücenmek olmaz; her şey açıkça konuşulmalıdır. Hepsinin de şahıslarına karşı saygım derindir.

KAYNAKLAR

Bu kitabın yazılmasında faydalandığım kaynaklar epeyce vardır. Bunlardan birçoğu üzerine türlü eserlerimde uzun boylu bilgiler verilmiştir. Öbür eserlerimde bahsi geçmiyen birkaçını da burada söyliyeceğim:

AKKAYA, Dr. Mehmet Şükrü . . . . . - Dil Düzeltmesi üzerine Düşünceler.
İstanbul - 1941
Orta boyda 24 sahifelik değerli bir eserdir.

BANGOĞLU, Tahsin . . . . - Dil bahisleri - 2 kısım
İstanbul - 1941.

JESPERSEN, Otto . . . . - Language, its Nature, Development and Origin
London - 1921.

MENİNSKİ - İnstitutiones linguae Turcae
Viyana 1756.
Kitap, 24 ü başlangıç kısmı olmak üzere 252 sahifedir. Çok değerli olan bu eser başlıca iki kısımdır ve Lâtin dili ile yazılmıştır.
İlk kısımda Türkçede bulunan harflerden ve seslerden sonra Arapçadaki seslerden ve harflerden bahseder.
İkinci kısımda önce Türkçenin kurallarını anlatır; daha sonra Arapçanın ve Farsçanın kısaca kurallarını bildirir, birer birer Arap aruz vezinlerini sayar.
Lâtince bir takım cümleler gösterilerek kitap sonra erer.

MÜLLER, Max . . . . - Lectures an the Science of Language-2 cilt
London- 1899.

SADRİ MAKSUDİ- Türk Dili için
İstanbul 1930.

SAPIR, Edward . . . . . - Language, An İnterduktion to the Study of Speech.
Newyork, 1921 [yeni basımı 1939].

VİGUİER, N. . . . . - Elemens de la langue Turgue.
İstanbul 1790.
Fıransa elçiliği basımevinde basılmış ve Fıransa kıralına armağan edilmiştir.
Büyük kesimde 32 si önsöz olmak üzere 463 sahifedir.
İlk 350 sahifesi kuralları söyler, öte tarafı Türkçe- Fransızca lûgatlere ayrılmıştır. Zamanına göre değerli bir eserdir.

YOSSLER, K. . . . . - Geist uud Kultur in der Sprache
Heidelberg 1925 [1932 de İngilizce çevirmesi çıkmıştır].

YANLIŞ-DOĞRU ÇİZELGESİ

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
7	7	yapılanır	yapılanıdır
8	7	ğösterir	gösterir
9	1	(= mahsus) e	(= mahsus)
9	15	davaya	dâvaya
9	35	bir takım	birtakım
9	36	kavramalara	kavramlara
10	8	**(süs) (bezek)**	**(süs)**karşılığında**(bezek)**
10	13	bir takım	birtakım
10	33	*Atalardrn*	*Atalardan*
11	9	aşağı	aşağıya
13	16	ğötürmez	götürmez
14	4	uyanıklığı yeni	uyanıklığı, yeni
14	21	bir takım	birtakım
14	34	düzenlenirse daha	düzenlenirse, daha
15	14	bir takımlarının	birtakımlarının
16	18	korkosu	korkusu
17	14	olacaktır.	alacaktır.
18	31	oldu	oldu-
19	1	bam	bam-
19	12	atık	artık
20	1	bui	bu
22	Haş. 3	amıştım.	lamıştım.
23	20	bir takım	birtakım
24	Haş. 1	babsi	bahsi
		öğrennek	öğrenmek
		bakarlar	bakalar
26	26	*Ekler, kökler*	*Ekler ve kökler*
31	14	kendisinde	kendilerinde
31	25	lûgatlar	lûğatler
31	32	**(arıklık)**	**(arılık)**
31	38	dediğimiz«*yalnız*	dediğimiz vakit«*yalnız*
32	11	burada	buraya
33	37	düşüncü	düşünücü
35	35	-her hald-	-her halde-
36	18	mak	ma

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
37	24	Dilimize	Dilimizde
37	34	aıdıkları	aldıkları
38	11	İngilizce	İngiliz
38	12	yüksekliğını	yüksekliğini
42	6	Buğün	Bugün
44	25	arapçalaşıp	Arapçalaşıp
48	16	eğmenliğine	eğemenliğine
50	8	korunmaktadır	korumaktadır
51	2	*no un*	*non un*
51	4	*l' enverroi*	*l' enverrai*
52	3	SUNGSU	SUNGUSU
54	16	*kora*	*kara*
55	32	(Belli)	(Bellili)
56	1	kökten	kökle
57	3	ayrılmakta	ayrılmamakta
58	3	okumamışlar,	okuyamamışlar
61	21	asillik	asîllik
63	35	kuruldışı	kuraldışı
65	22-23	;bu hal	;bu,
65	23	kuruluşunda	kuruluşundan
65	27	olmazdı	olamazdı
67	28	durur. (Dam,	durur: (Dam,
73	26	bir kelime	birkaç kelime
76	29	katı	katı)
77	12	**kara knru**	**kara kuru**
79	3	iyl	iyi
82	33	**arda-da**	**ardarda**
84	14	(=tahtle bahir)	(tahtelbahir)
87	33	**köpkörparma-ğımgözüne**	**körkörparmağımgözüne**
92	16	**arta kalma**	**arta kalmak**
94	34	**battı batır**	**battı batar**
95	18	**ösyeledi**	**söyledi**
96	5	**okup yazar**	**okur yazar**
97	10	**kâm almaz**	**gem almaz**
97	16-17	«iyi iyi bilmediğin	«iyi bilmediğin
97	31	**yederce**	**yenerce**
98	2	**cekkel**	**çekgel**
98	11	=kati'yen)	(=kati'yen)

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
98	17	**sallabas**	**sallabaş**
99	17	**gögeri**	**göğeri**
101	23	*yolıyla*	*yoliyle*
102	17	Eksin	Ekin
105	20	*yoğbaz, yobaz*	*yoğbaz → yobaz*
105	21	*külbe→tenbe*	*külbe, tenbe*
106	17	*ülümcül*	*ölümcül*
113	31	*mel*	*-mel*
115	18	*ykvsa*	*opsa*
115	20	*keçtsağan*	*keçisağan*
118	12	*oguş*	*oğuş*
118	32	igne	igze
119	3	fiilden sıfattan	fiilden, sıfattan,
119	15	geçee	geçen
124	16	(=kap) **kav-şır-mak**	(=kap) **kav-şır-mak**
125	11	anlanlarını	anlamlarını
125	26	**eşelemes**	**eşelemek**
126	31	den-	denmez.
126	Haş. 2	bir çokları	birçokları
127	36		→
128	13	kullanılırız	kullanırız
128	23	bir takım	birtakım
129	24	*olurmak*	*oturmak*
130	24	**mak**	**lamak**
136	11	(=nesiç	(=nesiç)
136	29	yapma	Yapma
138	6	içmeler»	içmeleri»
138	9	zamanı değildir»	zamanı belli değildir»
138	11	kullanılmakla	kullanmakla
139	2	bir yolda	bu yolda
139	23	büiün	bütün
140	6	kelimesl	kelimesi
140	15	*(=action»*	*(=action)»*
140	36	*Tgrk*	*Türk*
141	16	*bulunan*	*bulunan,*
142	19	kelimesfnin	kelimesinin
144	1	halinden başka bir şey	şey

İÇİNDEKİLER

	Sahife
ÖNSÖZ	5
I — DİL NEDİR?	7
1 — Bir dilin kaç devri vardır?	9
2 — Bir dilde bulunan kelimeler kaç sınıfa ayrılırlar?	10
II — BİR DİL NASIL YÜKSELİR VE NASIL ZENGİNLEŞİR?	13
1 — Bir dilin kelime haznesini zenginleştirmek kaç yolda elde edilir?	15
2 — Ölen kelimeler, Can çekişen kelimeler, Hasta kelimeler	15
3 — Ölen bir kelime dirilirmi?	18
4 — Ölen bir dil dirilirmi?	18
III — EK VE KÖK	21
1 — Eklerin çeşitleri	25
2 — Önek	27
IV — HANGİ EKLERDEN FAYDALANACAĞIZ?	28
1 — Ne gibi bir kelime yapacağız?	29
2 — Herkes kelime yapabilir mi?	30
V — BİZİM DİYELEĞİMİZE UYGUN EKLER	34
1 — Yeni bir kelime niçin tutmaz? Nasıl tutar?	34
VI — YENİ KELİME YAPMA İHTİYACI	36
1 — Başka Milletler ne yolda yürümüşlerdir?	38
VII — YABANCI DİLLERDEN ALINAN KELİMELER	42
1 — Yabancı kelimelerin yazılışı	45
1 — Yabancı gıramer ilkeleri	47
3 — Türk dilinin nahvini bozma yolundaki uğraşmalar	48
VIII — HALKIN KELİME YAPMA YOLUNDAKİ SUNGUSU	

Sahife

(=İstidadı) 52

1 — Bozulan kelimeler 53
A — Sesçe bozulanlar 53
B — Yapıca » 54
C — Gıramerce » 55
D — Anlamca » 56
E — Deyimce » 57

IX — TÜRÇE'DE KELİME YAPMA YOLLARI 59

1 — Türkçemizin Diller arasındaki yeri..... 61
2 — Türkçede ahenk işi..... 64
3 — Ses düzeni eskimidir? 65
4 — Kelimenin asîllik kazanması veya düşkünleşmesi . 67
5 — Kelimenin anlam değiştirmesi..... 67
6 — Kelimenin ayrın (= nuance) alması..... 69

X — TÜRKÇE'DE KELİME KAÇ YOLDA YAPILIR?..... 70

1 — Türetme..... 70
2 — Çekme yolu 71
2 — Bileştirme yoliyle kelime yapmak 71

KURALLAR VE ÖRNEKLER 73

XI — FİİL KİPLERİNDEN YENİ KELİME YAPMAK 93

XII — EKLEME YOLİYLE KELİME YAPMAK 101

1 — Ekleme yoliyle kelime yapmakta kurallar 101
2 — Ekler kaç çeşittir?..... 103
— Ekler 104

XIII — FİİL YAPMAK..... 119

2 - « - LA -, - LE - » eki 125
2 - a - Ekin aslı 126
3 - « - Sa -, - Se - » eki..... 131
4 - « - Al, - El -, - Ül -, - Il - » - İl - » eki 132
5 - « - Ar -, - Er - » eki 133

XIV — GÖÇÜRME YOLİYLE KELİME YAPMAK 134

KİTABI BİTİRİRKEN 139

Sahife

I — Agakay, Dr. Mehmet Ali .....
Kelime yapı yolları 139

II — Emre, Ahmet cevap .....
Türkçede kelime teşkili 141

III — PEKEL GALİP .....
Türkçe Kelime Üretme yolları 144

IV — EN SON 145

KAYNAKLAR 146

YANLIŞ — DOĞRU ÇİZELGESİ 149

İÇİNDEKİLER 153

BESİM ATALAY'IN ESERLERİ

BASILMIŞ OLANLAR

1 — Türk Zaferine Armağan — Hilâfet, Saltanat ve Cumhuriyet hakkında — 1923
2 — Maraş Tarihi ve Coğrafyası
3 — Bektaşilik ve Edebiyatı
4 — Türk Büyükleri veya Türk Adları (2. basılış)
5 — Türk Dili Kuralları
6 — Suna ile Çoban Hikâyesi
(1938 yılında Matbuat U. Müdürlüğünün açtığı müsabakada birinciliği kazanmıştır)
7 — Baş Belâları (Üç perdelik piyes)
8 — Cönk-Birinci Defter (Manzum küçük hikâyeleri)
9 — Öğüt
10 — Türkçemizde Men-Man (T. D. K. yayını)
11 — Sakarya Destanı
12 — Onuncu Yıl Destanı
13 — Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerine bir Deneme (T. D. K. yayını)
14 — Divanü Lûgât-it-Türk-çevirme, tıpkıbasım ve dizin (T. D. K. yayını)
15 — Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye — çevirme, tıpkıbasım ve dizin (T. D. K. yayını)
16 — Tanrı Kitabından Namaz Türeleri - 1944
17 — Türkçede Kelime Yapma Yolları (T. D. K. yayını)
18 — Müyessiret-ül-Ulum-cevriyazılı metin, dizin ve tıpkıbasım (T. D. K. yayını)

BASILACAK OLANLAR

19 — Türk Dilinde Ana Kelimeler
20 — Eşşüzür-üz-Zehebbiyye çevirmesi

Fiatı 2 Lira